

ԵՂԵՌՆ՝
ԵՂԵՌՆԻՈ՛ ՇԵՏՈ

ГЕНОЦИД
ПОСЛЕ ГЕНОЦИДА

ANOTHER GENOCIDE
AFTER THE GENOCIDE

ԵՂԵՌՆ՝
ԵՂԵՌՆԻՑ ԳԵՏՈՒ
ԳԱՏՈՐ Ա

ГЕНОЦИД
ПОСЛЕ ГЕНОЦИДА
ТОМ 1

ANOTHER GENOCIDE
AFTER THE GENOCIDE
VOLUME 1

ՀՏԴ 72
ԳՄԴ 85.11
Ե 376

Ե 376 Եղեռն՝ եղեռնից հետո.-Եր.: Հայկական ճարտարապետությունն ուսումնասիրող
հիմնադրամ, 2015.-384 էջ:

ՀՏԴ 72
ԳՄԴ 85.11

Նվիրվում է

Հայոց Հայրենիքում անհետացվող մշակույթի
բեկորները գոնե թղթի վրա փրկել ջանացած
Թորոս Թորամանյանի, Արամ Վրույրի, Հովսեփ Օրբելու,
Ստեփան Լիսիցյանի, Աշխարհբեկ Քալանթարի, Ժան-Միշել Թիերրիի,
Պաոլո Կունեոյի, Արմեն Հախնազարյանի և մյուսների
անմար հիշատակին

Посвящается

памяти всех самоотверженных исследователей, посвятивших свою
жизнь изучению памятников культуры на территории исторической
Армении: Тороса Тораманяна, Арама Вруйра, Иосифа Орбели,
Степана Лисициана, Ашхарбека Калантара, Жана-Мишеля Тьерри,
Паоло Кунео, Армена Ахназаряна и др.

Dedicated to

all those meritorious researchers who did not spare efforts to document
the monuments of Armenian cultural heritage doomed to annihilation
in the occupied lands of Historical Armenia:
Toros Toramanian, Aram Vruyr, Hovsep Orbeli,
Stepan Lisitsian, Ashkharbek Kalantar, Jean-Michel Thierry,
Paolo Cuneo, Armen Hakhnazarian, and others

Սույն հատորը լույս ընծայվեց ՀՀ քաղաքաշինության և մշակույթի
նախարարությունների, «Սոնարխ» ընկերության և «Հայաստան» համահայկական
հիմնադրամի համատեղ աջակցությամբ

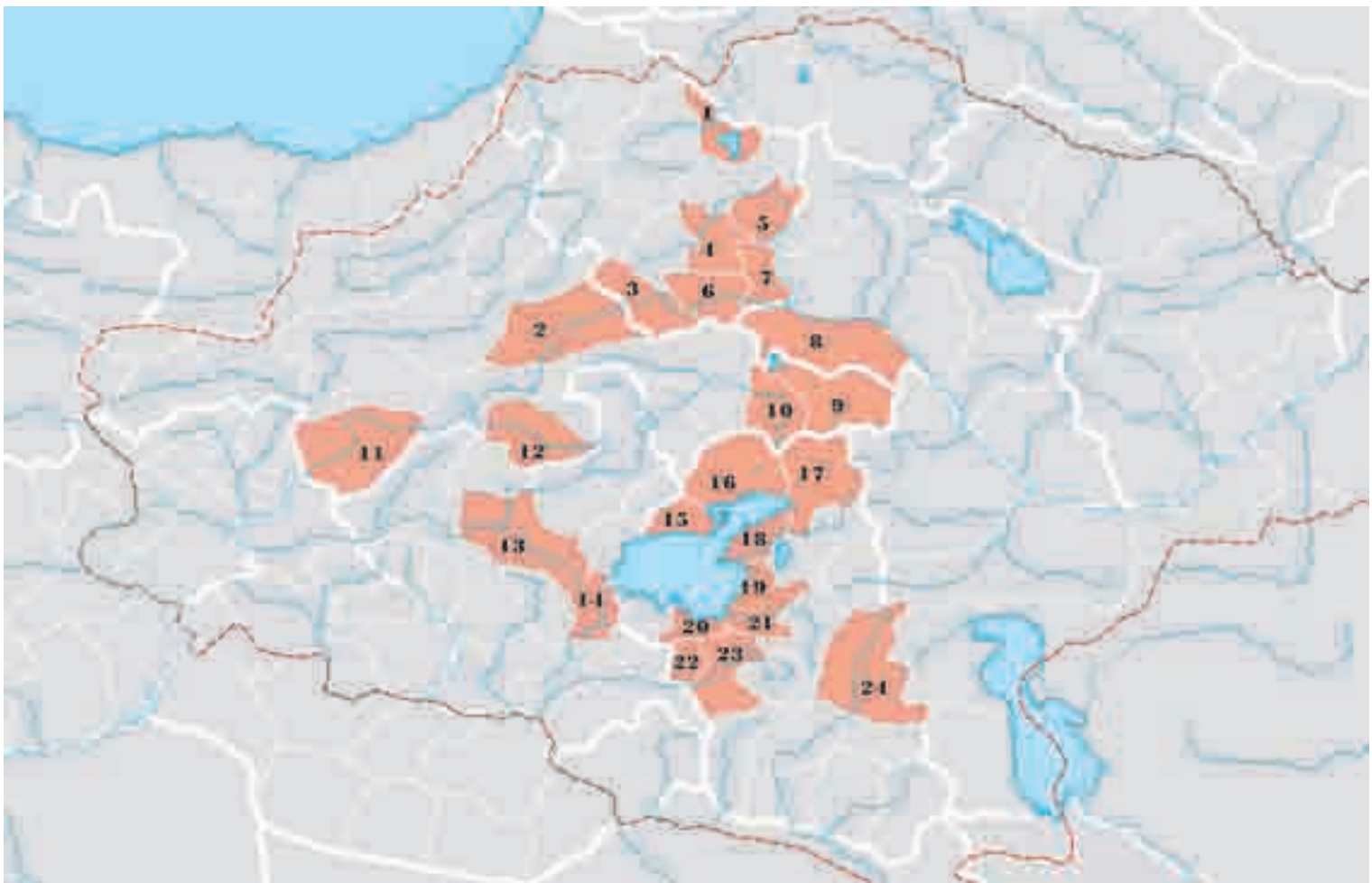
Данный том издан при поддержке Министерства градостроительства РА,
Министерства культуры РА, компании «Монарх» и Всеармянского фонда “Айастан”

Publication sponsors: RA Ministries of Urban Development, Culture,
Monarch Company and “Hayastan” All-Armenian Fund

Հայկական նյութական մշակույթի հուշարձանների միտումնավոր ոչնչացման փաստերն առկա են Արևմտյան Հայաստանի անխտիր բոլոր շուրջ 120 գավառների ավելի քան 7.000 բնակավայրերում և նրանց հարակից հնավայրերում: Սույն հատորում ներկայացված է Կարսի մարզի, ինչպես նաև Բաղեշի (Բիթլիս), Կարնո (Էրզրում) և Վանի նահանգների 24 գավառներում գտնվող և միտումնավոր վնասված կամ ոչնչացված տարաբնույթ (այն է՝ պաշտամունքային, պաշտպանական, գերեզմանական, ճարտարագիտական և այլն) 132 պատմական հուշարձան:

Памятники армянской материальной культуры в более 7000 населенных пунктах 120 округов Западной Армении были умышленно уничтожены. В данном томе представлены 132 памятника культового, оборонительного, мемориального, инженерного назначений, расположенных на территориях 24 округов Карсской области, провинций Багеш (Битлис), Карин (Эрзрум) и Ван. Они либо умышленно повреждены, либо уничтожены.

Monuments of Armenian material culture have been deliberately destroyed in all the districts of Western Armenia, over 120 in number, comprising more than 7,000 villages, towns and cities. The present book exposes the cultural genocide perpetrated against historical Armenian heritage (including various religious, defensive, funerary, engineering monuments, etc., 132 in number) in 24 districts in Kars Region as well as in Baghesh (Bitlis), Karin (Erzurum) and Van Provinces.

1 Չղրըր	13 Մուշ	1 Чылдыр	13 Муш	1 Cheldr	13 Mush
2 Բասեն	14 Բաղեշ (Բիթլիս)	2 Басен	14 Багеш (Битлис)	2 Basen	14 Baghesh (Bitlis)
3 Գարաղուրս	15 Արձկե	3 Каракурт	15 Арцке	3 Gharaghurt	15 Artzke
4 Կարս	16 Արձեշ	4 Карс	16 Арчеш	4 Kars	16 Arjesh
5 Շիրակավան	17 Բերկրի	5 Ширакаван	17 Беркри	5 Shirakavan	17 Berkri
6 Կաղզվան	18 Թիմար	6 Кагызван	18 Тимар	6 Kaghzvan	18 Timar
7 Կարսի Նախիջևան	19 Վան-Տոսպ	7 Нахиджеван (Карс)	19 Ван-Тосп	7 Nakhijevan (Kars)	19 Van-Tosp
8 Սուրմալու	20 Ոստան (Գշավաշ)	8 Сурмалу	20 Востан (Геваш)	8 Surmalu	20 Vostan (Gevash)
9 Բայազետ	21 Հայոց ձոր	9 Баязет	21 Айоц Дзор	9 Bayazet	21 Hayots Dzor
10 Գիադին	22 Մոկս	10 Диадин	22 Мокс	10 Diadin	22 Moks
11 Քըի	23 Շատախ	11 Кхи	23 Шатах	11 Keghi	23 Shatak
12 Խնուս	24 Աղբակ	12 Хнус	24 Ахбак	12 Khnus	24 Aghbak

Բովանդակություն

ՆԱԽԱԲԱՆ	11	Բովանդք գյուղի եկեղեցի.....	124
ԿԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՐՄ ԳԱՎԱՌԻ ՇԻՐԱԿԱՎԱՆ		«Գմբեթ» եկեղեցի.....	126
(ԲԱՇ-ՇՈՐԱԳՅԱԼ) ԳԱՎԱՌԱԿ.....	14	Մաղսուտջրղ և Խնձրիկ գյուղերի գերեզմանոցներ.....	128
Անիի զինանշան	18	Մաղարաջրղ գյուղի վիմափոր եկեղեցի	129
Անիի Միջնաբերդի արքունի եկեղեցի.....	20	ԿԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՂԶՎԱՆ ԳԱՎԱՌԻ ԿԱՂԶՎԱՆ	
Անիի Առաքելոց եկեղեցի և Բարսեղ Անեցու		ԳԱՎԱՌԱԿ	130
որմնափակ խաչքար.....	22	Խաչավանք	134
Անիի Աղջկաբերդի եկեղեցի.....	24	Ծառաքարի վիմափոր վանք	136
Անիի Միջնաբերդի գմբեթավոր եկեղեցի	26	ԿԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՂԶՎԱՆ ԳԱՎԱՌԻ ՂԱՐԱՂՈՒՐՏ	
Անիի Մայր տաճար	27	(ՌՈՒՄԱԿԱՆ ԲԱՍԵՆ) ԳԱՎԱՌԱԿ.....	138
Անիի Մայր տաճարին կից մատուռներ.....	28	Սբ. Խաչ եկեղեցի.....	142
Անիի Պահլավունյաց ապարանք	29	Տանձուտ և Չոլաքլու գյուղերի գերեզմանոցներ	144
Անիի Սբ. Փրկիչ եկեղեցի	30	Բաշգեղ և Չուրուկ գյուղերի գերեզմանոցներ.....	145
Անիի Տիգրան Հոնենց եկեղեցի	32	ԵՐԵՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՍՈՒՐՄԱԼՈՒ ԳԱՎԱՌ	146
Անիի Գագիկ Ա թագավորի արձան	33	Չորի (Կամրջաձորի Սբ. Աստվածածին) վանք	152
Անիի Հովվի եկեղեցի	34	Ձիթհանք գյուղի գերեզմանոց	154
Կարմիր վանք	36	Գյուլիջ և Դաշբուռուն գյուղերի գերեզմանոցներ	155
Շիրակավանի Սբ. Ամենափրկիչ եկեղեցի	38	ԿԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ԱՐԴԱՀԱՆ ԳԱՎԱՌԻ ՉԼԴԸՐ	
Օղուզի գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	40	ԳԱՎԱՌԱԿ	156
Կարմիրվանք գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	42	Ջեզանի վանք	160
Արգինայի կաթողիկե եկեղեցի	44	Գոգյուրա գյուղի եկեղեցի	162
Տայլարի եկեղեցի.....	46	ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ԲԵՐԿՐԻ ԳԱՎԱՌ.....	164
Տիգրիսի բերդ.....	48	Հուսկանորդու վանք	168
Հոռոմոսի հաղթականար.....	50	Հուսկանորդու վանքի գերեզմանոց	169
Հոռոմոսի վանք.....	52	Արգելանի վանք.....	172
ԿԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՂԶՎԱՆ ԳԱՎԱՌԻ		Առեղ գյուղի գերեզմանոց	174
ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ԳԱՎԱՌԱԿ	66	Անձավ գյուղի գերեզմանոց	175
Տեկորի տաճար (Սբ. Երրորդություն եկեղեցի).....	70	Գործոթ գյուղի գերեզմանոց	176
Ագրակի վանք.....	72	Մուշ գյուղի եկեղեցի.....	177
Ծպնի գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	74	ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ԹԻՄԱՐ ԳԱՎԱՌ.....	178
Ալաման գյուղի Սբ. Անանիա եկեղեցի	76	Լիմ կղզու Սբ. Գևորգ վանք	182
Բազարանի Սբ. Թեոդորոս եկեղեցի	78	Էրերին գյուղի Սբ. Սահակ վանք	184
Բազարանի անանուն եկեղեցի.....	80	Կտուց կղզու վանք	186
Բազարանի Սբ. Շուշանիկ եկեղեցի	82	Մարմետ գյուղի գերեզմանոց	188
Արջո-Առիճի վանք.....	84	Թավլաղի գյուղի գերեզմանոց	189
Նախիջևան գյուղի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցի.....	86	ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՎԱՆ-ՏՈՍՊ ԳԱՎԱՌ	190
Մրենի տաճար.....	88	Վանի Քաղաքամեջ թաղամաս	194
Բազնայրի վանք	92	Քաղաքամեջի Տիրամայր Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	195
Խծկոնքի վանք	98	Վարազ վանք	196
ԿԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՐՄ ԳԱՎԱՌԻ ԿԱՐՄ		Կարմրվոր Սբ. Աստվածածին վանք	198
ԳԱՎԱՌԱԿ	112	Կուռուպաշի Սբ. Խաչ վանք	200
Կարսի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի.....	116		
Կարսի Առաքելոց եկեղեցու զանգակատուն.....	120		
Կարսի Ավագ կամ Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	122		

Սպինապատի վանք	202	Փեշնագոմեր գյուղի գերեզմանոց	291
Կռնկու կամ Ծովահայաց Սբ. Աստվածածին վանք	206	Առեն գյուղի գերեզմանոց	292
Արտամետ գյուղի գերեզմանոց	207		
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՀԱՅՈՑ ՉՈՐ ԳԱՎԱՌ	208	ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՈՍՏԱՆ (ԳՅԱՎԱԾ) ԳԱՎԱՌ	294
Սրխու Սբ. Նշան վանք	212	Սպիտակ վանք	298
Մաշկագտակ գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	214	Չարահան վանք	299
Խորզոմ գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	215	Գանձակի Սբ. Թովմաս վանք	300
Հնդստան գյուղի գերեզմանոց և 912 թ. խաչքար	216	Խաչքար Սբ. Թովմաս վանքի գերեզմանոցում	302
Աստվածաշեն գյուղի եկեղեցի և գերեզմանոց	218	Իլու կամ Քառասնից մանկանց վանք	304
Նորգյուղի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցի	219	Կարմրակ վանք	306
		Կապուտկողի Սբ. Հակոբ վանք	308
		Նարեկավանք	310
		Դիվաբույնի վանք	312
		Աղթամար կղզու Սբ. Խաչ վանք և գերեզմանոց	316
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՇԱՏԱԽ (ԱՆՁԵՎԱՑԻՔ)		ԲԱՂԵՇԻ (ԲԻԹԼԻՍ) ՆԱՀԱՆԳԻ	
ԳԱՎԱՌ	220	ՄՈՒՇ (ՏԱՐՈՆ) ԳԱՎԱՌ	318
Ծիծանից Սբ. Խաչ վանք	224	Մշո Սբ. Կարապետ վանք և գերեզմանոց	322
Հոգյաց վանք	226	Մշո Սբ. Առաքելոց վանք	328
Կաճետ գյուղի Սբ. Գևորգ եկեղեցի	228	Մշո Սբ. Առաքելոց վանքի պանթեոն	333
Ակոռո կամ Կոռո վանք	230	Խաչքարեր Մշո Սբ. Առաքելոց վանքի պանթեոնում ...	334
Սվտկի գյուղի Սբ. Հարություն եկեղեցի	232		
Հովասանի եկեղեցի	234	ԲԱՂԵՇԻ (ԲԻԹԼԻՍ) ՆԱՀԱՆԳԻ ԲԱՂԵՇ	
Շատախի կամուրջ	235	(ԲԻԹԼԻՍ) ԳԱՎԱՌ	336
		Սբ. Հիգախբուգաի վանք	340
		Ծվար և Խուլթիկ գյուղերի գերեզմանոցներ	343
		Փոր գյուղի Նարեկ վանք	344
		ԿԱՐՆՈ (ԷՐՁՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ ԽՆՈՒՄ	
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՄՈԿՍ ԳԱՎԱՌ	236	ԳԱՎԱՌ	346
Անջղոնց թաղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	240	Ջեռնակի բերդ	350
Դաշտ թաղի Սբ. Հակոբ եկեղեցի	242	Մժնկերտի Սբ. Կարապետ եկեղեցի	351
Փութկու Սբ. Գևորգ վանք	244		
Կճավավանք	246	ԿԱՐՆՈ (ԷՐՁՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ ԴԻԱԴԻՆ	
Դաշտ թաղի գերեզմանոց	248	(ԾԱՂԿՈՏՆ) ԳԱՎԱՌ	352
Ծառտանց գյուղի գերեզմանոց	250	Բագավանի Սբ. Հովհաննու վանք	356
Աղին գյուղի գերեզմանոց	251		
		ԿԱՐՆՈ (ԷՐՁՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ ՔՂԻ ԳԱՎԱՌ	358
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ԱՂԲԱԿ ԳԱՎԱՌ	252	Հագստուն գյուղի Սբ. Խաղ եկեղեցի	362
Բարդուղիմեոս առաքյալի վանք	256	Արեգ գյուղի Սբ. Գևորգ եկեղեցի	364
Ասպստան գյուղի Սբ. Հարություն եկեղեցի	258	Ճպուռգեղ գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	366
Չորաղի գյուղի Սբ. Էջմիածին եկեղեցի	260	Թեմրան գյուղի Սբ. Սարգիս եկեղեցի	368
Էրնկան գյուղի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցի	262	Մերկկիկ գյուղի Սբ. Ամենափրկիչ եկեղեցի	370
		Մելիքան գյուղի եկեղեցի և գերեզմանոց	371
		ԿԱՐՆՈ (ԷՐՁՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ ԲԱՅԱԶԵՏ	
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ԱՐՃԵՇ ԳԱՎԱՌ	264	(ԿՈԳՈՎԻՏ) ԳԱՎԱՌ	372
Արծվաբերի վանք	268	Արծափ գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցի	376
Արծվաբերի սեպագիր արձանագրություն	271		
Մեծոփավանք	272	ԿԱՐՆՈ (ԷՐՁՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ ԲԱՍԵՆ ԳԱՎԱՌ	378
Մատղավանք	275	Մագիստրոսի կամ Սբ. Աստվածածին վանք	382
Եզիկ գյուղի եկեղեցի	276		
Եզիկ գյուղի գերեզմանոց	277		
Շեհիրպազար գյուղի գերեզմանոց	278		
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ԱՐԾԿԵ ԳԱՎԱՌ	280		
Սքանչելագործ վանք	284		
Նորշեն գյուղի գերեզմանոց	289		
Փեշնագոմերի վանք	290		

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	12	Церковь села Буланьк	124
УЧАСТОК ШИРАКАВАН (БАШ-ШОРАГЯЛ), ОКРУГ КАРС, КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ.....	14	Церковь «Гмбет» («Купол»).....	126
Герб Ани.....	18	Кладбища сел Максутджик и Хндзрик	128
Дворцовая церковь цитадели Ани	20	Скальная церковь села Магараджик	129
Церковь Сурб Аракелоц (Св. Апостолов) и хачкар Барсега Анеци, Ани	22	УЧАСТОК КАГЫЗВАН, ОКРУГ КАГЫЗВАН (КАГЫЗМАН), КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ	130
Церковь крепости Ахчкаберд, Ани.....	24	Монастырь Хачаванк	134
Купольная церковь цитадели Ани.....	26	Скальный монастырь Царакара	136
Кафедральный собор Ани	27	УЧАСТОК КАРАКУРТ, ОКРУГ КАГЫЗВАН (КАГЫЗМАН), КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ	138
Усыпальницы-часовни рядом с кафедральным собором Ани	28	Церковь Сурб Хач (Св. Креста).....	142
Дворец Пахлавуни, Ани.....	29	Кладбища сел Тандзут и Чолаклу.....	144
Церковь Сурб Пркич (Св. Спасителя), Ани	30	Кладбища сел Башгех и Чурук	145
Церковь Тигран Оненц, Ани	32	ОКРУГ СУРМАЛУ, ЕРЕВАНСКАЯ ГУБЕРНИЯ.....	146
Статуя царя царей Гагика I Багратуни, Ани.....	33	Монастырь села Дзор (Сурб Аствацацин Камрджадзора)	152
Церковь Овива, Ани	34	Кладбище села Дзитханк	154
Монастырь Кармир («Красный»)	36	Кладбища сел Гюлидж и Дашбурун	155
Кафедральный собор Сурб Аменапркич (Св. Всеспасителя), Ширакаван.....	38	УЧАСТОК ЧЫЛДЫР, ОКРУГ АРДАГАН, КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ.....	156
Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), село Огузлы	40	Монастырь Зеган	160
Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), село Кармирванк.....	42	Церковь Гогюбы	162
Кафедральный собор села Аргина.....	44	ОКРУГ БЕРКРИ, ПРОВИНЦИЯ ВАН	164
Церковь Тайлара	46	Монастырь Усканорди	168
Крепость Тигнис	48	Кладбище монастыря Усканорди	169
Триумфальная арка Оромоса	50	Монастырь Аргелана.....	172
Монастырь Оромос	52	Кладбище села Арех.....	174
УЧАСТОК НАХИДЖЕВАН, ОКРУГ КАГЫЗВАН (КАГЫЗМАН), КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ	66	Кладбище села Андзав.....	175
Церковь Сурб Ерродутюн (Св. Троицы) Текора.....	70	Кладбище села Горцот.....	176
Монастырь Аграка.....	72	Церковь села Муч.....	177
Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), село Цпни	74	ОКРУГ ТИМАР, ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	178
Церковь Сурб Анания (Св. Анании), село Аламан	76	Монастырь Сурб Геворк на острове Лим	182
Церковь Сурб Теодорос (Св. Федора), Багаран.....	78	Монастырь Сурб Саак (Св. Саака), село Эрерин.....	184
Безымянная церковь Багарана.....	80	Монастырь на острове Ктуц	186
Церковь Сурб Шушаник (Св. Шушаник), Багаран.....	82	Кладбище села Мармет.....	188
Монастырь Арджо-Арич	84	Кладбище села Тавладир	189
Церковь Сурб Степанос (Св. Стефана), село Нахиджеван	86	ОКРУГ ВАН-ТОСП, ПРОВИНЦИЯ ВАН	190
Мренский собор	88	Квартал Кахакамедж, город Ван.....	194
Монастырь Багнайра.....	92	Церковь Тирамайр Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) квартала Кахакамедж	195
Монастырь Хцконка	98	Монастырь Вараг.....	196
УЧАСТОК КАРС, ОКРУГ КАРС, КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ.....	112	Монастырь Кармрвор Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы).....	198
Церковь Сурб Григор Лусаворич (Св. Григория Просветителя), город Карс	116	Монастырь Сурб Хач (Св. Креста), село Курупаш ...	200
Колокольная церкви Сурб Аракелоц (Св. Апостолов), город Карс	120	Монастырь Сурб Григор (Св. Григория) Салнапата ...	202
Собор Аваг (Главный) или Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), город Карс.....	122	Монастырь Крнку (Цоваайац) Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы).....	206
		Кладбище села Артамет	207

ОКРУГ АЙОЦ ДЗОР, ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	208	Монастырь Сурб Товмас (Св. Фомы), село Гандзак.....	300
Монастырь Срху Сурб Ншан (Св. Знамения).....	212	Хачкар на кладбище монастыря Сурб Товмас (Св. Фомы).....	302
Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), село Машкагтак.....	214	Монастырь Илу или Карасниц Манканц (Сорока Отроков).....	304
Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), село Хоргом.....	215	Монастырь Кармрак.....	306
Хачкар (912 г.) с кладбища села Хиндистан.....	216	Монастырь Капуткоха.....	308
Кладбище и церковь села Аствацашен.....	218	Монастырь Нарекаванк.....	310
Церковь Сурб Степанос (Св. Стефана), село Норгюх.....	219	Монастырь Дивабуйн.....	312
ОКРУГ ШАТАХ (АНДЗЕВАЦИК), ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	220	Хачкар с кладбища монастыря Сурб Хач (Св. Креста), остров Ахтамар, и рельефная сцена на фасаде его церкви.....	316
Монастырь Сурб Хач (Св. Креста), село Цицанц.....	224	ОКРУГ МУШ (ТАРОН), ПРОВИНЦИЯ БАГЕШ (БИТЛИС).....	318
Монастырь Огяц.....	226	Монастырь Мшо Сурб Карапет (Св. Иоанна Предтечи) и его кладбище.....	322
Церковь Сурб Геворк (Св. Георгия), село Качет.....	228	Монастырь Мшо Сурб Аракелоц (Св. Апостолов).....	328
Монастырь Акоро (Коро).....	230	Кладбище-пантеон монастыря Мшо Сурб Аракелоц.....	333
Церковь Сурб Арутюн (Св. Воскресения), село Светки.....	232	Хачкары на кладбище-пантеоне монастыря Мшо Сурб Аракелоц.....	334
Церковь бывшего села Овасан.....	234	ОКРУГ БАГЕШ (БИТЛИС), ПРОВИНЦИЯ БАГЕШ (БИТЛИС).....	336
Мост города Шатах.....	235	Монастырь Сурб Изтибузт (Св. Изтибузта).....	340
ОКРУГ МОКС, ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	236	Кладбища сел Цвар и Хултик.....	343
Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), квартал Анджхонц, город Мокс.....	240	Монастырь Нарек, село Пор.....	344
Церковь Сурб Акоп (Св. Иакова), квартал Дашт, город Мокс.....	242	ОКРУГ ХНУС, ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ).....	346
Монастырь Путку Сурб Геворк (Св. Георгия).....	244	Крепость Зернак.....	350
Монастырь Кчававанк.....	246	Церковь Сурб Карапет (Св. Иоанна Предтечи), село Мжнкерт.....	351
Кладбище квартала Дашт, город Мокс.....	248	ОКРУГ ДИАДИН (ЦАХКОТН), ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ).....	352
Кладбище села Цартанц.....	250	Монастырь Сурб Ован (Св. Иоанна Крестителя), Багаван.....	356
Кладбище села Агин.....	251	ОКРУГ КХИ (ГЕХИ, ХОРДЗЯН), ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ).....	358
ОКРУГ АХБАК, ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	252	Церковь Сурб Хад (Св. Хада), бывшее село Агстун.....	362
Монастырь Сурб Бардугимеос Аракял (Св. Апостола Варфоломея).....	256	Церковь Сурб Геворк (Св. Георгия), село Арег.....	364
Церковь Сурб Арутюн, село Аспстан.....	258	Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), село Чпургех.....	366
Церковь Сурб Эчмиадзин (Св. Эчмиадзина), село Дзорадир.....	260	Церковь Сурб Саркис (Св. Саркиса), село Темран.....	368
Церковь Сурб Степанос (Св. Стефана), село Эрнкан.....	262	Церковь Сурб Аменапркич (Св. Всеспасителя), село Серкевлик.....	370
ОКРУГ АРЧЕШ, ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	264	Кладбище и церковь села Меликан.....	371
Монастырь Арцвабер.....	268	ОКРУГ БАЯЗЕТ (КОГОВИТ), ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ).....	372
Стела с клинописной надписью из монастыря Арцвабер.....	271	Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), село Арцап.....	376
Монастырь Мецопаванк.....	272	ОКРУГ БАСЕН, ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ).....	378
Монастырь Матхаванк.....	275	Монастырь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы).....	382
Церковь села Език.....	276		
Кладбище села Език.....	277		
Кладбище села Шехирпазар.....	278		
ОКРУГ АРЦКЕ, ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	280		
Монастырь Сканчелагорц (Чудотворца).....	284		
Кладбище села Норшен.....	289		
Монастырь села Пешнагомер.....	290		
Кладбище села Пешнагомер.....	291		
Кладбище села Арен.....	292		
ОКРУГ ВОСТАН (ГЕВАШ), ПРОВИНЦИЯ ВАН.....	294		
Монастырь Спитак («Белый»).....	298		
Монастырь Чараан (Чархан).....	299		

Contents

INTRODUCTION	13	KAGHZVAN SUB-DISTRICT, KAGHZVAN DISTRICT, KARS REGION	130
SHIRAKAVAN (BASH-SHORAGYAL) SUB-DISTRICT, KARS DISTRICT, KARS REGION	14	Khachavank Monastery.....	134
Emblem of Ani.....	18	Tzarakar Rock-Cut Monastery.....	136
Royal Church of Ani Citadel	20	GHARAGHURT SUB-DISTRICT, KAGHZVAN DISTRICT, KARS REGION	138
Sourb Arakelots (Holy Apostles’) Church and Barsegh Anetsy’s Set-in-Wall Cross-Stone, Ani.....	22	Sourb Khach (Holy Cross) Church.....	142
Church of Aghjkaberd Castle, Ani.....	24	Cemeteries of Tandzut and Cholaklu Villages.....	144
Domed Church of Ani Citadel	26	Cemeteries of Bashgegh and Churuk Villages	145
Ani Cathedral	27	SURMALU DISTRICT, YEREVAN PROVINCE.....	146
Funerary Chapels Close to Ani Cathedral	28	Monastery of Dzor (Sourb Astvatzatzin of Kamrjadzor) ...	152
The Pahlavunies’ Palace, Ani	29	Cemetery of Dzithank Village	154
Sourb Prkich (Holy Saviour) Church, Ani.....	30	Cemeteries of Gyulij and Dashburun Villages	155
Tigran Honents Church, Ani	32	CHELDR SUB-DISTRICT, ARDAHAN DISTRICT, KARS REGION.....	156
Statue of King Gagik I, Ani	33	Monastery of Zegan	160
Hovvi Church, Ani	34	Church of Gogyuba Village	162
Karmir (Red) Monastery.....	36	BERKRI DISTRICT, VAN PROVINCE.....	164
Sourb Amenaprkich (Holy Saviour) Cathedral, Shirakavan	38	Huskanordi Sourb Stepanos Nakhavka (St. Stephen the Protomartyr) Monastery	168
Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Oghuzli Village	40	Cemetery of Huskanordi Sourb Stepanos Nakhavka (St. Stephen the Protomartyr) Monastery	169
Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Karmirvank Village	42	Monastery of Argelan	172
Argina Cathedral	44	Cemetery of Aregh Village	174
Church of Taylar	46	Cemetery of Andzav Village.....	175
Tignis Castle.....	48	Cemetery of Gortzot Village.....	176
Triumphal Arch of Horomos.....	50	Church of Much Village.....	177
Horomos Monastery.....	52	TIMAR DISTRICT, VAN PROVINCE.....	178
NAKHIJEVAN SUB-DISTRICT, KAGHZVAN DISTRICT, KARS REGION.....	66	Lim Cloister	182
Sourb Yerordutiun (Holy Trinity) Church, Tekor Village.....	70	St. Sahak Monastery, Ererin Village.....	184
Agrak Monastery.....	72	Ktuts Cloister	186
Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Tzepni Village.....	74	Cemetery of Marmet Village	188
St. Anania Church, Alaman Village	76	Cemetery of Tavladir Village	189
St. Teodoros (Theodore) Church, Bagaran Village	78	VAN-TOSP DISTRICT, VAN PROVINCE	190
Nameless Church of Bagaran Village	80	Kaghakamej Quarter, Van City	194
St. Shushanik Church, Bagaran Village.....	82	Tiramayr Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Kaghakamej Quarter, Van City	195
Monastery of Arjo-Arij	84	Varag Monastery	196
St. Stepanos (Stephen) Church, Nakhijevan Village	86	Karmrvor Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery ...	198
Mren Cathedral	88	Sourb Khach (Holy Cross) Monastery, Kurupash Village.....	200
Monastery of Bagnayr Village	92	St. Grigor (Gregory) Monastery of Salnapat	202
Khetzkonk Monastery	98	Krnku Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery	206
KARS SUB-DISTRICT, KARS DISTRICT, KARS REGION ...	112	Cemetery of Artamet Village	207
St. Grigor Lusavorich Church, Kars City	116	HAYOTS DZOR DISTRICT, VAN PROVINCE	208
Belfry of Sourb Arakelots Church, Kars City.....	120	Srkhu Sourb Nshan (Holy Sign) Monastery	212
Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Kars City.....	122	Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Mashkagtak Village	214
Church of Bulanek Village.....	124		
Gmbet (Dome) Church	126		
Cemeteries of Maghsutjegh and Khendzrik Villages	128		
Rock-Cut Church of Magharajegh Village	129		

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Khorgom Village	215	St. Tovmas (Thomas) Monastery, Gandzak Village	300
A 912 Cross-Stone from the Cemetery of Hndstan Village.....	216	Cross-Stone from the Cemetery of St. Tovmas (Thomas) Monastery	302
Church and Cemetery of Astvatzashen Village	218	Iluvank (Karasnits Mankants) Monastery	304
St. Stepanos (Stephen) Church, Norgyugh Village.....	219	Karmrak Monastery	306
SHATAKH (ANDZEVATSIK) DISTRICT,		St. Hakob (Jacob) Monastery of Kaputkogh	308
VAN PROVINCE	220	Narek Monastery	310
Sourb Khach (Holy Cross) Monastery, Tzitzants Village.....	224	Divabuyn Monastery	312
Hogiats Monastery	226	Cross-Stone from the Cemetery of Sourb Khach (Holy Cross) Monastery, Aghtamar Island, and Reliefs from Its Church	316
St. Gevorg (George) Church, Kajet Village	228	MUSH (TARON) DISTRICT, BAGHESH (BITLIS) PROVINCE	318
Akoro (Koro) Monastery	230	Sourb Karapet (Holy Forerunner) Monastery of Mush and Its Cemetery	322
Sourb Harutiun (Holy Resurrection) Church, Svtki Village	232	Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush	328
Church of Hovasan Village Site	234	Pantheon of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush	333
Bridge of Shatak City	235	Cross-Stones from the Pantheon of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush	334
MOKS DISTRICT, VAN PROVINCE	236	BAGHESH (BITLIS) DISTRICT, BAGHESH (BITLIS) PROVINCE	336
Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Anjehonts Quarter, Moks City	240	St. Hiztibuzt Monastery	340
St. Hakob (Jacob) Church of Dasht Quarter, Moks City	242	Cemeteries of Tzvar and Khultik Villages	343
Putku Sourb Gevorg (St. George) Monastery	244	Narek Monastery, Por Village	344
Kjav Monastery.....	246	KHNUS DISTRICT, KARIN (ERZRUM) PROVINCE	346
Cemetery of Dasht Quarter, Moks City	248	Zernak Castle	350
Cemetery of Tzartants Village	250	Sourb Karapet (Holy Forerunner) Church, Mezhenkert Village	351
Cemetery of Aghin Village	251	DIADIN (TZAGHKOTN) DISTRICT, KARIN (ERZRUM) PROVINCE	352
AGHBAK DISTRICT, VAN PROVINCE	252	St. Hovhan (John) Monastery, Bagavan Village	356
Sourb Bardughimeos Arakyal (St. Bartholomew the Apostle) Monastery	256	KEGHI (GEGHI, KHORDZIAN) DISTRICT, KARIN (ERZRUM) PROVINCE	358
Sourb Harutiun (Holy Resurrection) Church, Aspstan Village	258	St. Khad Church, Hagstun Village	362
Sourb Echmiatzin (Holy Echmiatzin) Church, Dzoradir Village	260	St. Gevorg (George) Church, Areg Village	364
St. Stepanos (Stephen) Church, Ernkan Village	262	Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Jpurgegh Village	366
ARJESH DISTRICT, VAN PROVINCE	264	St. Sargis Church, Temran Village	368
Artzvaber Monastery	268	Sourb Amenaprkich (Holy Saviour) Church, Serkevlik Village	370
Cuneiform Inscription from Artzvaber Monastery	271	Church and Cemetery of Melikan Village	371
Metzopavank Monastery	272	BAYAZET (KOGOVIT) DISTRICT, KARIN (ERZRUM) PROVINCE	372
Matghavank Monastery	275	Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Artzap Village	376
Church of Yezik Village	276	BASEN DISTRICT, KARIN (ERZRUM) PROVINCE.....	378
Cemetery of Yezik Village	277	Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery	382
Cemetery of Shehirpazar Village	278		
ARTZKE DISTRICT, VAN PROVINCE	280		
Skanchelagortz (Miracle-Working) Monastery	284		
Cemetery of Norshen Village	289		
Monastery of Peshnagomer Village.....	290		
Cemetery of Peshnagomer Village	291		
Cemetery of Aren Village	292		
VOSTAN (GEVASH) DISTRICT, VAN PROVINCE	294		
Spitak (White) Monastery	298		
Charahan Monastery	299		

ՆԱԽԱԲԱՆ

Հայ ժողովուրդն իր բազմադարյան պատմության ընթացքում կերտել է մշակույթի բազմաբնույթ և մեծաքանակ կոթողներ, որոնց հիմնական մասը գտնվում է հայերի պատմական բնօրրանի՝ Հայկական բարձրավանդակի (Մեծ և Փոքր Հայքեր) տարածքում:

Հայոց Հայրենիքը փուլ առ փուլ իրականացված ցեղասպանությունների՝ Համիդյան (1894-1896 թթ.) և Կիլիկիայի (1909 թ.) ջարդերի, Մեծ եղեռնի (1915 թ.) միջոցով թուրքական պետության կազմում ապահովելուց հետո, սկսած հենց Առաջին աշխարհամարտի տարիներից, բայց առանձնապես 1940-ական թթ.-ից ի վեր իրարահաջորդ թուրքական իշխանությունները նպատակամղված իրականացրել են իրենց իսկ գոյությամբ պատմական իրականությունը մատնող հայկական նյութական մշակույթի բազմաազար հուշարձանների համատարած ոչնչացման-անհետացման վանդալական քաղաքականություն, որի հիմնական նպատակն էր երկրի երեսից մեկընդմիջտ վերացնել ոչ միայն հայ ազգի պատմության և մշակույթի, այլև համաշխարհային քաղաքակրթության համար անգնահատելի արժեք ներկայացնող տարաբնույթ և անհաշիվ հուշարձաններ: Ընդ որում, անդառնալի կորստի ցավը սաստկանում է նաև նրանով, որ դրանց մեծագույն մասը նախքան ոչնչացումը երբևէ ուսումնասիրված, նույնիսկ վկայագրված կամ հաշվառված իսկ չի եղել:

Ստեղծված իրավիճակում գոնե մոտավոր պատկերացում կազմելու համար, թե անցած տասնամյակների ընթացքում ծրագրված ջարդարարությանը քանի հուշարձան է զոհ գնացել, կարծում ենք, կարելի է առաջնորդվել հետևյալ սկզբունքով:

Այսպես՝ ելնելով այն փաստից, որ Հայոց Հայրենիքում գոյություն ունի պատմական հուշարձանների միջին խտությամբ համասեռ տեղաբաշխում, և շուրջ 30.000 քկմ մակերես զբաղեցնող Հայաստանի Հանրապետությունում ցարդ հաշվառվել է շուրջ 25.000 հուշարձան, կարելի է արձանագրել, որ մակերեսով նվազագույնը յոթ անգամ գերազանցող Արևմտյան Հայաստանում նախքան Մեծ եղեռնը գոյություն է ունեցել ավելի քան 170.000 միավոր պատմական հուշարձան: Ընդ որում, ինչպես ցույց են տվել մի շարք գավառներում իրականացված ուսումնասիրությունները, նյութական մշակույթի այդ վիթխարի ժառանգությունից շարունակական նվազման ակնհայտ միտումով ներկայումս գոյություն ունի սոսկ 2-3 տոկոսը:

Հատկանշական է, որ ոչնչացված հուշարձանների շարքում առաջին տեղում են քրիստոնեական մշակույթի շերտ համարվող գերեզմանոցները՝ բյուրավոր խաչքարերով, տապանաքարերով, տապանատներով, և հատկապես պաշտամունքային կառույցները՝ վանքերը, եկեղեցիներն ու մատուռները: Մինչդեռ հայկական կամուրջների և բերդերի, աղբյուրների և բնակելի կամ հասարակական կառույցների դեպքում մեծ մասամբ բավարարվել են սոսկ կառուցման պատմությունն ազդարարող հայերեն արձանագրությունները ոչնչացնելով, քանի որ այդ կերպ հնարավոր և թույլատրելի էին դրանց շահագործումն ու յուրացումը (ի դեպ, եթե գյուղական վայրերում պաշտամունքային կառույցների մեծ մասը սեփականաշնորհվել է, և նրանց ճակատագիրը լիովին կախված է եղել սեփականատիրոջ կամքից, ապա գերեզմանոցների զբաղեցրած տարածությունները հիմնականում մնացել են պետության հաշվեկշռում: Հենց այս պատճառով էլ շատ գյուղերում պետական շինությունները՝ դպրոցներ, գյուղապետարաններ, հիվանդանոցներ և այլն, կառուցվել են հայոց գերեզմանոցների տարածքում, որի ժամանակ ոչնչացվել են գերեզմանական բոլոր հուշարձանները):

Այսպիսով՝ հազարամյակների ընթացքում ստեղծված և համամարդկային քաղաքակրթության անքակտելի արժեք համարվող հազարավոր հուշարձաններ թուրքական իշխանությունների մոլագարությամբ ջնջվել են երկրի երեսից: Երևույթ, որի գործողությունների կամխամտածված կերպն ու ծավալները հաստատում են թուրքական պետության ծրագրած եղեռնը նաև հայ մշակույթի հանդեպ:

Ասվածից հետևում է, որ եթե հին ազգերի միջազգային մշակույթներն այսօր ոչնչացվում են «Իսլամական պետություն» ահաբեկչական խմբավորման կողմից, ապա հայ մշակույթի նկատմամբ անցած մեկ դարի ընթացքում նույնն է արել այս ոլորտում եվրոպական զանազան կոնվենցիաները (համաձայնագիր) փաստորեն սոսկ առերես ստորագրած թուրքական պետությունը:

ПРЕДИСЛОВИЕ

В течение своей многовековой истории армянский народ воздвигал многочисленные памятники культуры, большая часть которых расположена на территории исторической родины армян (государства Великая Армения и Малая Армения), находящейся на Армянском нагорье.

Во время погромов, организованных султаном Абдул-Гамидом II в 1894-1896 гг., началась массовая резня армян, которая повторилась также в 1909 г. в Киликии. В годы Первой мировой войны правительство младотурок запланировало и осуществило программу полного уничтожения армянского населения (Геноцид армян 1915 г.) с целью окончательно закрепить исторические армянские земли в составе турецкого государства.

После Геноцида армян турецкие власти начали также культурный геноцид, целенаправленно и повсеместно уничтожая армянские памятники материальной культуры на территории Западной Армении (часть исторической Армении), которые по праву могли считаться неотъемлемой частью всемирной цивилизации. Начатый в годы Первой мировой войны процесс уничтожения памятников продолжился с еще большим размахом после 1940-х годов. Чувство невосполнимой утраты от потери огромного культурного наследия усиливается еще и тем, что большая часть уничтоженных памятников не была когда-либо изучена, описана или зафиксирована.

Для приблизительного подсчета количества армянских памятников на территории Западной Армении можно руководствоваться следующим принципом: известно, что на территории Республики Армения (РА) площадью в 30 тыс. кв. км есть около 25 тыс. памятников, а площадь Западной Армении в 7 раз больше, следовательно, если учитывать среднюю плотность распределения памятников на территории исторической Армении, то можно сказать, что в Западной Армении существовало более 170 тыс. единиц памятников. Причем, как показывают исследования, проведенные в ряде округов за последние десятилетия, в настоящее время от армянского культурного наследия сохранилось лишь 2-3%. Процесс уничтожения армянских памятников продолжается до сих пор.

Примечательно, что в основном уничтожаются христианские культовые сооружения — монастыри, церкви и часовни, а также кладбища с хачкарами и надгробиями. В то же время большая часть крепостей, родников, жилых домов и других общественных построек в основном сохранилась; стерты лишь армянские надписи, в которых был указан год их строительства.

При этом, если в сельской местности большая часть культовых сооружений была приватизирована, и их судьба полностью зависела от воли владельца, то территории кладбищ в основном принадлежали государству. Именно по этой причине во многих селах государственные постройки (школы, сельсоветы, больницы и т. д.) построены на территории разрушенных армянских кладбищ.

Сегодня древнейшая культура Месопотамии уничтожается террористической группировкой «Исламское государство Ирака и Леванта» (ИГИЛ). Турецкие власти, в разные годы подписавшие различные европейские конвенции о защите культурных ценностей, совершают те же действия по отношению к армянским памятникам в течение последних ста лет.

INTRODUCTION

Throughout many centuries, Armenians have built rich cultural heritage in their historical homeland (Armenia Maior and Armenia Minor) situated in the Armenian Highland.

One of the ancient nations in the world, Armenians were repeatedly subjected to pogroms in their historical homeland while under Turkish tyranny. The massacres perpetrated by Sultan Hamid between 1894 and 1896, and the slaughter of Cilicia Armenians in 1909 were followed by the Great Genocide of 1915, through which the Turkish authorities wanted to have the occupied historical Armenian lands finally and firmly established within the borders of their state.

After the Genocide of 1915, particularly after the 1940s, the Turkish powers started another, cultural, genocide in order to annihilate the colossal heritage left by the natives of the occupied Armenian lands (primarily of Western Armenia): thousands of monuments fell prey to Turkish vandalism simply because they betrayed the historical reality. The irretrievable losses caused to Armenian culture become even greater given the fact that most of the annihilated monuments were never studied, or at least documented.

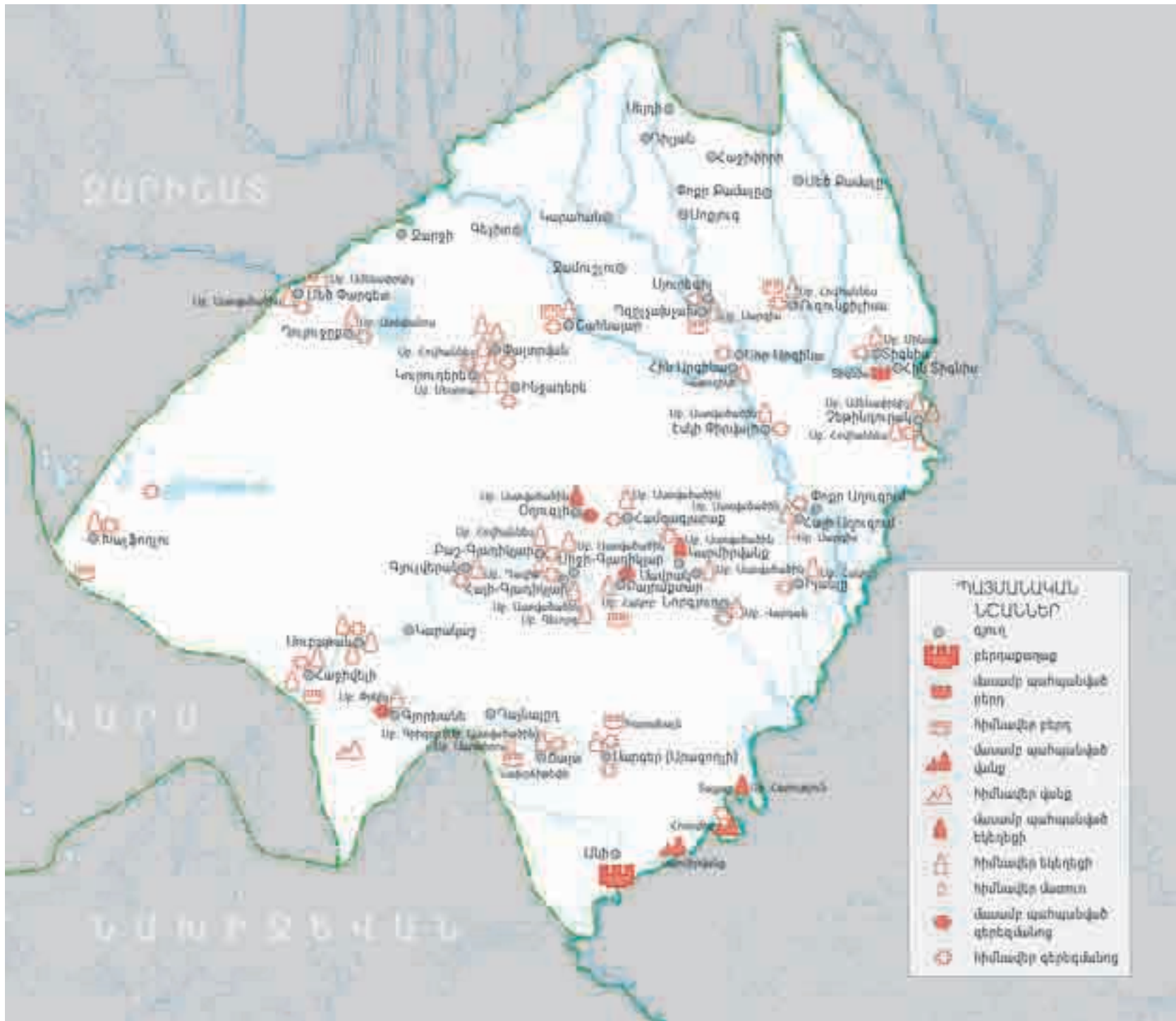
Thus, there being no written records to provide any information regarding the exact number of monuments in Western Armenia before the Genocide of 1915, we have made our own calculations, which are as follows: so far about 25,000 monuments have been registered in the present-day Republic of Armenia covering an area of around 30,000 square kilometres. Taking into account the average density of the proportional distribution of monuments throughout the territory of Historical Armenia (Armenia Maior and Armenia Minor), we can state that Western Armenia, covering an area at least seven times as large as the present-day Republic of Armenia, had more than 170,000 historical monuments before the Genocide. Judging from the results of studies carried out in some districts in the post-Genocide period, only 2 to 3 per cent of this colossal heritage still survives, and that facing destruction and appropriation every day as cultural genocide is still going on in Western Armenia.

It should be stressed that the primary targets of Turkish vandalism are Christian monuments: churches, chapels, monasteries, and cemeteries with a countless number of cross-stones, tombstones, and funerary chapels. In contrast to religious monuments, Armenian bridges, castles, springs, residential and public buildings have been mostly preserved only to be appropriated: the vandals have confined themselves to annihilating their Armenian construction inscriptions in order to conceal the fact that they have come down from the exterminated natives of the country.

It is interesting to note that Armenian religious monuments located in rural areas belong to private owners on whom their fate depends, whereas cemeteries are within the jurisdiction of the Turkish state: for this reason, in many villages, state establishments, such as schools, village municipalities, hospitals, etc., have been built in the sites of Armenian graveyards, indeed, after the destruction of all funerary memorials.

To summarise, we have to state that thousands of historical Armenian monuments, forming part of not only Armenian cultural heritage but also of world civilization, have fallen victim to a policy of premeditated destruction perpetrated by the Turkish state, a policy that has no other name but cultural genocide.

With this respect, there is absolutely no difference between Turkey and the terrorist organisation ISIS, which is now actively annihilating the cultural legacy of the ancient nations of Mesopotamia: throughout the century following the Genocide of Armenians, the Turkish authorities have committed the same barbarities against Armenian monuments despite the fact that they have signed a number of European conventions on heritage preservation.

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՐՍ ԳԱՎԱՌԻ
ՇԻՐԱԿԱՎԱՆ (ԲԱՇ-ՇՈՐԱԳՅԱԼ)
ԳԱՎԱՌԱԿՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**НА ТЕРРИТОРИИ УЧАСТКА
ШИРАКАВАН (БАШ-ШОРАГЯЛ),
ОКРУГ КАРС, КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**SHIRAKAVAN (BASH-SHORAGYAL)
SUB-DISTRICT, KARS DISTRICT,
KARS REGION**

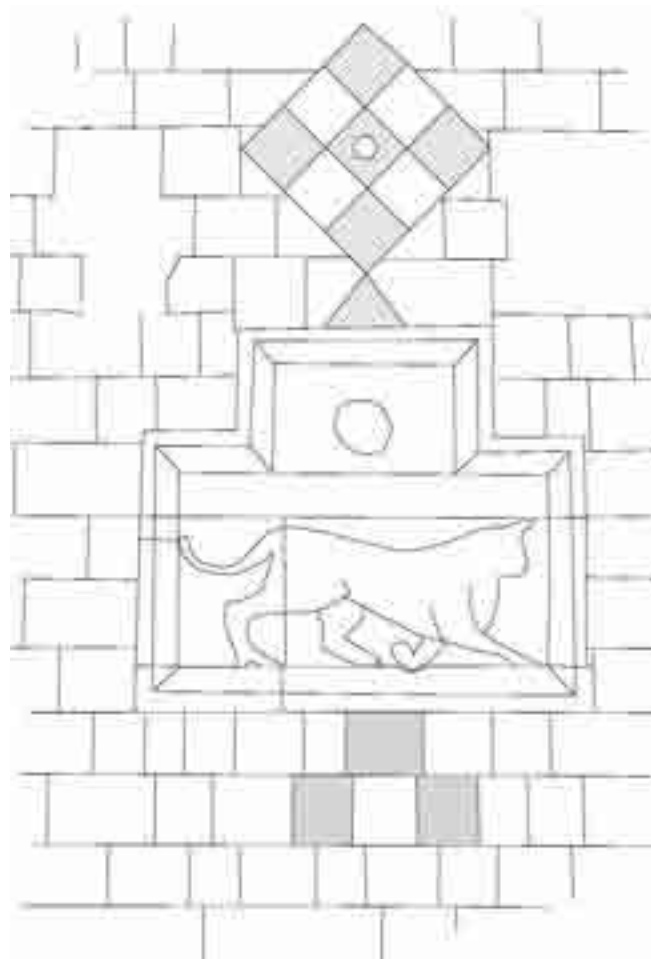
Բագրատունյաց քաղաքապետության մայրաքաղաք (961-1045 թթ.) Անիի զինանշանը գտնվում է Սմբատյան պարիսպներից բացված Ավագ մուտքի ճակատին: Պահպանված բազմաթիվ հին լուսանկարները, անշուշտ, միանգամայն բավարար հնարավորություն էին ընձեռում այն նախնական տեսքով վերականգնելու համար, մինչդեռ, ինչպես տեսնում ենք ժամանակակից լուսանկարից, 1990-ական թթ. վերջերին տեղի է ունեցել միտումնավոր աղավաղում: Մասնավորապես ակնհայտ է, որ «վերականգնողներն» առաջնորդվել են ոչ թե գիտական վերականգնման չափանիշներով, այլ հետապնդել են հայկականությունը մատնող նշաններից ազատվելու և յուրացնելու նպատակ: Արդյունքում, բացի հովազի բարձրաքանդակը երիզող շրջանակի պարզեցումից, չի վերականգնվել նաև նրանից վեր առկա խաչը, որը տվյալ դեպքում քաղաքի պահապան խորհրդանիշն էր (հովազի բարձրաքանդակից ցած մնացել են արդեն գոյություն չունեցող խաչի պատվանդանի երեք սև քարերը):

Герб Ани — столицы Багратидского царства (961-1045 гг.), находится над Главными (Аваг) воротами Смбатовых стен. Он состоит из обрамления, внутри которого находится скульптурное изображение пантеры, и креста, служившего оберегом города.

Сохранились многочисленные архивные фотографии, на основе которых герб могли восстановить в первоначальном виде, однако в конце 1990-х годов форма герба была намеренно упрощена «реставраторами», которые пренебрегли принятыми нормами научной реставрации, а крест не был полностью восстановлен (под скульптурным изображением пантеры сохранились три черных камня постамента креста).

The emblem of Ani, the capital of the Bagratid Kingdom (961 to 1045) of Armenia, was engraved on the Principal Gate (*Avag Dur* in Armenian) of the city opening from Smbat's Ramparts. It represented a panther relief within a frame, with a cross above it, the symbolic protector of the city.

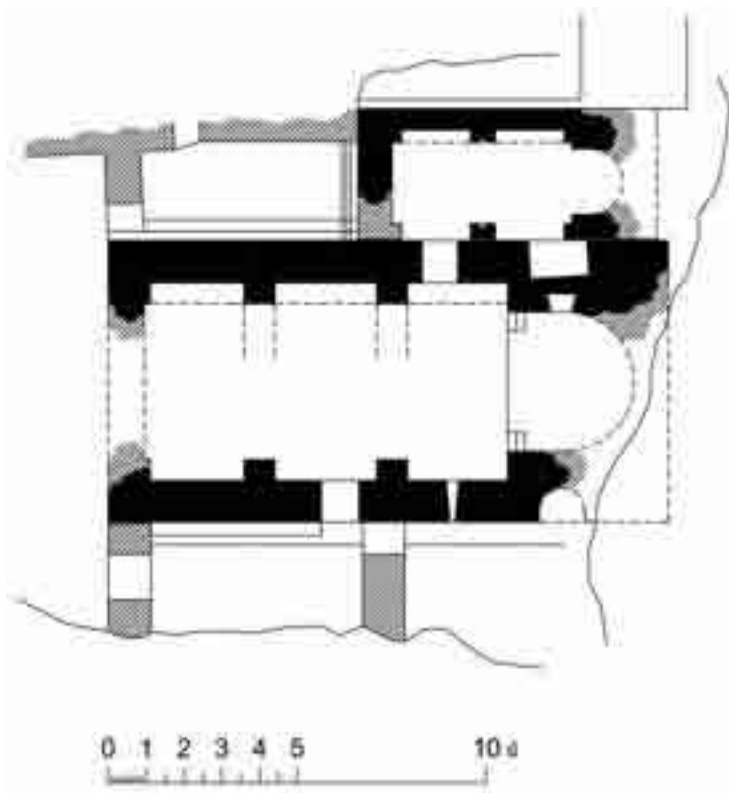
During the restoration of the walls of Ani, carried out in the late 1990s, the emblem was deliberately distorted, whereas in fact, it could have been properly restored on the basis of the available archive photos. Its so-called restorers actually had the aim of obliterating its Armenian features: thus, the frame enclosing the panther relief was simplified into a rectangle, while the cross above it was not restored at all, the remnants of its pedestal, three black stones beneath the panther relief, betraying its former existence.

Անիի զինանշանը 1900-ական թթ. (լուս. հեղ.՝ անհայտ և Թ. Թորամանյանի, 1912 թ.) և «վերականգնումից» հետո (լուս. և գրչ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)
 Герб Ани до (автор фот. неизвестен, 1900-е годы, и фот. Т. Тораманяна, 1912 г.) и после «восстановления» (фот. и зарисовка С. Карапетяна, 2014 г.)

The emblem of Ani before (unknown photographer, 1900s, and T. Toramanian, 1912) and after its “restoration” (photo and tracing by S. Karapetian, 2014)

Անիի Միջնաբերդի արքունի եկեղեցին հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1914 թ.) և եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.), չափ.՝ Ն. Բունիատյանի, 1914 թ.

Дворцовая церковь цитадели Ани с юго-запада (фот. Т. Тораманяна, 1914 г.); руины церкви (фот. С. Карапетяна, 2010 г.); обмер Н. Бунятыана, 1914 г.

The royal church of Ani Citadel from the south-west (photos by T. Toramanian, 1914); the church ruins (photo by S. Karapetian, 2010); measurement by N. Buniatian, 1914

Արքունի եկեղեցու ավերակները գտնվում են Անիի Բագրատունյաց արքայական ապարանքի հարավարևելյան կողմում: Կառուցման ժամանակի վերաբերյալ առավել փաստարկված և համոզիչ է Հ. Օրբելու եզրակացությունը, ըստ որի՝ եկեղեցին թվագրվում է Ժ-ԺԱ դարերով:

Հորինվածքային որոշ դրվագներ, ինչպես հարավային ճակատի՝ վաղ միջնադարին բնորոշ արևելյան կիսաբոլորակ որմնախորշը և նրա որմնախոյակի հարդարանքը, թույլ են տալիս ենթադրել, որ եկեղեցին հնի տեղում հիմնավորապես վերակառուցված շենք է: Ներկայիս շինությանն են փոխանցվել հին եկեղեցու թե՛ հորինվածքային առանձնահատկությունները (միանավ բազիլիկ է 14,8 x 7,4 մ արտաքին չափերով) և թե՛ ճարտարապետական ու հարդարանքի առանձին մանրամասները:

Մինչև Ի դարի կեսերը կանգուն եկեղեցուց ներկայումս անմխիթար վիճակում դեռևս գոյատևում է միայն հյուսիսային որմը:

Руины дворцовой церкви цитадели Ани находятся в юго-восточной части царского дворца.

По поводу времени строительства более аргументирован и убедителен вывод И. Орбели, согласно которому церковь была построена в X-XI вв. Но характерные для раннего средневековья некоторые детали (правая полукруглая ниша южного фасада и декор ее завершения) позволяют предположить, что нынешняя церковь была построена на месте старой церкви, сохранив ее композиционные особенности и отдельные детали убранства. Церковь принадлежит к типу однефной базилики (внешние размеры — 14,8 x 7,4 м).

От простоявшей до середины XX в. церкви сегодня сохранилась только северная стена.

The ruins of the royal church of Ani Citadel are situated south-east of the Bagratids' palace.

Scholars are not unanimous in their conclusions regarding the time of its construction. H. Orbeli traces it back to the period between the 10th and 11th centuries, his viewpoint being the most trustworthy among the existing ones.

Certain composition and decoration elements typical of the early Middle Ages (such as the eastern semi-circular recess of its southern facade, and the ornamentation of the built-in-wall capital of this niche) give us grounds to suppose that the church came to replace an older monument through thorough reconstruction. It represents a uni-nave basilica of the following outer dimensions: 14.8 x 7.4 metres.

The church was preserved standing until the mid-20th century. At present only its northern wall survives in a bad state of decrepitude.

Առաքելոց եկեղեցու ավերակները և Բարսեղ Անեցու որմնափակ խաչքարը (լուս.՝ Ա. Վրույրի, 1900-ական թթ.), եկեղեցու ավերակները խաչքարի ոչնչացումից հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 և 2014 թթ.), եկեղեցու և գավթի չափազրույթունը՝ Թ. Թորամանյանի

Руины церкви Сурб Аракелоц и вмонтированный в архитектурную форму хачкар Барсега Анеци (фот. А. Вруйра, 1900-е годы); руины церкви без хачкара (фот. С. Карапетяна, 2004 г.); хачкар до разрушения (фот. А. Вруйра, 1900-е годы); место, где находился хачкар (фот. С. Карапетяна, 2014 г.); обмер церкви и притвора Т. Тораманяна

The ruins of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Church and the set-in-wall cross-stone of Barsegh Anetsy (photos by A. Vruyr, 1900s); the church ruins with no vestiges of the cross-stone (photos by S. Karapetian, 2004); the cross-stone before its annihilation (photo by A. Vruyr, 1900s) and its place (photo by S. Karapetian, 2014); measurement of the church and narthex by T. Toramania

Բարսեղ Անեցու որմնափակ խաչքարը գտնվում էր Բագրատունյաց թագավորության մայրաքաղաք (961-1045 թթ.) Անիում՝ կից Սր. Առաքելոց եկեղեցու արևմտյան ճակատին:

Այն 1184 թ. կանգնեցրել է տեր Բարսեղը (կաթողիկոս է ձեռնադրվել 1195 թ.)՝ ի հիշատակ իրեն և ծնողների և այդ առթիվ թողել եռատող սույն արձանագրությունը.

Շնորհիւն ա(ստուծոյ), ես՝ տէր Բարսեղ, կանգնեցի զսուրբ նշանս յիշատակ ինձ եւ ծնողաց / իմոց, որք կարդայք, մեզ աղաթս արարէք, ՈԼԳ (1184):

Вмонтированный в архитектурную форму хачкар находится в столице Багратидского царства — Ани (961-1045 г.), у западной стены церкви Сурб Аракеоц (Св. Апостолов).

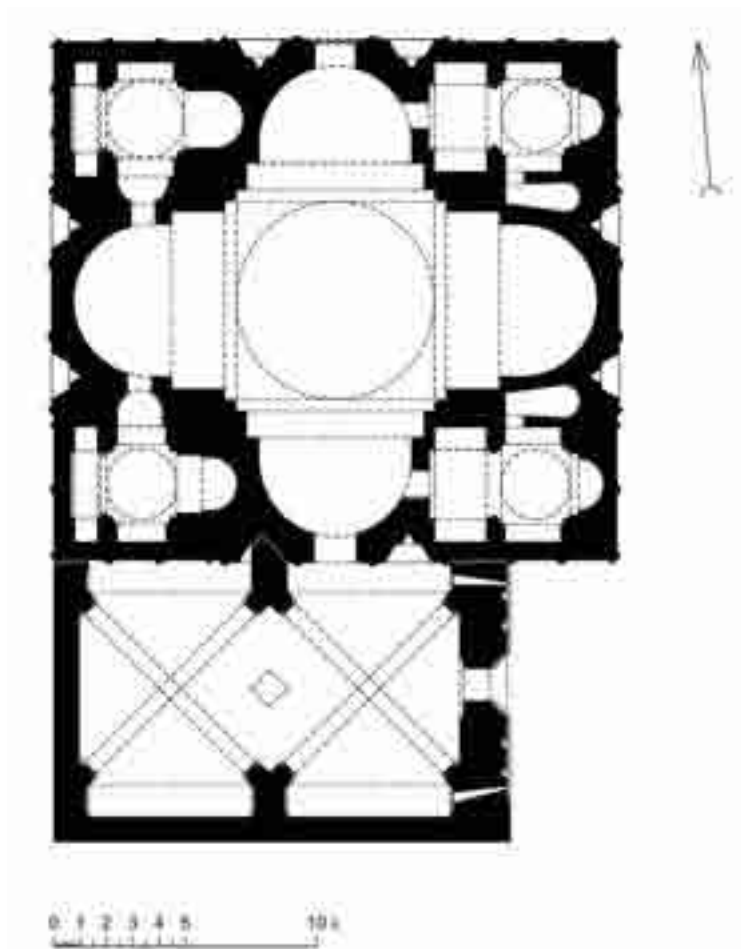
Памятник был возведен в 1184 г. Барсегом Анеци (был рукоположен в католикосы в 1195 г.) и имел следующую 3-строчную надпись:

Божьей благодатью, я, владыка Барсег, поставил сие Святое Знамение в память обо мне и родителей моих, кто прочитает, да вспомнит нас в молитвах, 633 (1184).

The set-in-wall cross-stone of Barsegh Anetsy used to stand close to the western facade of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Church of Ani, the capital of the Bagratid Kingdom of Armenia (961 to 1045).

It was erected in 1184 by Barsegh Anetsy (ordained Catholicos in 1195) in memory of his parents and himself, as stated in the following inscription:

Transl. from Armenian: *By the grace of God, I, Father Barsegh, erected this holy sign [holy cross] in memory of my parents and myself. May those who read this pray for us. 633 (1184).*

Աղջկաբերդի եկեղեցին գտնվում է քաղաքամայր Անիի հարավային ծայրին՝ Ախուրյանի և նրա աջ վտակ Անի գետակի միջև վեր խոյացած ժայռազանգվածի վրա:

Ներկայումս փլուզված հարավային պատի՝ ժամանակին ընթերցված արձանագրության համաձայն՝ հիմնել է Գրիգոր Լուսավորիչը՝ ըստ ավանդության, կործանելով տեղում գտնված Անահիտ աստվածուհու տաճարը:

Սակայն դարերի ընթացքում Լուսավորչի կառուցած եկեղեցին էլ քայքայվում է, ուստի ԺԲ դարի վերջերին-ԺԳ դարի սկզբներին Չաքարյան իշխանները տեղում կառուցել են տալիս ներկայիս եկեղեցին, որն ունի ուղղանկյուն ծավալների մեջ ներփակված, չորս անկյուններում կրկնահարկ ավանդատներով կենտրոնագմբեթ հորինվածք (արտաքին չափերն են՝ 15,4 x 9,7 մ): Երկու մուտքերը բացված են արևմտյան և հարավային ճակատներից: Եռանկյուն գույգ խորշեր առկա են բոլոր չորս ճակատներում:

1920 թ.-ից հետո եկեղեցին կործանելու նպատակով քանդել-ոչնչացրել են երեսապատի հիմնաքարերը: Դրա հետևանքով սոսկ կրաշաղախ կմախքի վրա կանգնած վիճակում է հայտնվել եկեղեցու արևելյան ճակատը:

Աղջկաբերդի եկեղեցին հարավ-արևելքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1906 թ.) և եկեղեցու ավերակները (լուս.՝ Գրայր Բազեի, 2008 թ.)

Церковь крепости Ахчкаберд с юго-востока (фот. Т. Тораманяна, 1906 г.); руины церкви (фот. Грайра Базе, 2008 г.)

The church of Aghjkaberd Castle from the south-east (photos by T. Toramanian, 1906); the church ruins (photo by Hrair Baze, 2008)

Руины церкви крепости Ахчкаберд (Девичьей) находятся на южной окраине Ани, на скалистом утесе, возвышающемся между рекой Ахурян и ее правым притоком — речкой Ани.

Согласно некогда прочитанной надписи на ныне разрушенной южной стене, церковь основал Григорий Провосветитель на месте капища богини Анаит.

По прошествии веков она была разрушена, и в конце XII-начале XIII в. князья Закаряны (Захариды) построили на ее месте вписанную в прямоугольный объем крестово-купольную церковь с двухъярусными приделами в четырех углах (внешние размеры — 15,4 x 9,7 м), которая имела два входа, открытых с западной и южной стороны. На всех четырех фасадах были парные треугольные ниши.

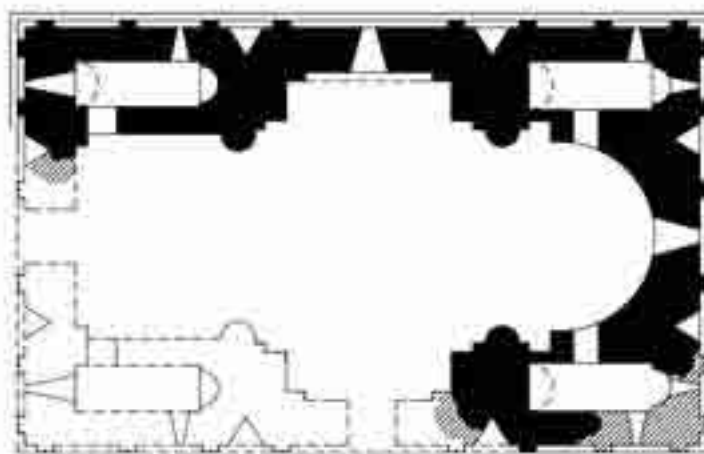
После 1920 г. с целью умышленного уничтожения церкви были разобраны и разрушены облицовочные камни нижней кладки церкви. Вследствие этого сохранилась лишь забутовка восточной стены.

The ruins of the church of Aghjkaberd Castle are preserved on a rock rising between the river Akhurian and its right tributary, the Tzaghkots (Ani), at the southern extremity of Ani.

According to an inscription engraved on the southern wall of the church, it was founded by St. Gregory the Enlightener in the site of a pagan temple dedicated to Goddess Anahit.

Between the late 12th and early 13th centuries, the princes Zakarian erected a new church in the site of the older one, which had appeared in a state of utter decay. It represented a central-domed rectangular structure (exterior dimensions: 15.4 x 9.7 metres) with double-floor sacristies in its four corners. It had two entrances opening from its western and southern facades. Each of the four facades of the church was adorned with two triangular niches.

After 1920 the monument was gradually stripped of the facing stones of its lower masonry for the purpose of destroying it. As a result of this, now only the mortar backfill of its eastern facade is preserved.

Հատված Աղջկաբերդի հարավային ճակատից (լուս.՝ ժ.-Մ. Թիերրի, 1969 թ.) և նույն ճակատի փլուզումից հետո բաժնված արձանագիր քարերը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.), չափ.՝ Պ. Կունեոյի

Фрагмент южного фасада церкви крепости Ахчкаберд (фот. Ж.-М. Тьерри, 1969 г.); покрытые надписями камни обрушившейся южной стены (фот. С. Карапетяна, 2004 г.); обмер П. Кунео

A partial view of the southern facade of the church of Aghjkaberd Castle (photo by J.-M. Thierry, 1969); inscribed stones that fell down after the collapse of this facade (photos by S. Karapetian, 2004); measurement by P. Cuneo

Անիի Միջնաբերդի գմբեթավոր եկեղեցին հարավարևմուտքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1906 թ.) և եկեղեցու ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.)

Купольная церковь цитадели Ани с юго-запада (фот. Т. Тораманяна, 1906 г.); руины церкви (фот. С. Карапетяна, 2010 г.)

The domed church of Ani Citadel from the south-west (photo by T. Toramanyan, 1906); the church ruins (photo by S. Karapetian, 2010)

Բուն անունը ցարդ անհայտ և մասնագիտական գրականության մեջ սուկ Միջնաբերդի գմբեթավոր տարբերակիչ անվամբ հայտնի եկեղեցու ավերակները գտնվում են Միջնաբերդի՝ դեպի Ախուրյան գետը հայող (հարավարևելյան) լանջին:

Եկեղեցուց վիմագիր արձանագրություններ մեզ չեն հասել: Լռում են նաև մատենագիր աղբյուրները: Թվագրվում է ԺԺԱ դարերով: Քայքայված դրությամբ կանգուն է եղել մինչև 1960-ական թթ.:

Ունի կենտրոնագմբեթ հորինվածք (արտաքին չափերն են 10,7 x 7,9 մ): Միակ մուտքը բացված է եղել հարավային ճակատից: Խորանի երկու կողմերում եղել են ավանդատներ, իսկ կոնաձև վեղարի ներքո զլանաձև թմբուկն էր: Ընդհանուր առմամբ զուսպ հարդարվածքում բացառություն է կազմել հարավային ճակատը, որտեղ թե՛ եռանկյուն խորշերի պսակները և թե՛ մանավանդ մուտքի շրջանակը բավականաչափ պերճաշուք են եղել:

Руины церкви, название которой неизвестно, находятся на юго-восточном склоне цитадели Ани (в сторону реки Ахурян). В специальной литературе она упоминается под названием «купольная церковь цитадели».

Надписи на стенах церкви не сохранились. Молчат и летописные источники. Датируется X-XI вв. В обветшавшем состоянии простояла до 1960-х годов.

Имела крестово-купольную композицию (внешние размеры — 10,7 x 7,9 м). Единственный вход был открыт с южной стороны. По сторонам алтарной апсиды имела приделы, а цилиндрический барабан венчался коническим шатром. В общем сдержанном убранстве составлял исключение южный фасад, завершения треугольных ниш и обрамление входа которого были довольно пышно декорированы.

The ruins of the domed church of Ani Citadel (its original name remaining obscure, scientific literature calls it in this way) are situated on the south-eastern slope of this fortification facing the river Akhurian.

There are neither lapidary inscriptions nor any historiographical records bearing reference to this church, which dates from the 10th to 11th centuries.

It represented a central-domed structure (exterior dimensions: 10.7 x 7.9 metres) with a vestry on either side of the sanctuary, and a cylindrical drum beneath a conical spire. The only entrance of the church opened from its southern facade. On the whole, it had plain ornamentation, the only exception being its southern facade, which had an ornate entrance frame and splendid crowns embellishing its triangular niches.

The church was preserved standing in a dilapidated state until the 1960s.

Անիի Սայր տաճարը հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1905 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.)

Кафедральный собор Ани с северо-запада (фот. Т. Тораманяна, 1905 г., и С. Карапетяна, 2011 г.)

Ani Cathedral from the north-west (photos by T. Toramanian, 1905, and S. Karapetian, 2011)

Անիի Սայր տաճարի արևելյան կողմում պեղված ձատուռ-տապանատների շարքը և նորահայտ արձանագիր տապանաքարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.), կացութունը մեկ տարի անց (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Усыпальницы-часовни с надгробиями, открытые при раскопках к востоку от кафедрального собора Ани (фот. С. Карапетяна, 2004 г.); разрушенные надгробия (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Funerary chapels unearthed east of Ani Cathedral and unclosed inscribed tombstones (photos by S. Karapetian, 2004); broken tombstones (photo by S. Karapetian, 2005)

Անիի Պախլավունյաց ապարանքի ավերակները հարավից (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1992 թ.) և առանց գիտական հիմնավորման կամայական «վերականգնումից» հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Руины дворца Пахлавунии в Ани с юга (фот. Ж.-М. Тьерри, 1992 г.); дворец после произвольного «восстановления» без соблюдения принятых норм научной реставрации (фот. С. Карапетяна, 2008 г.); обмер Т. Тораманяна

The ruins of the Pahlavunies' palace in Ani from the south (photo by J.-M. Thierry, 1992); the palace after its "restoration" carried out without the application of proper scientific norms (photo by S. Karapetian, 2008); measurement by T. Toramanian

Ամիի Սբ. Փրկիչ եկեղեցին հարավից (լուս.՝ Ա. Վրույրի, 1912 թ.), եկեղեցու ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.)

Церковь Сурб Пркич (Св. Спасителя) в Ани с юга (фот. А. Вруйра, 1912 г.); руины церкви (фот. С. Карапетяна, 2011 г.)

Sourb Prkich (Holy Saviour) Church of Ani from the south (photo by A. Vruyr, 1912); the church ruins (photo by S. Karapetian, 2011)

Անիի Տիգրան Հոնենց եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից և արևմտյան ճակատի քերված խաչաքանդակը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.)

Церковь Тигран Онец в Ани с северо-запада; соскобленный резной крест на западной стене церкви (фот. С. Карапетяна, 2011 г.)

Tigran Honents Church of Ani from the north-west; a deliberately scraped cross relief on its western facade (photos by S. Karapetian, 2011)

Տիգրան Հոնենց կամ Սրբ. Գրիգոր եկեղեցին գտնվում է Անիի արևելյան կողմում: Կառուցվել է 1215 թ.: Ունի 14,2 x 9,7 մ արտաքին չափեր:

2009-2010 թթ. իրականացված վերականգնման աշխատանքների ժամանակ եկեղեցու վեղարը չի ամբողջացվել: Գիտական տեսանկյունից նման լուծումներն ընդունելի են, երբ հայտնի չէ, թե նախնական կառուցվածքն ինչպիսին է եղել, մինչդեռ տվյալ դեպքում վեղարի թեքությունները հայտնի են, պարզապես հարկավոր էր դրանք լրացնել մինչև խնձորակը, տեղադրել այն և կանգնեցնել խաչը: Այսինքն՝ իրականացնել ամբողջական վերականգնում, որին, ըստ էության, բացարձակապես ոչինչ չէր խանգարում: Սակայն «վերականգնողներն» առաջնորդվել են ոչ թե գիտական չափանիշներով, այլ փորձել են վեղարին տալ այնպիսի լուծում, որի պատճառով ստիպված չլինեին կանգնել նաև խաչը տեղադրելու ականա պարտադրանքի առջև:

Ի դեպ, միտումնավոր քերվել-փշրվել է եկեղեցու արևմտյան ճակատին առկա խաչաքանդակը:

Церковь Сурб Григор (Св. Григория) или Тигран Онец (1215 г.) находится в восточной части Ани. Внешние размеры — 14,2 x 9,7 м.

Во время восстановительных работ 2009-2010 гг. шатер купола церкви не был окончательно отреставрирован. С научной точки зрения реставрация такого рода допустима, если неизвестно, какую форму она имела до разрушения. В данном случае нижняя часть шатра сохранилась, можно было бы восстановить ее полностью и поставить крест на круглом навершии. Однако «реставраторы» игнорировали принятые нормы научной реставрации и изменили форму шатра так, чтобы не было возможности поместить крест.

Резной крест на западной стене церкви был также умышленно соскоблен.

Tigran Honents (St. Grigor) Church (exterior dimensions: 14.2 x 9.7 metres), which traces back to 1215, stands in the east of Ani.

Between 2009 and 2010, the monument underwent restoration, during which its spire was left unfinished. From a scientific point of view, this approach might be acceptable if its primary structure were unknown, but actually, it could have been easily completed on the basis of its surviving lower part, being afterwards surmounted by a finial and a cross. In fact, the “restorers” of the church, who were not at all concerned about scientific norms, deliberately distorted its spire to avoid the erection of the cross.

The western facade of the church was adorned with a cross relief which has been scraped away.

Գագիկ արքայից արքայի արձանն Անիի թանգարանում (լուս.՝ Ա. Վրույրի, 1907 թ.), նրա մի բեկորն Էրզրումի թանգարանում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.) և արձանի եռաչափ վերակազմությունն ըստ Պ. Ֆրանկյանի

Статуя царя царей Гагика I Багратуни в музее Ани (фот. А. Вруйра, 1907 г.); обломок статуи в Эрзрумском музее (фот. С. Карапетяна, 2008 г.); трехмерная реконструкция статуи (автор П. Франкян)

The statue of King of Kings Gagik I in the museum of Ani (photos by A. Vruyr, 1907); a fragment from the statue in the museum of Erzurum (photo by S. Karapetian, 2008); a 3-dimensional reconstruction by P. Frankian

Բագրատունյաց արքայից արքա Գագիկ Ա-ի (989 թ.-ից) արձանը (բարձրությունը՝ 2,26 մ) հայտնաբերվել է 1905-1906 թթ. Անիում Գագկաշեն եկեղեցու պեղումների ժամանակ:

Գլխին ունի լայն փաթաթած սպիտակ չալմա, հագին՝ արաբական երկարավուն կարմիր խալաթ, իսկ ձեռքին՝ եկեղեցու մանրակերտը (արաբական տարազը, որը հագնում էին միայն թագավորները, խալիֆայության կողմից ճանաչված լինելու նշան է):

1920 թ. Կարսի զավթումից հետո Անիում հիմնված պատմական թանգարանի բազմաթիվ թանկարժեք ցուցանմուշների հետ այն հայտնվում է թշնամու ձեռքում:

Գագիկ Ա-ի արձանի ճակատագիրը տասնամյակներ անհայտության մեջ էր, մինչև որ 1998 թ. վրացի գիտնական Գ. Զավթարաձեն Էրզրումի թանգարանում գտնում է ջարդոտված արձանի բեկորը, որը, ի դեպ, ցուցասրահում ներկայացնում էին իբրև ձկան կամ առյուծի քանդակամաս:

Статуя (высота 2,26 м) царя царей Гагика I Багратуни (с 989 г.) была обнаружена при раскопках церкви Гагикашен в 1905-1906 гг.

Царь был изображен в арабском длинном красном халате с белой чалмой на голове — символами принятия власти армянского царя со стороны халифа. В руках он держал модель построенной им церкви.

После взятия Карса в 1920 г., при поспешном отступлении, многие экспонаты музея Ани, включая и статую Гагика I, попали в руки турок.

В течение десятилетий судьба статуи оставалась неизвестной, и только в 1998 г. грузинский ученый Г. Кавтардзе в Эрзрумском музее нашел обломок разрушенной статуи, который экспонировался как часть статуи рыбы или льва.

The statue of Bagratid king of kings Gagik I (from 989), which had a height of 2.26 metres, was unearthed during the excavations of Gagkashen Church of Ani conducted between 1905 and 1906.

Gagik I, who is sculpted as holding the model of Gagkashen Church in both his hands, is dressed in a long Arabic coat of purple, the colour of royal vestments, his head covered with a white turban: his Arabic attire shows that the Caliphate recognised him as King of Armenia.

After the occupation of Kars in 1920, a great number of valuable historical exhibits kept in the museum of Ani, including the statue of Gagik I, shifted into enemy possession.

For several decades, the fate of the statue remained obscure. It was only in 1998 that Georgian scholar G. Kavtaradze saw a fragment of it in the museum of Erzurum, where it was presented as the broken part of a fish or lion sculpture.

Հովվի եկեղեցին արևելքից, հարավից և արևմուտքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1908 թ. և Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1964 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Церковь Овива с востока, юга и запада (фот. Т. Тораманяна, 1908 г., и Ж.-М. Тьерри, 1964 г.); обмер Т. Тораманяна

Hovvi Church from the east, south and west (photos by T. Toramanyan, 1908, and J.-M. Thierry, 1964), measurement by T. Toramanyan

0 1 2 3 4 5 6

Հովվի եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Անիի Սմբատյան-Չարարյան պարսպապատից մոտ 1կմ հյուսիս: Կառուցվել է Ժ-ԺԱ դարերում: Իր անունն առել է անեցի Հովվյանց տոհմանունից:

Փլուզվել է 1966 թ.: Դրանից հետո ավերումները շարունակել են գանձախույզները:

Остатки церкви Овива находятся примерно в 1 км к северу от крепостных стен Ани. Построенная в X-XI вв. церковь была названа в честь рода Оввянц из Ани.

В 1966 г. стены церкви обрушились. В последующие годы кладоискатели продолжали уничтожение памятника.

The remnants of Hovvi Church are situated about a kilometre north of Smbat's (Zakarian) Ramparts of Ani. A monument of the 10th to 11th centuries, it was named after the Hovvians, a family from Ani.

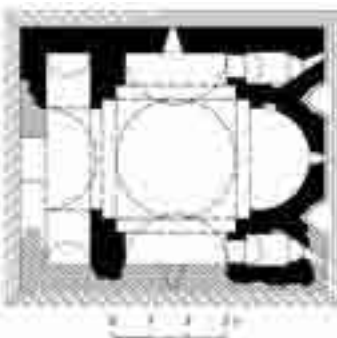
The church collapsed in 1966, after which its ruins repeatedly suffered "visits" of so-called gold-diggers.

Հովվի եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.)

Остатки церкви Ови́ва (фот. С. Карапетяна, 2010 г.)

The remnants of Hovvi Church (photos by S. Karapetian, 2010)

Վարմիր վանքի եկեղեցին հարավ-արևմուտքից 1900-ական (լուս. հեղ.՝ անհայտ) և 2008 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2008 թ.

Церковь монастыря Кармир («Красный») с юго-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы, и фот. С. Карапетяна, 2008 г.); обмер А. Акопяна, 2008 г.

The church of Karmir (Red) Monastery from the southwest in the 1900s (unknown photographer) and in 2008 (photo by S. Karapetian); measurement by A. Hakobian, 2008

Վարմիր վանքը գտնվում է Անիից 3 կմ հյուսիս՝ Ախուրյան գետի աջ ափին: Բաղկացած է կենտրոնագմբեթ հորինվածքով մեկ եկեղեցուց, օժանդակ կառույցներից (այդ թվում՝ վիմափոր) և շրջապարսպից:

Վանքի բոլոր շինությունները, բայց հատկապես եկեղեցին, անցած տասնամյակների ընթացքում ենթարկվել են միտումնավոր ավերածությունների:

Монастырь Кармир («Красный») находится в 3 км к северу от Ани, на правом берегу реки Ахурян. Состоит из крестово-купольной церкви, подсобных сооружений (включая скальные) и ограды.

Церковь и остальные сооружения за последние десятилетия были умышленно разрушены.

Karmir (Red) Monastery is situated on the right bank of the river Akhurian, 3 km north of Ani. It comprises a central-domed church and annexes (including rock-cut ones) within an enclosure.

All the monastic buildings, and particularly, its church, have suffered deliberate destruction in past decades.

Բագրատունյաց երբեմնի քաղաքամայր Շիրակավանի Սբ. Ամենափրկիչ կաթողիկե եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Ախուրյան գետի աջ ափին՝ Անիից 25 կմ հյուսիս-արևելք՝ մինչև 1920 թ. հայաբնակ Բաշ-Շորագյալ (այժմ՝ Չեֆինդուրակ) գյուղում:

Կառուցվել է 897 թ.: Որմերին վկայվել են 1228 և 1231 թթ. արձանագրություններ:

Ուներ գմբեթավոր դահլիճի հորինվածք և 33,9 x 18,5 մ արտաքին չափեր:

Եկեղեցին կանգուն է եղել մինչև 1940-ական թթ. վերջերը, որից հետո պայթեցվել է թուրքական բանակի կողմից: Մրբատաշ քարերը յուրացվել են որպես պատրաստի շինանյութ:

Ճարտարապետական առանձին բեկորներ կարելի է գտնել նաև գյուղում՝ տների և գոմերի պատերին:

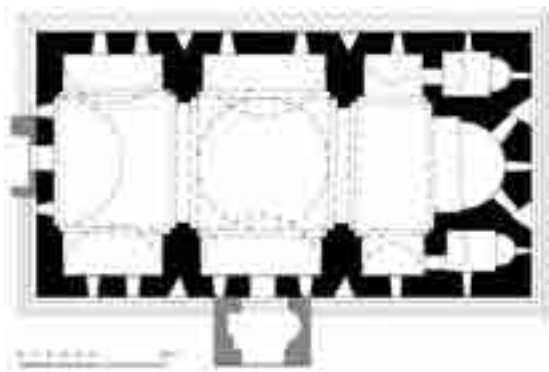
Հարկ է նշել, որ 1964 թ. լուսանկարում նկատելի են պայթեցման արդյունքում կործանված, սակայն ավելի ուշ հեռացված կրաշաղախ զանգվածեղ բեկորները:

2006 թ. երբեմնի մեծադիր եկեղեցու տեղում պահպանվել էին հատակագիծը դժվարությամբ ուրվագծող կրաշաղախի կմախքացած մնացորդները, ինչպես նաև հարավակողմյան որմնասյուներից և խորանին հարող հոշոտված հատվածները:

Остатки кафедрального собора Сурб Аменапркич (Св. Всеспасителя) Ширакавана — столицы Багратидского царства, находятся в селе Баш-Шорагял (ныне — Четиндурак) в 25 км к северо-востоку от Ани, на правом берегу реки Ахурян. До 1920 г. село было армянским.

Построенный в 897 г. кафедральный собор принадлежал к типу т. н. купольных залов (внешние размеры — 33,9 x 18,5 м). На его стенах были надписи 1228 г. и 1231 г.

В конце 1940-х годов кафедральный собор был взорван турецкой армией, а его чисто отесанные облицо-

Շիրակավանի Սբ. Ամենափրկիչ եկեղեցին (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1912 թ.) և եկեղեցու ավերակները (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1964 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.), չափ.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի արխիվից

Кафедральный собор Сурб Аменапркич Ширакавана (автор фот. неизвестен, 1912 г.); руины собора и его остатки (фот. Ж.-М. Тьерри, 1964 г., и С. Карапетяна, 2006 г.); обмер из архива Ж.-М. Тьерри

Sourb Amenaprkich (Holy Saviour) Cathedral of Shirakavan (unknown photographer, 1912); the cathedral ruins and its remnants (photos by J.-M. Thierry, 1964, and S. Karapetian, 2006); measurement from J.-M. Thierry's collection

вочные камни использованы при строительстве жилых домов и хлевов села.

В 1964 г. еще сохранялись крупные обрушившиеся фрагменты стен, которые позднее были уничтожены.

В 2006 г. на месте кафедрального собора лежали остатки забутовки и фрагменты южной стены с примыкающими полупилонами.

The remnants of Sourb Amenaprkich (Holy Saviour) Cathedral (897) of Shirakavan, the capital of the Bagratid Kingdom of Armenia, are situated in Bash-Shoragyal (nowadays: Chetindurak) Village (Armenian-inhabited until 1920), on the right bank of the river Akhurian, 25 km north-east of Ani.

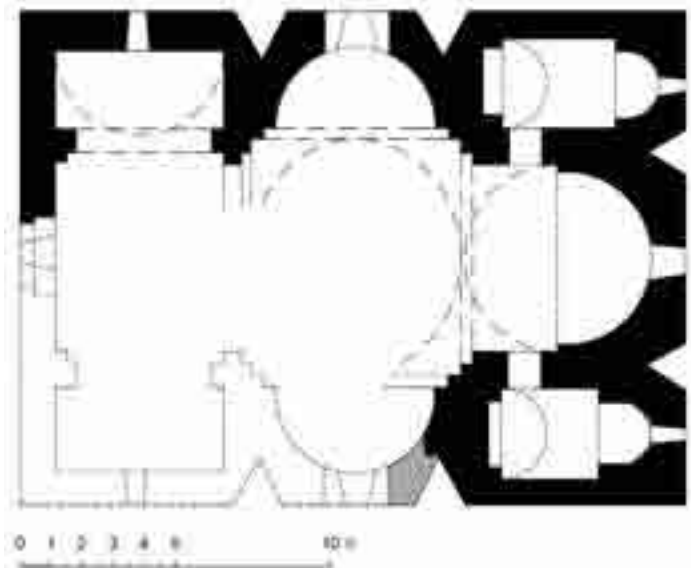
It represented a domed hall of the following exterior dimensions: 33.9 x 18.5 metres.

The cathedral was preserved standing

until the 1940s, after which it was exploded by the Turkish army, its finely-dressed stones being appropriated as building material.

Certain architectural fragments from the cathedral can be found in the walls of the houses and cattle-sheds of Chetindurak.

As of 1964, the site still preserved some huge fragments of walls, which were later totally annihilated. As of 2006, the only vestiges of the cathedral were some meagre pieces of mortar backfill and the remnants of its southern wall with the pilasters.

Սբ. Աստվածածին եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), հյուսիս-արևելքից և հարավից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.), չափ.՝ Ժ-Ս. Թիերրիի

Церковь Сурб Аствацацин села Огузлы с северо-запада и юго-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); церковь с северо-востока и юга (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); обмер Ж.-М. Тьерри

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church from the north-west and south-west (unknown photographer, 1900s); the church from the north-east and south (photos by S. Karapetian, 2006); measurement by J.-M. Thierry

Սր. Աստվածածին եկեղեցու ավերակները գտնվում են Անիից 17 կմ հյուսիս՝ մինչև 1920 թ. հայաբնակ Օղուզլի գյուղում: Ժ դարի կենտրոնագմբեթ կառույց է: Վիմագրերից մեկը փորագրվել է 1001 թ. վերաշինության կապակցությամբ:

Руины построенной в X в. купольной церкви Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находятся в селе Огузлы (до 1920 г. было армянским) в 17 км к северу от Ани. Одна из надписей церкви была высечена в 1001 г. в связи с ее реставрацией.

The ruins of Sourb Astvatsatzin (Holy Virgin) Church are situated in Oghuzli Village (Armenian-inhabited until 1920), 17 km north of Ani.

It represents a central-domed monument of the 10th century with inscriptions one of which commemorates an act of renovation carried out in 1001.

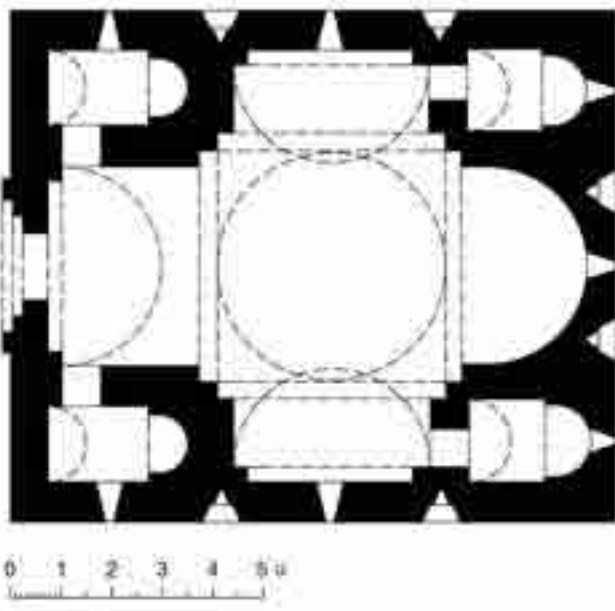
Սր. Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է Կարսից 43 կմ արևելք՝ Անիից 15 կմ հյուսիս՝ Կարմիրվանք գյուղում: Կենտրոնագմբեթ հորինվածքով ցարդ կանգուն, սակայն գյուղաբնակ սեփականատիրոջ կողմից մասնակի գանձախուզությամբ վնասված (միտումնավոր քերվել է նաև արևմտյան ճակատին ագուցված գեղաքանդակ խաչքարը) ԺԳ դարի կառույց է:

Построенная в XIII в. крестово-купольная церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) или Кармирванк («Красный монастырь») находится в одноименном селе в 43 км к востоку от города Карс, в 15 км к северу от Ани. Церковь сохранилась полностью, хотя необходимо отметить, что ее владетель (житель того же села) частично разрушил памятник при поиске клада, умышленно повредив также хачкар, встроенный в ее западную стену.

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church is located in Karmirvank (also called after the village), 15 km north of Ani, 43 km east of Kars.

A central-domed monument of the 13th century, it is still preserved standing although its owner, an inhabitant of Karmirvank, has considerably damaged it while searching for treasures allegedly hidden in its different parts.

An ornate cross-stone set in the western facade of the church has been deliberately scraped away.

Սր. Աստվածածին եկեղեցին հարավ-արևելքից 1900-ական (լուս. հեղ.՝ անհայտ) և 2006 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), եկեղեցու արևմտյան ճակատին ագուցված միտումնավոր վնասված խաչքարը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.), չափ.՝ ԺՄ. Թիերրիի

Церковь Сурб Аствацацин с юго-востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы, и фот. С. Карапетяна, 2006 г.); умышленно соскобленный хачкар, встроенный в западную стену церкви (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); обмер Ж.-М. Тьерри

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church from the south-east in the 1900s (unknown photographer) and in 2006 (photo by S. Karapetian); the deliberately damaged cross-stone of the western facade of the church (photo by S. Karapetian, 2006); measurement by J.-M. Thierry

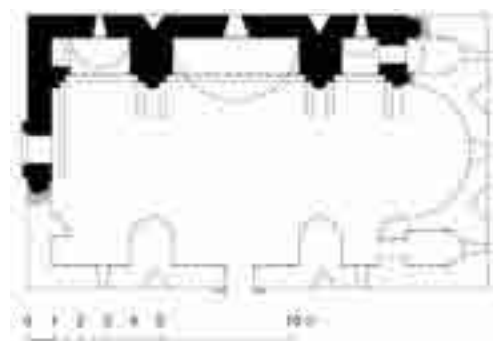

Արգինայի Կաթողիկե եկեղեցու ավերակները հարավից և հյուսիս-արևմուտքից 1900-ական (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի) և 1959 թթ. (լուս.՝ ժ.-Մ. Թիերրիի), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Руины кафедрального собора села Аргина с юга и северо-запада (фот. Т. Тораманяна, 1900-е годы, и Ж.-М. Тьерри, 1959 г.); обмер Т. Тораманяна

The ruins of Argina Cathedral from the south and north-west in the 1900s (photos by T. Toramania) and in 1959 (photo by J.-M. Thierry); measurement by T. Toramania

Կաթողիկե եկեղեցին գտնվում էր Անիից 25 կմ հյուսիս՝ հինավուրց, իսկ Ժ դարում նաև կաթողիկոսանիստ Արգինա (այժմ՝ Կայաքյոփրու) գյուղում: Կառուցել է Տրդատ ճարտարապետը 990 թ. Խաչիկ Ա Արշարունի կաթողիկոսի (973-992 թթ.) հոգածությամբ: Ունեցել է 17,25 x 10,30 մ արտաքին չափերով գմբեթավոր դահլիճի հորինվածք: Արձանագրություններից մեկը 1012 թ.-ից էր: Միայն հյուսիսային որմով կանգուն է եղել մինչև 1950-ական թթ. վերջերը: 1960-ական թվականներին թուրքական բանակի ձեռքով պայթեցմամբ ավերվել է, որից հետո հափշտակվել և որպես շինանյութ յուրացվել են երեսասպատի սրբատաշ քարերը: 2005 թ. դրությամբ տեղում պահպանվել էին կրաշաղախե զանգվածեղ մի քանի բեկորներ:

Եկեղեցու մնացորդները և ճարտարապետական բեկորները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Обломки стен собора и отдельные фрагменты декора (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

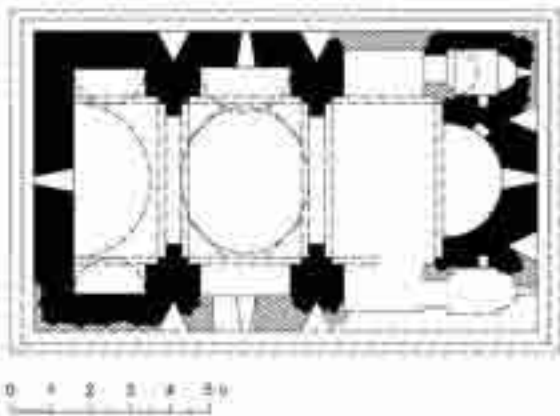
The cathedral remnants and fragments (photos by S. Karapetian, 2005)

Кафедральный собор стоял в 25 км к северу от Ани, в историческом селе Аргина (ныне — Каякёпру), где в X в. находилась резиденция католикоса. Он был построен в 990 г. архитектором Трдатом при католикосе Хачике I Аршаруни (973-992 гг.) и относился к типу т. н. купольных залов (внешние размеры — 17,25 x 10,30 м). Одна из надписей на стене собора относилась к 1012 г. До конца 1950-х годов сохранялась только северная стена, которая в 1960-х годах была взорвана турецкой армией, а чисто отесанные облицовочные камни разобраны и использованы в качестве стройматериала. По состоянию на 2005 г. на месте лежало несколько крупных обломков стен и отдельные фрагменты декора.

The cathedral used to stand in the historical Armenian village of Argina (a Catholicosal residence in the 10th century, now: Kaya-kyopru) located 25 km north of Ani.

Built by architect Trdat in 990 under the auspices of Catholicos Khachik Arsharuny I (973 to 992), it represented a domed hall (exterior dimensions: 17.25 x 10.30 metres) with inscriptions, one of which was dated 1012.

The northern wall of the monument, which was preserved standing until the late 1950s, was exploded by the Turkish army in the 1960s. Its finely-dressed revetment stones were appropriated as building material. As of 2005, only several huge fragments of walls could be seen in the cathedral site.

Տայլարի եկեղեցին հյուսիս-արևելքից և հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Նահապետյանի, 1900-ական թթ. սկիզբ), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2008 թ.

Церковь Тайлара с северо-востока и юго-запада (фот. Г. Напетяна, начало 1900-х годов); обмер А. Акопяна, 2008 г.

The church of Taylar from the north-east and south-west (photo by G. Nahapetian, early 1900s); measurement by A. Hakobian, 2008

Եկեղեցին գտնվում է Ախուրյան գետի աջ ափին՝ Անիից 6,3 կմ հյուսիս-արևելք: Գմբեթավոր դահլիճի հորինվածքի փոքրաչափ (12,7 x 7,5 մ) նմուշներից է: Ցարդ կանգուն է, սակայն միտումնավոր քանդելու հետևանքով խիստ վթարային վիճակում է:

Маленькая церковь Тайлара (внешние размеры — 12,7 x 7,5 м) находится на правом берегу реки Ахурян, в 6,3 км к северо-востоку от Ани. Она относится к типу т. н. купольных залов. Основания стен церкви сильно разрушены и находятся в аварийном состоянии.

The church of Taylar is situated on the right bank of the river Akhurian, 6.3 km north-east of Ani.

A domed hall of small dimensions (12.7 x 7.5 metres), it is still preserved standing although in a bad emergency condition due to repeated acts of deliberate destruction.

Տայլարի եկեղեցին հյուսիս-արևելքից, հարավ-արևմուտքից և արևելքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)
Церковь Тайлара с северо-востока, юго-запада и востока (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)
The church of Taylar from the north-east, south-west and east (photos by S. Karapetian, 2005)

Տիգնիսի բերդը հարավ-արևելքից (լուս. Թ. Թորամանյանի, 1900-ական թթ.)
Крепость Тигнис с юго-востока (фот. Т. Тораманяна, 1900-е годы)
The castle of Tignis from the south-east (photo by T. Toramanian, 1900s)

Բերդի մնացորդները գտնվում են Կարսից 53 կմ արևելք, իսկ Անիից՝ 26 կմ հյուսիս-արևելք՝ Կարս գետի աջ ափից 300 մ հեռու՝ Տիգնիս (այժմ՝ Կալկանկալե) գյուղից 0,4 կմ հարավ-արևմուտք։ Հիմնադրվել է առնվազն մ.թ.ա. Գ հազարամյակում, որի հիմքերի վրա էլ Թ դարում Բագրատունյաց մայրաքաղաք Երազգավորս-Շիրակավանի մատույցներն ամրացնելու նպատակով հիմնովին վերակառուցվել է։ Ունեցել է քառակուսուն մոտ հատակագծով և մոտ 60 x 30 արտաքին չափերով եռահարկ միջնաբերդ-դղյակ։ Վերջինիս պարսպապատերը հզորացված են եղել թվով ութ կիսաբլուրակ աշտարակներով, որոնցից չորսը՝ անկյունային, իսկ մյուս չորսը՝ միջանկյալ։

Հակառակ հզոր կառուցվածքի և, անկասկած, մաս պատմական ակնհայտ մեծ նշանակության՝ հայ մատենագիրներն իրենց երկերում բերդի մասին որևէ հիշատակություն չեն թողել։

1920-ական թթ. ի վեր՝ տասնամյակներ շարունակ, թուրքական իշխանությունների թողովությամբ բերդապարիսպները ծառայել են որպես սրբատաշ քարի պատրաստի «հանքավայր»։ Շարունակաբար քանդել, հափշտակել և իբրև շինանյութ յուրացրել են բերդի պարիսպների և աշտարակների երեսապատի սրբատաշ քարերի մեծագույն մասը։

Остатки крепости Тигнис находятся в 53 км к востоку от города Карс, в 26 км к северо-востоку от Ани, на расстоянии 300 м от правого берега реки Карс, в 0,4 км к юго-западу от села Тигнис (ныне — Калканкале). Крепость была построена в IX в. на основании древней крепости (III тыс. до н. э.) с целью укрепления подступов к Еразговорс-Ширакавану — столице Багратидского царства. Квадратная в плане крепость имела трехэтажную цитадель (внешние размеры — около 60 x 30 м), стены которой были укреплены 8 полукруглыми башнями (по одной в каждом углу и по одной посередине каждой стены).

Мощная крепость, несомненно, имела важное стратегическое значение, однако в армянских летописных источниках нет ни одного упоминания о ней.

Начиная с 1920-х годов, с разрешения турецких властей большая часть чисто отесанных облицовочных камней крепостных стен и башен была разобрана и использована в качестве стройматериала.

Տիգնիսի բերդի մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)
 Остатки крепости Тигнис (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)
 The remnants of Tignis Castle (photos by S. Karapetian, 2006)

The remnants of the castle of Tignis are situated 0.4 km south-west of the village of the same name (now: Kalkankale), within 300 metres of the right bank of the river Kars, 26 km north-east of Ani, 53 km east of Kars.

Founded at least in the 3rd millennium B.C., it was completely reconstructed in the 9th century for the purpose of fortifying the approaches to Yerazgavors (Shirakavan), the capital of the Bagratid Kingdom of Armenia. The ramparts of its three-floor citadel (exterior dimensions: ca. 60 x 30 metres), almost resembling a square in plan, were strengthened by eight semi-circular towers, four of which were angular.

Despite the solidity and great significance of the castle, Armenian historiographers do not make the slightest reference to it.

Since the 1920s, with the connivance of the Turkish authorities, the finely-finished revetment stones of the ramparts and towers of the castle have been appropriated and used as building material.

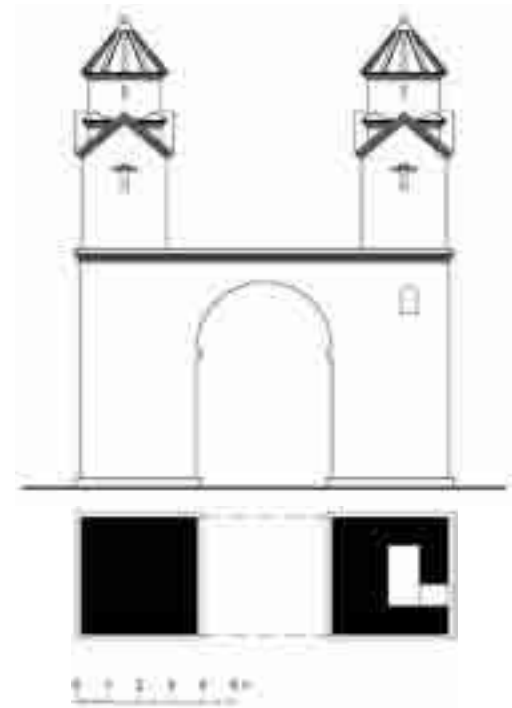
Հաղթականարի մնացորդները գտնվում են Հոռոմոսի վանքի կենտրոնական հուշարձանախմբից 460 մ հյուսիս՝ Ախուրյան գետի ձորապոնկից մոտ 20 մ հեռավորության վրա՝ սարահարթով ձգված երբեմնի ճանապարհին:

Հայ միջնադարյան ճարտարապետության սակավադեպ և խիստ ուշագրավ հուշարձաններից է: Կառուցվել է Ժ-ԺԱ դարում համակ սրբատաշ տուֆ քարով, կրաշաղախով:

Հաղթականարի մասին գրավոր առաջին վկայությունը 1864 թ. հեղինակել է հայր Ներսես Մարգսյանը. «Քառորդաւ հեռի ի Հոռոմոսի վանաց ի վերայ արահետ ճանապարհին են կրկին աշտարակք առնթեր միմեանց քառակուսի ձևովք, և ի գագաթունսն բոլորաձև գմբէթիւ աւարտեալ, ի մէջ նոցա սենեակք կան, և քարեղէն աստիճանք անցանելոյ ի ստորնոյն ի վերինն, և ի վերնոյն՝ յաշտարակէ յաշտարակ, կամարաձև քարակերտ անցիւք՝ որ արդ քայքայեալ է...»:

Հայր Ղևոնդ Ալիշանը ներկայացրել է Հաղթականարի մոտավոր վերակազմությունը:

Ժան-Միշել Թիերրիի՝ 1964 թ. լուսանկարից երևում է, որ Հաղթականարի հիմնական ավերումը տեղի է ունեցել այդ թվականից հետո: Նկատելի է, որ քանդումը եղել է միտումնավոր, քանի որ ավերված հուշարձանի սրբատաշ քարերն ամբողջովին հեռացվել են հնավայրից:

Հոռոմոսի հաղթականարը (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), վերակազմությունը՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.

Триумфальная арка Оромоса (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); реконструкция триумфальной арки (автор А. Акопян, 2014 г.)

The triumphal arch of Horomos (unknown photographer, 1900s); its reconstruction by A. Hakobian, 2014

Остатки триумфальной арки находятся в 460 м к северу от монастыря Оромос, на расстоянии примерно 20 м от ущелья реки Ахурян, на дороге, ведущей в монастырь.

Триумфальная арка — один из уникальных и примечательных памятников средневековой армянской архитектуры. Построена в X-XI вв. из чисто отесанного туфа на известковом растворе.

Первым о триумфальной арке написал Нерсес Саркисян в 1864 г.: «На расстоянии четверти часа от монастыря Оромос на дороге стоят две башни, которые имеют квадратную форму и венчаются круглыми куполами. Внутри каждой есть комнаты и каменная лестница, ведущая снизу вверх и соединяющая две башни. Они также имеют арочные окна, которые ныне обветшали...».

Гевонд Алишан сделал приблизительную реконструкцию триумфальной арки, которая была умышленно разрушена после 1964 г. (судя по фот. Ж.-М. Тьерри). Ее чисто отесанные камни были разобраны и увезены.

The remnants of the triumphal arch of Horomos are situated on a road stretching in a tableland, within about 20 metres of the gorge of the river Akhurian, 460 metres north of the central monuments of the monastery.

One of the most remarkable and rare monuments of medieval Armenian architecture, it was built of finely-dressed tuff and mortar between the 10th and 11th centuries.

The earliest written description of the triumphal arch was provided in 1864 by Father Nerses Sargissian:

Two towers rise on a road within a quarter of Horomos Monastery. Square in form, they are crowned by circular domes, each of them having rooms and stone stairways leading from the base to the top, and in the uppermost part, from one tower to another. They are joined by an archway of stone which is in a state of decrepitude.

Ghevond Alishan worked out a rough reconstruction of the triumphal arch.

In a 1964 photo by J.-M. Thierry, the monument is seen in a comparatively good state, which suggests that its destruction was mainly carried out after this year: evidently, it was subjected to premeditated demolition as all its finely-dressed stones have been moved away from the site.

Հաղթական արկի մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Остатки триумфальной арки (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

The remnants of the triumphal arch (photos by S. Karapetian, 2008)

Հոռոմոսի վանքը և համանուն հայաբնակ գյուղը (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1911 թ.)

Общий вид монастыря Оромос и одноименного армянского села (фот. Т. Тораманяна, 1911 г.)

Horomos Monastery and the Armenian village of the same name (photo by T. Toramania, 1911)

Հոռոմոսի վանական համալիրի ավերակները գտնվում են Անիից 5 կմ հյուսիս՝ Ախուրյան գետի աջ թերակղզիաձև ափին: Այն բաղկացած էր միմյանցից փոքր հեռավորության վրա գտնվող երկու հուշարձանախմբից՝ վերին և ներքին: Հնագույնը ներքինն է՝ կազմված Սբ. Մինաս (930-953), Սբ. Գևորգ (1013 թ.-ից հետո) եկեղեցիներից, Աշոտ Գ Ռդորմած թագավորի (953-977) գերեզմանից և գրեթե կից տապանատուն-մատուռից:

Ներքին հուշարձանախմբից 350 մ հարավ շինությունների քանակով վանքի առավել հարուստ և խիտ կառուցապատված բաժինն է (վերին հուշարձանախումբ): Այստեղ կենտրոնական դիրքում են Սբ. Հովհաննես եկեղեցին և արևմուտքից կից քառասյուն գավիթը (1038), որն ունի զանգակատան ութասյուն ռոտոնդա: Նրանց շուրջը, բայց առավելապես հարավային կողմում են գտնվում Բագրատունյաց թագավորների և իշխանների տոհմական կրկնահարկ մատուռ-տապանատունը (1020-1041), գրատունը,

հուշարձանախմբի հարավային եզրին գտնվող գավիթ-եկեղեցին, ինչպես նաև օժանդակ այլ կառույցներ՝ ներփակված շրջապարսպի մեջ:

1970-ական թթ.-ից ի վեր հուշարձանախումբը գտնվում է թուրքական իշխանությունների խիստ հսկողության տակ, և խստագույնս արգելված է այցելուների մուտքը: Այս կերպ նրանք փորձում են կոծկել պետական մակարդակով իրականացված ավերումները:

Վանական համալիրը մեզ է հասել խիստ քայքայված վիճակով: Միտումնավոր ավերումների հետքերն առկա են ամենուրեք, սակայն առավել տուժածները պայթեցումներով ոչնչացված հուշարձաններն են, որոնց թվում առաջինը պետք է նշել Սբ. Հովհաննես եկեղեցին: Ժան-Միշել Թիերրիի՝ 1959, 1964 և 1970 թթ. լուսանկարներից պարզորոշ երևում է, որ նրա՝ պայթեցումով կործանումը տեղի է ունեցել 1964-1970 թթ. միջակայքում:

1970-ական թթ. Հոռոմոսի վանքում իսպառ անհետացվել է Աշոտ Գ Ռդորմա-

ծի գերեզմանը՝ բազմաստիճան պատվանդանին կանգնեցված արձանագիր տապանաքարով հանդերձ (Բագրատունյաց թագավորների և իշխանների տապանատուն-մատուռները նույնիսկ 1970 թ. լուսանկարներում դեռևս կանգուն էին):

Ավել կամ պակաս չափով բոլոր կառույցներից տեղահանվել և հափշտակվել են երեսապատի սրբատաշ քարերը, որոնց մի մասը (օրինակ՝ Սբ. Հովհաննես եկեղեցուն արևմուտքից կից գավթի արևմտյան ճակատում) կրում էր Ժ-ԺԳ դարերում զանազան առիթներով փորագրված արձանագրություններ:

Կառույցների հիմքերը բառացիորեն հոշոտելու հետևանքով ներկայումս օրհասական վիճակում են Սբ. Մինաս և Սբ. Գևորգ եկեղեցիները, որոնց փլուզումը կարող է տեղի ունենալ յուրաքանչյուր օր:

Վանքի մնացած բոլոր շինությունները տասնամյակներ շարունակ մոլեզված զանախությունների հետևանքով լրջորեն վնասվել են:

Հորոմոսի վանքն ու համանուն գյուղատեղին (դու.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)
 Общий вид руин монастыря Оромос и домов того же села (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)
 Horomos Monastery and the site of the Armenian village of the same name (photo by S. Karapetian, 2008)

Руины монастыря Оромос находятся в 5 км к северу от Ани, на равнине, расположенной на правом берегу реки Ахурян, опоясывающей равнину с трех сторон. Состоит из верхнего и нижнего ансамблей.

Постройки нижнего ансамбля имеют самую раннюю датировку: церкви Сурб Минас (Св. Минаса) (930-953 гг.) и Сурб Геворк (Св. Георгия) (после 1013 г.), покрытое надписью надгробие царя Ашота III Вогормаца (Милостивого) (953-977 гг.), почти примыкающая к ней усыпальница-часовня.

Наиболее густо застроенный верхний ансамбль находится в 350 м к югу от нижнего ансамбля. В его центре стоит церковь Сурб Ованнес (Св. Иоанна Предтечи) с четырехстолпным притвором (1038 г.), примыкающим к ней с запада. Последний имеет 8-колонную ротонду-колокольню. К церкви примыкают (в основном, с южной стороны) двухэтажная усыпальница

(1020-1041 гг.) Багратидских царей и князей (на первом этаже находятся надгробия, на втором этаже — часовни), притвор-церковь, книгохранилище и другие подсобные сооружения. Весь ансамбль окружен оградой.

Известно, что после 1970-х годов территория монастыря находилась под жестким контролем турецких властей. Вход туда был строго воспрещен с целью сокрытия вандализма, совершаемого на государственном уровне.

Сооружения монастыря находятся в аварийном состоянии. Везде видны оставленные кладоискателями следы умышленных разрушений. В наихудшем состоянии находятся взорванные сооружения; среди них нужно упомянуть церковь Сурб Ованнес, взорванную между 1964-1970 гг. (судя по фот. Ж.-М. Тьерри 1959 г., 1964 г., 1970 г.). В 1970-х годах двухэтажная усыпальница еще стояла, однако было уничтожено надгробие Ашота III Вогормаца

(вместе со ступенчатым постаментом). Чисто отесанные облицовочные камни всех построек были разобраны (в большем или меньшем количестве). На некоторых из них (например, на облицовочных камнях западного фасада притвора церкви Сурб Ованнес) были высечены надписи, посвященные разным событиям X-XIII вв. Нижние части стен церковей Сурб Минас и Сурб Геворк сильно разрушены, вследствие чего они находятся на грани обрушения.

The ruins of the monastic complex of Horomos are situated on the right bank of the river Akhurian, on terrain resembling a peninsula, 5 km north of Ani. It consisted of two clusters of monuments, upper and lower, standing within a small distance of each other. The oldest of them were the lower monuments comprising the churches of St. Minas (930 to 953) and St. Gevorg (George, built after 1013) as well as the grave of King Ashot Voghormatz (the Merciful) III (953 to 977), and a funerary chapel.

The upper group of monuments, lying 350 metres south of the lower ones, represented the most densely built part of the monastic complex: they consisted of St. Hovhannes (John) Church and its four-pillar narthex (1038) adjoining it from the west and surmounted by an eight-pillar belfry-rotunda. They were surrounded (mostly to the south) by a library, some annexes, a

narthex-church, standing at the southern edge of the monument cluster, and the double-floor funerary chapel (1020 to 1041) of Bagratid kings and princes, all of them within an enclosure.

Since the 1970s Horomos Monastery has been under strict military control, and visitors have been banned from seeing it: in this way, the authorities of Turkey attempt to conceal the vandalism perpetrated against the monument over decades.

The monastic complex has reached our days in a bad emergency condition, all its monuments bearing traces of premeditated destruction, the state of those blown up being the worst. With this regard, special mention should be made of St. Hovhannes Church, which was exploded between 1964 and 1970, judging from J.-M. Thierry's photos of 1959, 1964 and 1970.

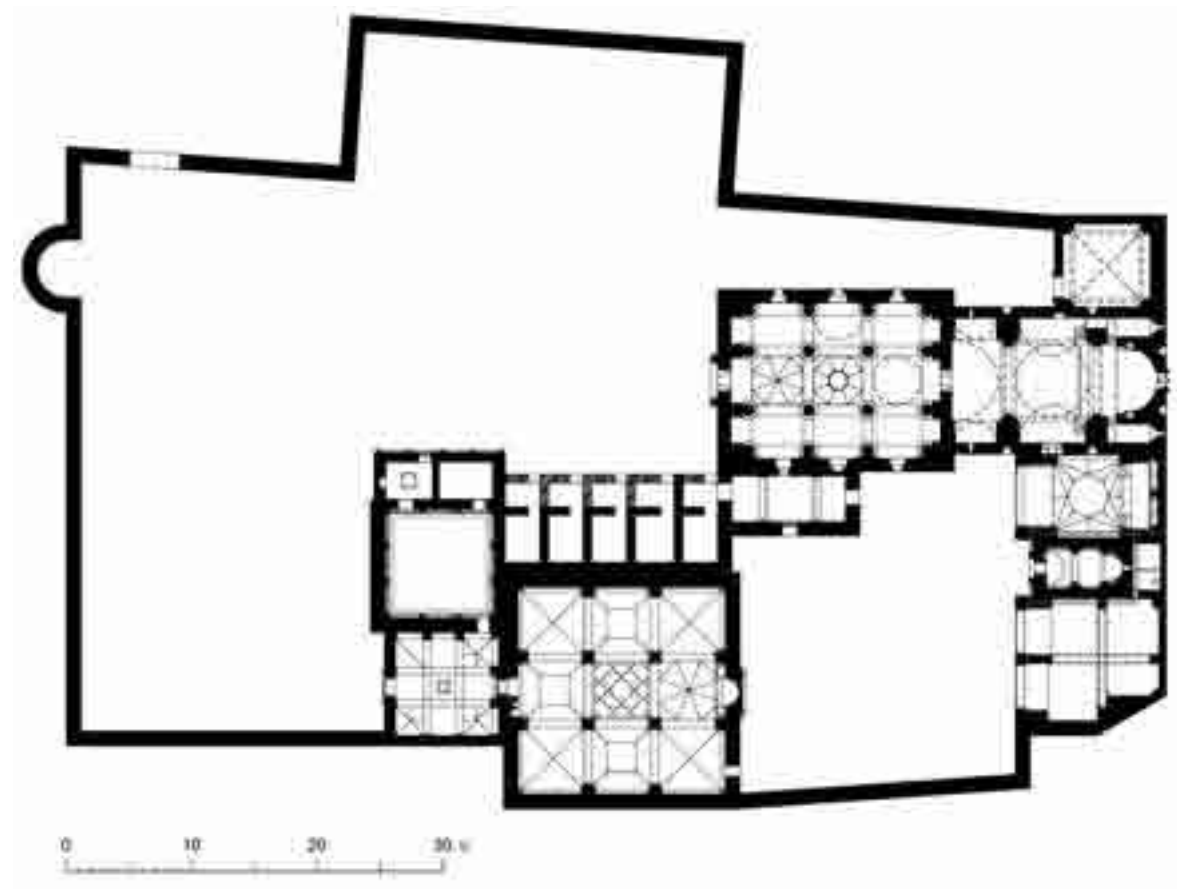
In the 1970s, the monastery was stripped of the grave of Bagratid king Ashot the

Merciful, which had an inscribed tombstone rising on a stepped pedestal (the funerary chapel of Bagratid kings and princes is seen as standing in photos of 1970).

The finely-dressed revetment stones of all the monastic buildings have been appropriated (to this or that extent), these losses becoming even greater given the fact that some of these stones (such as the one in the western facade of the narthex adjoining St. Hovhannes Church) were engraved with inscriptions of the 10th to 13th centuries commemorating various events.

The foundations of St. Minas and St. Gevorg Churches have been largely undermined, in the aftermath of which, they stand on the very brink of total collapse.

All the other monastic buildings, which have repeatedly suffered "visits" of so-called gold-diggers, are in a bad emergency state.

Հոռոմոսի վանքի վերին հուշարձանախմբի գլխավոր հատակագիծը (չափ.՝ Թ. Թորամանյանի, մաքրագծումը՝ Ա. Հակոբյանի)
 Генеральный план верхнего ансамбля монастыря Оромос (обмер Т. Тораманяна, подготовил к изданию А. Акопян)
 A general plan of the upper monuments of Horomos Monastery (measurement by T. Toramania, prepared for publication by A. Hakobian)

Հոռոմոսի վանքի վերին հուշարձանախումբը հյուսիս-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, ժԹ դարի վերջ) և նրա ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Верхний ансамбль монастыря Оромос с северо-востока (автор фот. неизвестен, конец XIX в.); руины его сооружений (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

The upper monuments of Horomos Monastery from the north-east (unknown photographer, late 19th century) and their ruins (photo by S. Karapetian, 2008)

Յոռոմոսի վանքի վերին հուշարձանախումբը հարավ-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.) և նրա ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Верхний ансамбль монастыря Оромос с юго-востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); руины его сооружений (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

The upper monuments of Horomos Monastery from the south-east (unknown photographer, 1900s) and their ruins (photo by S. Karapetian, 2008)

Հռոմոսի վանքի վերին հուշարձանախումբը
 հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ ժ-Մ. Թիերրի, 1964
 թ.) և նրա ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի,
 2008 թ.)

Верхний ансамбль монастыря Оромос с се-
 веро-запада (фот. Ж.-М. Тьерри, 1964 г.);
 руины его сооружений (фот. С. Карапетяна,
 2008 г.)

The upper monuments of Horomos Monastery
 from the north-west (photo by J.-M. Thierry,
 1964) and their ruins (photo by S. Karapetian,
 2008)

Հատված Հռոռնոսի վանքի Սբ. Հովհաննես եկեղեցու հարավային ճակատից (լուս.՝ ժ-Մ. Թիերրի, 1964 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Фрагмент южного фасада церкви Сурб Ованнес монастыря Оромос (фот. Ж.-М. Тьерри, 1964 г., и С. Карапетяна, 2008 г.)

Partial views of the southern facade of St. Hovhannes (John) Church of Horomos Monastery (photos by J.-M. Thierry, 1964, and S. Karapetian, 2008)

Հռոռնոսի վանքի Սբ. Հովհաննես եկեղեցու գավիթը (1038 թ.) արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), գավթի ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Притвор (1038 г.) церкви Сурб Ованнес монастыря Оромос с запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); руины притвора (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

The narthex (1038) of St. Hovhannes (John) Church of Horomos Monastery from the west (unknown photographer, 1900s); the narthex ruins (photo by S. Karapetian, 2008)

Հոռոմոսի վանքում գտնվող իշխանական կրկնահարկ մատուռ-տապանատունը (1214 թ.) հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի և Գ. Նահապետյանի, 1900-ական թթ., ժ-Մ. Թիերրիի, 1964 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Княжеская двухэтажная усыпальница (1214 г.) в монастыре Оромоса с юго-запада (фот. Т. Тораманяна и Г. Наапетяна, 1900-е годы); умышленно разрушенная усыпальница (фот. Ж.-М. Тьерри, 1964 г., и С. Карапетяна, 2008 г.)

The double-floor funerary chapel (1214) of princes in Horomos Monastery: views from the south-west (photos by T. Toramanian and G. Nahapetian, 1900s); the funerary chapel as deliberately ruined (photos by J.-M. Thierry, 1964, and S. Karapetian, 2008)

Հռոմոսի վանքի վերին հուշարձանախմբի հարավային եզրին գտնվող զավիթ-եկեղեցու ներքին տեսքը դեպի արևելք 1900-ական (լուս. հեղ.՝ անհայտ) և 2008 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Притвор-церковь в южной части верхнего ансамбля монастыря Оромос: вид интерьера на восток (автор фот. неизвестен, 1900-е годы, и фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

Eastward views of the interior of the narthex-church, standing at the southern edge of the upper monument cluster of Horomos (unknown photographer, 1900s, and S. Karapetian, 2008)

Հռոմոսի վանքի ներքին հուշարձանախմբի մաս կազմող Սբ. Գևորգ եկեղեցու արևմտյան ճակատին (1036 թ.) և արևելյան ճակատին (ԺԱ դարի սկիզբ) փորագրված երկու ընդարձակ արձանագրությունները (լուս.՝ անհայտ հեղ., 1900-ական թթ. և Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Две пространные надписи (1036 г. и начала XI в.), высеченные в верхней части западного фасада и на восточном фасаде церкви Сурб Геворк, одного из сооружений нижнего ансамбля монастыря Оромос (автор фот. неизвестен, 1900-е годы, и фот. С. Карпетяна, 2008 г.)

Two extensive inscriptions engraved on the western pediment (1036) and eastern facade (early 11th century) of St. Gevorg (George) Church, one of the lower monuments of Horomos (unknown photographer, 1900s, and S. Karapetian, 2008)

Հռոմոսի վանքի Սբ. Գևորգ եկեղեցու հարավային մուտքի արձանագիր բարավորը և մուտքի առջև լուսանկարված մի խումբ հայ մտավորականներ (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1901 թ.)

Սբ. Գևորգ և Սբ. Մինաս եկեղեցիները հոշոտված հիմքերով և Սբ. Գևորգ եկեղեցու հարավային մուտքն առանց բարավորի (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Покрытый надписью тимпан южного входа церкви Сурб Геворк, перед которым запечатлена группа представителей армянской интеллигенции (автор фот. неизвестен, 1901 г.)

Церкви Сурб Геворк и Сурб Минас, нижняя часть стен которых разрушена; разрушенный южный вход церкви Сурб Геворк (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

The inscribed tympanum of the southern entrance of St. Gevorg (George) Church of Horomos in a photo showing a group of Armenian intellectuals (unknown photographer, 1901)

St. Gevorg and St. Minas Churches with undermined foundations; St. Gevorg with its southern entrance tympanum annihilated (photos by S. Karapetian, 2008)

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՂՋՎԱՆ ԳԱՎԱՌԻ
ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ԳԱՎԱՌԱԿՈՒՄ**

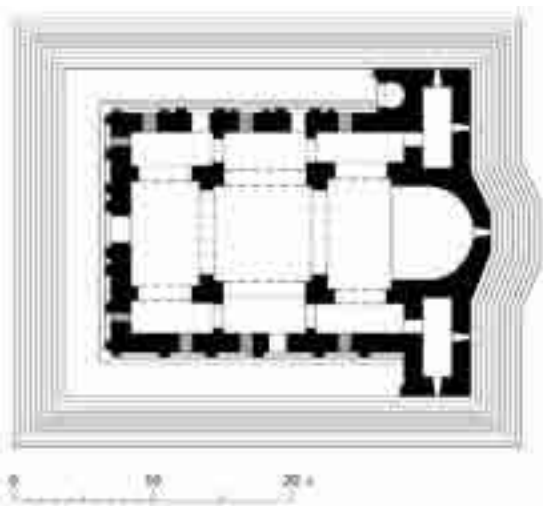
ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**НА ТЕРРИТОРИИ УЧАСТКА
НАХИДЖЕВАН, ОКРУГ КАГЫЗВАН
(КАГЫЗМАН), КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**NAKHIJEVAN SUB-DISTRICT,
KAGHZVAN DISTRICT,
KARS REGION**

Տեկորի տաճարը հյուսիս-արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Գ Հովսեփյանի, 1900-ական թթ.), տաճարի ավերակները (լուս.՝ Ջ. Բոլլի, 1976 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2000 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Церковь Текора с северо-запада и юго-запада (фот. Г. Овсеяна, 1900-е годы); руины церкви (фот. Дж. Болла, 1976 г., и С. Карапетяна, 2000 г.); обмер Т. Тораманяна

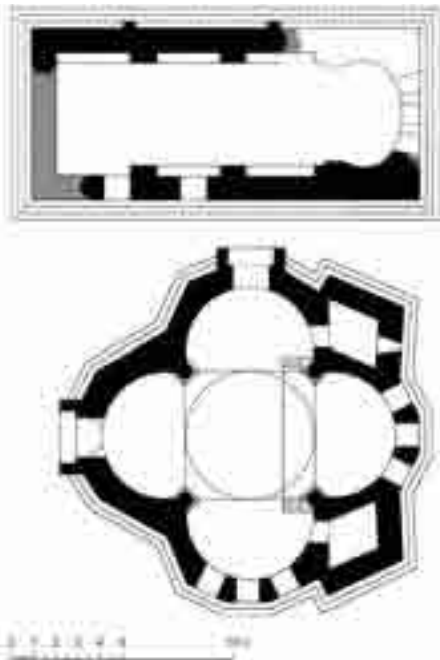
The church of Tekor from the north-west and south-west (photos by G. Hovsepian, 1900s); the church ruins (photos by J. Boll, 1976, and S. Karapetian, 2000); measurement by T. Toramania

Սր. Երրորդություն եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Տեկոր (այժմ՝ Գիգոր) գյուղի հարավային եզրին: Հայ եկեղեցաշինության մեջ եռանավ բազիլիկը գմբեթավորի փոխակերպված հայտնի առաջին հուշարձանն է և թվագրվում է Ե դարով: Եկեղեցու որմերին եղել են պատմական բացառիկ արժեք ներկայացնող 971, 989, 990, 1006, 1008, 1018, 1036 թթ. վիմագրեր: Գմբեթը փլվել է 1912 թ. ամռանը: 1920 թ.-ից հետո եկեղեցին գրեթե ամբողջությամբ ավերվել է, իսկ երեսապատի քարերը՝ յուրացվել որպես շինանյութ: Ներկայումս նկատելի են սոսկ որմերի որոշ հատվածների կմախքացած մնացորդները:

Остатки церкви Сурб Երրորդյուն (Св. Троицы) находятся на южной окраине села Текор (ныне — Дигор). Сурб Երրորդյուն — первая известная трехнефная базилика (V в.) в истории армянской церковной архитектуры, которая была перестроена в купольную церковь. На стенах церкви были высечены имеющие исключительное историческое значение надписи 971 г., 989 г., 990 г., 1006 г., 1008 г., 1018 г., 1036 г. Летом 1912 г. обрушился купол. Сама церковь была почти полностью разрушена после 1920 г., а ее облицовочные камни использованы в качестве строительного материала. Ныне видны лишь остатки стен.

The remnants of Sourb Yerordutjun (Holy Trinity) Church, which traces back to the 5th century, are situated at the southern edge of Tekor (now: Digor) Village. It is the earliest known monument in Armenian church architecture manifesting the transformation of tri-nave basilicas into domed ones. Its walls used to bear inscriptions of rare historical value dating from 971, 989, 990, 1006, 1008, 1018, and 1036. The church dome tumbled down in the summer of 1912. The monument itself was almost entirely destroyed after 1920, its revetment stones being appropriated as building material. At present only the meagre remnants of certain wall sections can be found in the church site.

Ագրակի վանքը հարավ-արևմուտքից և արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), վանքի մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Монастырь Аграка с юго-запада и востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); остатки разрушенного монастыря (фот. С. Карапетяна, 2014 г.); обмер Т. Тораманяна

The monastery of Agrak from the south-west and east (unknown photographer, 1900s); the remnants of the annihilated monastery (photos by S. Karapetian, 2014); measurement by T. Toramanian

Վանական համալիրը գտնվում էր Ագրակ (այժմ՝ Գերինյոզ) գյուղի հարավ-արևելյան կողմում:

Բաղկացած էր Ե և Է դարերով թվագրվող երկու եկեղեցիներից:

Հիմնահատակ ավերվել է 1940-1950-ական թթ., իսկ սրբատաշ քարերը՝ յուրացվել:

Монастырь находился в юго-восточной части села Аграк (ныне — Деринёз). Состоял из двух церквей V в. и VII в.

В 1940-1950-х годах монастырь был разрушен, а чисто отесанные облицовочные камни расхищены.

The monastery of Agrak used to stand in the south-east of the village of the same name (now: Derinyoz). It comprised two churches dating from the 5th and 7th centuries.

The monastery was levelled to the ground between the 1940s and 1950s, its finely-dressed stones being appropriated.

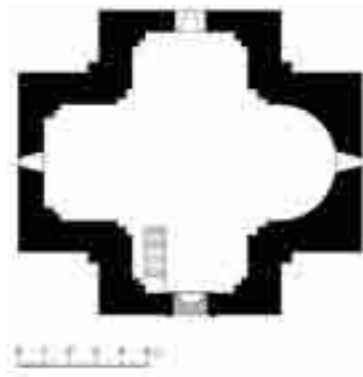

Ծայնի գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին 1910-ական թթ. (լուս.՝ հեղ. անհայտ), կիսով չափ քանդած վիճակում (լուս.՝ Ժ. Մ. Թիերրի, 1968 թ.) և մզկիթի վերածված (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2008 թ.

Церковь Сурб Аствацацин села Цпни (автор фот. неизвестен, 1910-е годы); церковь с уже разрушенной верхней частью (фот. Ж.-М. Тьерри, 1968 г.); церковь, превращенная в мечеть (фот. С. Карапетяна, 2008 г.); обмер А. Акопяна, 2008 г.

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Tzepni Village (unknown photographer, 1910s); the church with its upper part ruined (photo by J.-M. Thierry, 1968) and turned into a mosque (photo by S. Karapetian, 2008); measurement by A. Hakobian, 2008

Ծայնի գյուղի կենտրոնական մասում է գտնվում Է դարում կառուցված խաչաձև գմբեթավոր հորինվածքով Սբ. Աստվածածին եկեղեցին: Գործել է մինչև 1920 թ.: Վաղուց քանդված գմբեթի փոխարեն ունեցել է երկլանջ պարզ ծածկ: 1940-1950-ական թթ. կիսով չափ քանդել են և վերածել մզկիթի:

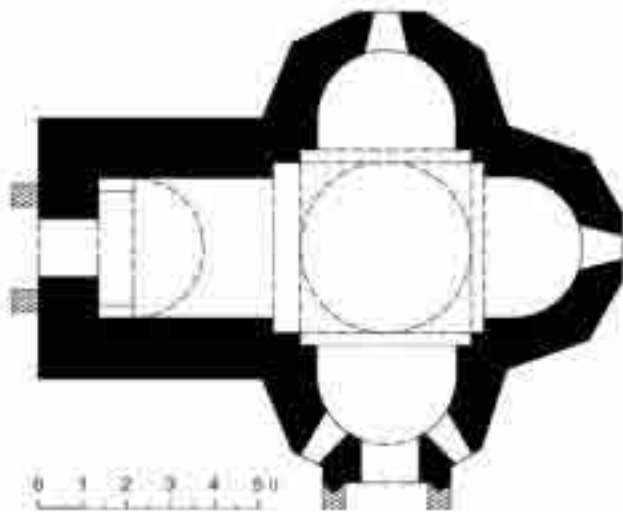
Построенная в VII в. крестово-купольная церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находится в центре села Цпни. Действовала до 1920 г. После обрушения купола (время неизвестно) церковь перекрыли простой двускатной кровлей. В 1940-1950-х годах верхняя половина церкви была разрушена, и она была превращена в мечеть.

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, which was situated in the centre of Tzepni Village, represented a domed cruciform building of the 7th century. It remains obscure when its dome collapsed, being replaced by a simple gable roof.

The church functioned until 1920. Between the 1940s and 1950s, its upper part was destroyed, and it turned into a mosque.

Ալամանի Սբ. Անանիա եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից, հարավ-արևմուտքից և հարավ-արևելքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի (?), 1892/1893 թթ., Ն. Մառի արխիվ), եկեղեցու տեղում կառուցված բնակելի տունը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Церковь Сурб Анания села Аламан с северо-запада, юго-запада и юго-востока (фот. Т. Тораманяна (?), 1892-1893 гг., архив Н. Марра); жилой дом, построенный на месте разрушенной церкви (фот. С. Карапетяна, 2005 г.); обмер Т. Тораманяна

St. Anania Church of Alaman Village from the north-west, south-west and south-east (photos by T. Toramanian [?], 1892/1893, N. Marr's collection); a house built in the church site (photo by S. Karapetian, 2005); measurement by T. Toramanian

Ալաման գյուղի կենտրոնական մասում էր գտնվում Է դարում կառուցված խաչաձև գմբեթավոր հորինվածքով Սբ. Անանիա եկեղեցին: Որմերին եղել են Է-ԺԱ դդ. վերաբերող շինարարական և նվիրատվական բնույթի մի շարք արձանագրություններ: Հիմնահատակ քանդել են 1940-1950-ական թթ.: Կառուցապատմամբ յուրացվել են թե՛ եկեղեցու տարածքը և թե՛ շինանյութի վերածված քարերը:

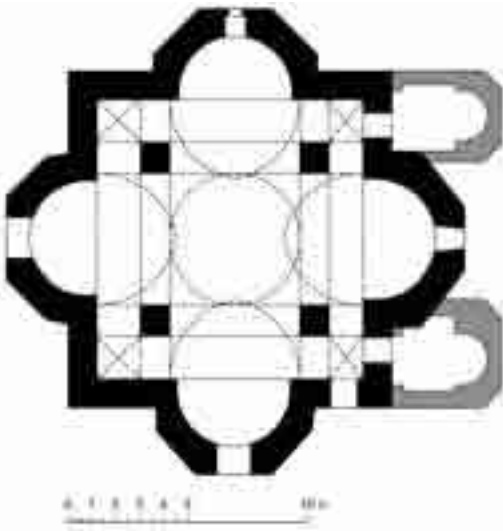
Построенная в VII в. крестово-купольная церковь Сурб Анания (Св. Анании) находилась в центре села Аламан. На ее стенах были высечены строительные и донаторские надписи VII-XI вв. В 1940-1950-х годах церковь была разрушена до основания, а территория застроена с использованием ее камней в качестве строительного материала.

St. Anania Church of Alaman used to stand in the centre of the village.

It represented a domed cruciform structure of the 7th century, its walls bearing construction and donation inscriptions of the 7th to 11th centuries.

The church was levelled to the ground between the 1940s and 1950s, its site and stones being appropriated for construction purposes.

Բագարան (այժմ՝ Քիլիթթաշը) գյուղի Աբ. Թեոդորոս եկեղեցին (625-631 թթ.) հարավից և հատվածներ (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1900-ական թթ.) 1940-50-ական թթ. հիմնահատակ ավերված եկեղեցու տեղը (քարերը գործածվել են մոտակա զորանոցի կառուցման մեջ) և եկեղեցատեղիում դեռևս պահպանվող առանձին հիմնաքարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Церковь Сурб Теодорос (Св. Федора) (625-631 гг.) села Багаран (ныне — Килитташы) с юга и ее фрагменты (фот. Т. Тораманяна, 1900-е годы); место, где находилась церковь, разрушенная до основания в 1940-1950-х годах (камни были использованы при строительстве расположенной неподалеку казармы); сохранившиеся камни фундамента (фот. С. Карапетяна, 2013 г.); обзор Т. Тораманяна

St. Teodoros (Theodore) Church (625 to 631) of Bagaran (now: Kilittashe) Village from the south, and partial views (photos by T. Toramania, 1900s); the site of the church annihilated between the 1940s and 1950s (its stones were used in the construction of some barracks in the neighbourhood); foundation stones surviving in the church site (photos by S. Karapetian, 2013); measurement by T. Toramania

Բագարանի անանուն եկեղեցու ավերակները հարավից, հյուսիս-արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-1910-ական թթ.)
 Руины безымянной церкви Багарана с юга, северо-запада и юго-запада (автор фот. неизвестен, 1900-1910-е годы)
 The ruins of the nameless church of Bagaran from the south, north-west and south-west (unknown photographer, 1900s to 1910s)

Բագարանի անանուն եկեղեցին կառուցվել է Ժ-ԺԱ դարերում և ունեցել կենտրոնագմբեթ հորինվածք:

Տակավին 1910-ական թթ. կատարված մի քանի լուսանկարներից երևում է, որ, ըստ ամենայնի, դարեր առաջ կործանված եկեղեցուց արդեն այդ տարիներին կանգուն էր մնացել միայն հյուսիսարևմտյան անկյանը հարող հատվածը:

1940-1960-ական թթ. միջակայքում եկեղեցու մնացորդները պայթեցումով ոչնչացվել են թուրքական բանակի կողմից:

Безымянная церковь Багарана была построена в X-XI вв. и имела крестово-купольную композицию.

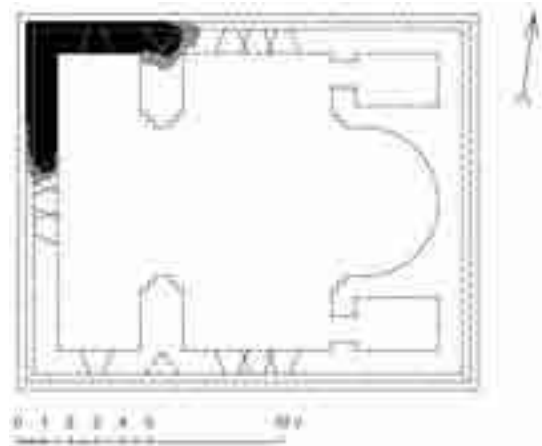
На фотографиях 1910-х годов видно, что церковь разрушена (точное время неизвестно), сохранялась лишь северо-западная часть стен.

В 1940-1960-х годах последние остатки церкви были взорваны турецкой армией.

The nameless church of Bagaran dated back to the period between the 10th and 11th centuries.

It represented a central-domed structure which probably tumbled down centuries before the 1910s, as the available archive photos of this period show only the north-western part of its walls as standing.

Between the 1940s and 1960s, the last remnants of the church were exploded by Turkish military forces.

Բագարանի անանուն եկեղեցու տեղը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.), չափ.՝ Ա. Չակոբյանի, 2013 թ.

Место, где находилась безымянная церковь Багарана (фот. С. Карапетяна, 2013 г.); измерен А. Акопяна, 2013 г.

The site of the nameless church of Bagaran (photos by S. Karapetian, 2013); measurement by A. Hakobian, 2013

Բագարանի Սբ. Շուշանիկ եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից (ուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), չափ.՝ Պ. Կունեոյի

Церковь Сурб Шушаник с северо-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); обмер П. Кунео

St. Shushanik Church of Bagaran from the north-west (unknown photographer, 1900s); measurement by P. Cuneo

Սբ. Շուշանիկ եկեղեցին գտնվում է ՀՀ Արմավիրի մարզի Երվանդաշատ գյուղի մոտ՝ պատմական Բագարանի տարածքում՝ Ախուրյան գետի ձախափնյա ժայռաբլրին:

Հակառակ ՀՀ տարածքում գտնվելու իրողության՝ չի ազատվել հասանելի ամեն հայկականը ոչնչացնելու մոլուցքով համակված թուրքական կողմի վանդալական ոտնձգություններից և նրանց կողմից տեսանելի արևմտահայաց ճակատին կրում է տարբեր տրամաչափի հրազենային գնդակների հարյուրավոր հետքեր:

Церковь Сурб Шушаник (Св. Шушаник) находится на скалистом холме на левом берегу реки Ахурян, на территории исторического Багарана, рядом с приграничным селом Ервандашат Армавирской области РА.

Несмотря на то, что церковь находится на территории РА, она также пострадала от действий турок, стремящихся уничтожить все армянское: на западной стене, обращенной в их сторону, видны многочисленные следы от разнокалиберных пуль.

St. Shushanik Church stands on a rocky hill on the left bank of the river Akhurian, in the territory of Bagaran, one of the historical capitals of Armenia, near Yervandashat Village of Armavir Region, Republic of Armenia. Despite its location, it has not escaped the barbaric acts of Turkish vandals: its western facade, which overlooks the Turkish side of the Armeno-Turkish border, bears hundreds of marks left by bullets of varying calibre.

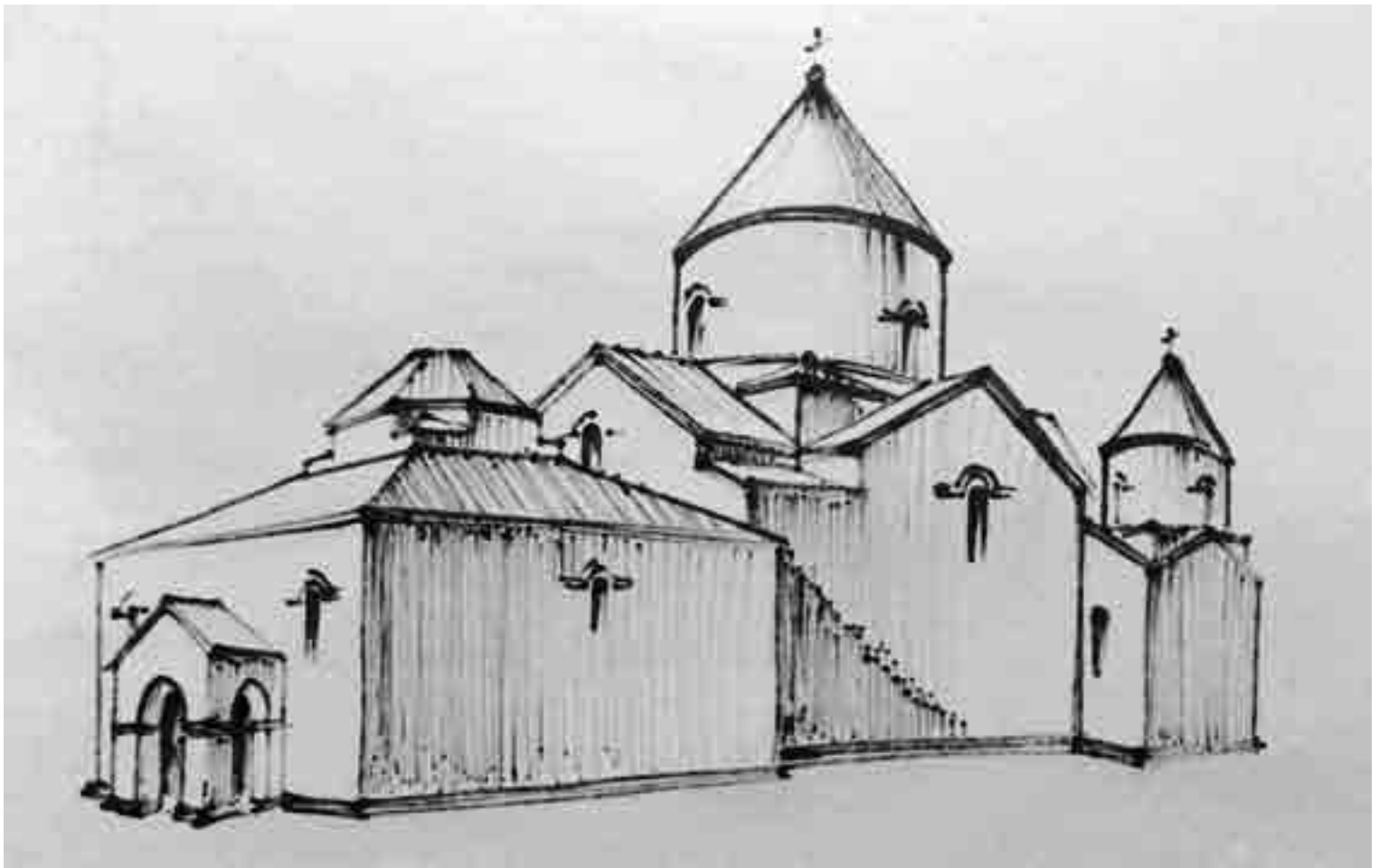
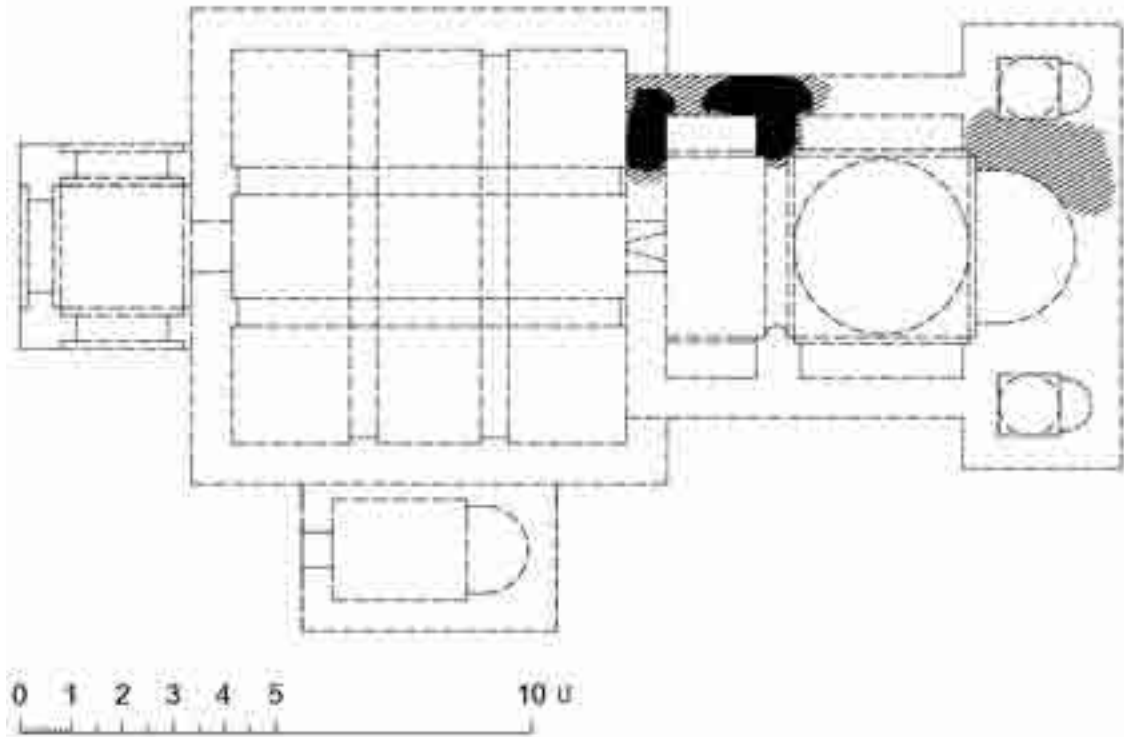

Բազարանի Սբ. Շուշանիկ եկեղեցու արևմտյան (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ. և Գ. Բազեի, 2008 թ.) և արևելյան ճակատները (լուս.՝ Գ. Բազեի, 2008 թ.)

Церковь Сурб Шушаник: западный (фот. С. Карапетяна, 2007 г., и Грайра Базе, 2008 г.) и восточный фасады (фот. Грайра Базе, 2008 г.)

The western (photos by S. Karapetian, 2007, and Hrair Baze, 2008) and eastern facades of St. Shushanik Church (photo by Hrair Baze, 2008)

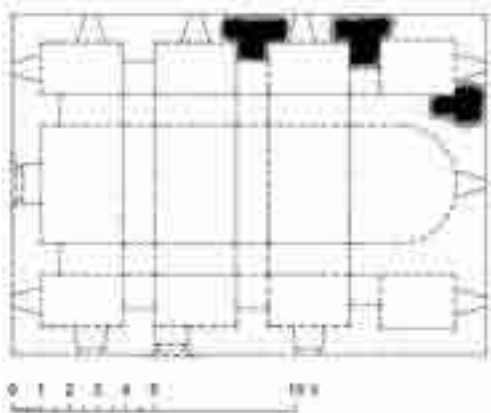
Արջո-Առիճի վանքի հատակագիծն ըստ պահպանված մնացորդների չափագրության և նկարագրական տվյալներ պարունակող գրավոր հիշատակությունների (հեղ.՝ Ա. Հակոբյան, 2014 թ.), վանքի մոտավոր ուրվանկարը (հեղ.՝ Ս. Այվազյան, 2015 թ.)
 Վանքի մնացորդները (ֆուտ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

План монастыря Арджо-Арич, составленный по обмеру сохранившихся остатков и описаний в письменных источниках (автор А. Акопян, 2014 г.); рисунок монастыря (автор С. Айвазян, 2015 г.)
 Остатки монастыря (фот. С. Карапетяна, 2014 г.)

The plan of Arjo-Arij Monastery according to the measurement of its remnants and its description in various records (by A. Hakobian, 2014); an outline of the monastery by S. Ayvazian (2015)
 The remnants of the monastery (photos by S. Karapetian, 2014)

Նախիջևան գյուղի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցին (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), եկեղեցու մնացորդներն ու գյուղական դպրոցի որմերում որպես շինանյութ գործածված սրբատաշ քարերը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2011 թ.

Церковь Сурб Степанос (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); остатки церкви; сельская школа, при строительстве которой были использованы чисто отесанные облицовочные камни церкви (фот. С. Карапетяна, 2011 г.); обмер А. Акопяна, 2011 г.

St. Stepanos (Stephen) Church of Nakhijevan Village (unknown photographer, 1900s); its remnants and the village school, the walls of which were laid with the finely-dressed stones of the church (photos by S. Karapetian, 2011); measurement by A. Hakobian, 2011

Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Նախիջևան գավառակի համանուն վարչական կենտրոնում:

Կառուցվել է Է դարում և ունեցել գմբեթավոր հորինվածք: Արդեն 1840-ական թթ. եկեղեցու գմբեթը քանդված էր: ԺԹ դարավերջին վերակառուցվել է, որի ժամանակ հին տաճարից մասնակի պահպանվել է միայն հյուսիսային ճակատը:

2011 թ. տեղում առկա էին կմախքացած կրաշաղախի մնացորդները:

Остатки церкви Сурб Степанос (Св. Стефана) находятся в селе Нахиджеван — административном центре одноименного участка.

Построенная в VII в. церковь в 1840-х годах уже не имела купола. В конце XIX в. она была перестроена. От старой церкви частично сохранилась лишь северная стена.

По состоянию на 2011 г. от церкви сохранялись лишь остатки бутобетонных массивов стен.

The remnants of St. Stepanos (Stephen) Church are situated in Nakhijevan, the administrative centre of the sub-district of the same name.

It represented a 7th-century structure with a dome which had already tumbled down as of the 1840s. In the late 19th century, the church underwent thorough reconstruction (only its northern facade was partly preserved).

As of 2011, only some meagre remnants of mortar backfill were preserved in the site.

Մրենի Կաթողիկեն հարավ-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), հարավարևմտյան անկյանը հարող քանդված հատվածը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2000 թ.) և արդեն գրեթե ամբողջությամբ կործանված հարավային ճակատը (լուս.՝ Գ. Արզումանյանի, 2009 թ.)

Мренский собор с юго-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); обрушившаяся юго-западная часть стены (фот. С. Карапетяна, 2000 г.); почти полностью обрушившаяся южная стена (фот. Г. Арзуманяна, 2009 г.)

Mren Cathedral from the south-west (unknown photographer, 1900s); the ruined south-western part of its wall (photo by S. Karapetian, 2000); the southern facade of the cathedral almost entirely levelled to the ground (photo by G. Arzumanyan, 2009)

Տաճարը գտնվում է պատմական Բագարանից (այժմ՝ Քիլիթթաշը գյուղ) 3 կմ հյուսիս՝ Մրեն քաղաքատեղիում:

Կառուցվել է 639-640 թթ. իշխան Դավիթ Սահառունու նախաձեռնությամբ: 29,30 x 20 մ արտաքին չափերով, կղմինդրաձածկերի ներքո ութանիստ զմբերով և համակ սրբատաշ քարով իրականացված կառույց է: Ունի Է-ԺԳ դարերի բազմաթիվ արձանագրություններ: Ոչ միայն տևական անխնամ վիճակի, այլև միտումնավոր վնասարարությունների հետևանքով 2007 թ. գրեթե ամբողջությամբ փլուզվել է հարավային ճակատը: Նույն վտանգի առջև են նաև արևմտյան և հյուսիսային ճակատները, քանի որ դրանց հիմքերը նույնպես միտումնավոր քանդված են:

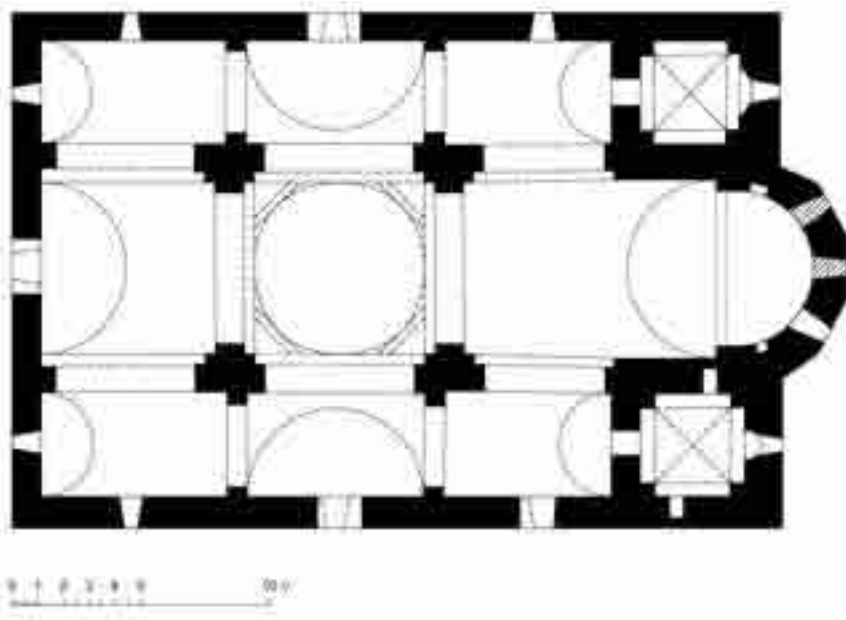
Мренский собор находится на территории одноименного городища в 3 км к северу от исторического Багарана (ныне — Килитташы). Построенный в 639-640 гг. князем Давидом Сахаруни собор (внешние размеры — 29,30 x 20 м) имеет восьмигранный купол, венчающийся шатром, который покрыт черепицей. Все стены выложены из чисто отесанного камня и имеют надписи VII-XIII вв. Долгое время собор находился в заброшенном состоянии и подвергался умышленным разрушениям, вследствие чего в 2007 г. почти полностью обрушилась южная стена. Западная и северная стены также находятся под угрозой обрушения, так как их основания умышленно разрушены.

The cathedral of Mren is situated in the city site of the same name, 3 km north of Bagaran, one of the historical capitals of Armenia (now: Kilittashe Village).

Built between 639 and 640 by Prince Davit Saharuny, it represents a monument of entirely finely-dressed revetment (exterior dimensions: 29.30 x 20 metres), a tiled roof and an octahedral dome. Its walls abound in inscriptions of the 7th to 13th centuries.

In the aftermath of total neglect and premeditated damage, in 2007 the southern facade of the cathedral almost entirely tumbled down. Its western and northern facades can share this fate any day as their foundations have been seriously undermined.

Մրենի Կաթողիկեն հարավ-արևելքից (լուս.՝ անհայտ հեղ., 1910-ական թթ. և Պ. Տոնապետյանի, 2014 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի, հարավային ճակատին ազուցված խաչքարերը նրա կործանումից առաջ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2000 թ.) և հետո (լուս.՝ Գ. Արզումանյանի, 2009 թ.)

Мренский собор с юго-востока (автор фот. неизвестен, 1910-е годы, и фот. П. Тонапетяна, 2014 г.); обмер Т. Тораманяна; фрагмент южной стены с хачкарами до (фот. С. Карапетяна, 2000 г.) и после обрушения (фот. Г. Арзуманяна, 2009 г.)

Mren Cathedral from the south-east (unknown photographer, 1910s, and P. Tonapetian, 2014); measurement by T. Toramanian; the cross-stones of the southern facade of the cathedral before (photo by S. Karapetian, 2000) and after its collapse (photo by G. Arzumanyan, 2009)

Բագնայրի վանքի կենտրոնական հուշարձանախումբը հյուսիս-արևելքից (լուս.՝ Դ. Երմակովի, 1890-ական թթ. և Թ. Թորամանյանի, 1912 թ.)

Վանքի ավերակները հյուսիս-արևելքից և հյուսիսից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի, մաքրագծումը՝ Ա. Հակոբյանի

Центральный ансамбль монастыря Багнайна с северо-востока (фот. Д. Ермакова, 1890-е годы, и Т. Тораманяна, 1912 г.)

Руины монастыря с северо-востока и севера (фот. С. Карапетяна, 2010 г.); обмер Т. Тораманяна, подготовил к изданию А. Акопян

The central monuments of Bagnayr Monastery from the north-east (photos by D. Yermakov, 1890s, and T. Toramania, 1912); the ruins of the monastery from the north-east and north (photos by S. Karapetian, 2010); measurement by T. Toramania, prepared for publication by A. Hakobian

Վանքի ավերակները գտնվում են Բագնայր (այժմ՝ Գոզլուջա) գյուղում: Ժ-ԺԳ դարերի ընթացքում ձևավորված վանական համալիր է: 1920-ական թթ.-ից ի վեր ենթարկվում է շարունակական ավերումների:

Руины монастыря Багнайна (X-XIII вв.) находятся в одноименном селе (ныне — Козлуджа). Начиная с 1920-х годов, монастырь постепенно разрушался.

The ruins of the monastic complex of Bagnayr (10th to 13th centuries) are situated in the village of the same name (at present renamed Ghozluja).

Since the 1920s, it has suffered continual destruction.

Բագնայրի վանքի կենտրոնական հուշարձանախմբի գլխավոր կառույցները՝ Սբ. Գրիգոր և Սբ. Աստվածածին մայր եկեղեցիները, արևելքից (մեջտեղի եկեղեցու անունն անհայտ է) և հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1912 թ.)

Главные постройки центрального ансамбля монастыря Багнайра — церкви Сурб Григор (Св. Григория) и Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) с востока (название церкви между ними неизвестно) и юго-запада (фот. Т. Тораманяна, 1912 г.)

The main churches of the central monument cluster of Bagnayr Monastery, St. Grigor (Gregory) and Sourb Astvatzatin (Holy Virgin), from the east (the name of the church in the middle is unknown) and south-west (photos by T. Toramanian, 1912)

Բազմալի վանական համալիրի հիմնական մասը ոչնչացվել է թուրքական բանակի կողմից (կանգուն է միայն հիմնական հուշարձանախմբից փոքր-ինչ հյուսիս մեկուսի կանգնած Սբ. Երրորդություն եկեղեցին): Այստեղ ևս պայթյուններով կործանված կառույցների սրբատաշ քարերը հեռացվել և յուրացվել են որպես շինանյութ, իսկ անկարևոր նկատված ավերակների մնացորդներն էլ՝ անհետացվել տեղաբնակ քրդերի ձեռքով:

Основная часть монастыря Багнайра была уничтожена турецкой армией. Ее чисто отесанные облицовочные камни расхищены и использованы в качестве стройматериала, а остатки построек присвоены местными курдами. Сохранилась лишь церковь Сурб Еррордютюн (Св. Троицы), которая стоит обособленно, немного к северу от основных построек.

The monastic complex of Bagnayr has been mostly exploded by Turkish military forces, its finely-dressed stones being used as building material (the local Kurds have appropriated even the last remnants of its ruins). The only standing monument of the monastery is the church of Sourb Yerordutiun (Holy Trinity) located a little north of its central buildings.

Բազմալի վանքի կենտրոնական հուշարձանախմբի մնացորդներն արևելքից և հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Առաքելյանի և Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.)

Остатки центрального ансамбля монастыря Багнайра с востока и юго-запада (фот. Г. Аракелян и С. Карапетына, 2010 г.)

The remnants of the central monuments of Bagnayr Monastery from the east and south-west (photos by G. Arakelian and S. Karapetian, 2010)

Բազմալրի վանքի կենտրոնական հուշարձանա-
խմբի Աբ. Գրիգոր եկեղեցին հարավ-արևմուտքից
(լուս.՝ Թ. Թորամանյանի, 1912 թ.)

Церковь Сурб Григор (Св. Григория) — од-
на из церквей центрального ансамбля мо-
настыря Багнайра, с юго-запада (фот. Т. То-
раманяна, 1912 г.)

One of the central monuments of Bagnayr
Monastery, St. Grigor (Gregory), from the
south-west (photo by T. Toramanyan, 1912)

Նույն եկեղեցու խորանի հյուսիսակողմյան հատ-
վածի մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի,
2010 թ.)

Остатки северной стены алтарной апсиды
той же церкви (фот. С. Карапетяна, 2010 г.)

The remnants of the northern part of the church
sanctuary (photos by S. Karapetian, 2010)

Խծկոնքի վանքը գտնվում է Կարսի մարզի Տեկոր (այժմ՝ Դիգոր) և Ագրակ (այժմ՝ Դերինյոզ) գյուղերի միջև՝ Տեկոր վտակի ձախ ձորապոնկիին: Վանական համալիրը ձևավորվել է Է-ԺԱ դարերի ընթացքում: Բաղկացած էր 5 եկեղեցիներից՝ Սբ. Կարապետ, Սբ. Սարգիս, Սբ. Աստվածածին, Սբ. Ստեփանոս և Սբ. Լուսավորիչ, որմնափակ խաչքարերից, ինչպես նաև բնակելի և տնտեսական նշանակության մի շարք այլ կառույցներից:

1211 թ. Ջաքարյան իշխաններն ազատագրում են վանքը և արդեն 1213 թ. իրականացնում վերանորոգման աշխատանքներ:

1767 թ. իշխվում է Սիմեոն կաթողիկոսի ձեռնարկած բարենորոգումների առնչությամբ, սակայն ավելի ուշ հայտնվում է օսմանյան կառավարության հովանավորությամբ գործող Ալաջայի քրդերի տիրապետության ներքո, որոնք համալիրի շինությունները գործածում են իբրև գոմ:

Կացությունը փոխվում է 1878 թվականից հետո, երբ գեներալ Հ. Լազարյանի պատվերով վանքում հաստատվում է Հարություն վարդապետը և ձեռնամուխ լինում համալիրի վերանորոգությանը. «...շենացրել է մենաստանը, շինել է ջրաղաց, ուխտատուների համար սենեակներ, տնկել է անտառ, միայն իր նախածեռնութեամբ...»:

Վանքի զանազան կառույցների որմերին եղել են (մի քանիսը դեռևս պահպանվում են Սբ. Սարգիս եկեղեցու որմերին) 1005, 1006, 1033, 1034, 1153, 1156, 1208, 1211, 1213, 1214, 1216, 1221, 1222, 1230, 1231, 1233, 1239, 1240 թվակիր և ԺԱ-ԺԳ դարերին վերաբերող առավելապես նվիրատվական բնույթի բազմաթիվ անթվակիր արձանագրություններ:

1920 թ.-ից Կարսի մարզի նվաճումով վանքը հայտնվում է Թուրքիայի կազմում և քառորդ դար անց պայթեցվում թուրքական բանակի կողմից: Համատարած ավերվում են նաև հուշարձանախմբի բոլոր մնացած կառույցները: Պետական ծրագրով և խնամքով կոծկված վանդալական գործողություններից միայն տարիներ անց վանքի եղերական կացության մասին առաջինն ահազանգում է Ժ-Մ. Թիերրին 1959 թ.:

Օրհասական վիճակում, սակայն, հրաշքով ցարդ կանգուն է մնում համալիրի միայն մեկ՝ Սբ. Սարգիս եկեղեցին:

Монастырь Хцконка (VII-XI вв.) находится между селами Текор (ныне — Дигор) и Аграк (ныне — Деринёз), на краю левого ущелья притока Текор. Он состоял из пяти церквей — Сурб Карапет (Св. Иоанна Предтечи), Сурб Саркис (Св. Саркиса), Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), Сурб Степанос (Св. Стефана) и Сурб Лусаворич (Св. Григория Провсвятителя), а также вмонтированных в архитектурную форму хачкаров, жилых и хозяйственных построек.

В 1211 г. князья Закарян (Захариды) освободили от турок-сельджуков монастырь Хцконка, который в 1213 г. был реставрирован.

В 1767 г. монастырь упоминается в связи с реформами католикоса Симеона. Позднее им завладели курды из племени Аладжа, пользовавшиеся поддержкой османских властей, и превратили монастырские сооружения в хлевы.

Ситуация изменилась после 1878 г., когда при посредничестве генерала Ов. Лазаряна в монастыре обосновался архимандрит Арутюн. Последний «...по своей инициативе обновил монастырь, построил водяную мельницу, комнаты для паломников, посадил деревья...».

После 1920 г. монастырь оказался на территории Турции, а в 1940-1950-х годах турецкая армия взорвала его. В течение десятилетий при попустительстве турецких властей и в строгой секретности были разрушены все монастырские сооружения. Впервые о плачевном состоянии монастыря забил тревогу Ж.-М. Тьерри в 1959 г. Из монастырских сооружений как-то чудом уцелела лишь церковь Сурб Саркис, которая ныне находится в аварийном состоянии.

На монастырских сооружениях были высечены надписи 1005 г., 1006 г., 1033 г., 1034 г., 1153 г., 1156 г., 1208 г., 1211 г., 1213 г., 1214 г., 1216 г., 1221 г., 1222 г., 1230 г., 1231 г., 1233 г., 1239 г., 1240 г., а также множество донаторских надписей X-XIII вв. Несколько надписей сохранилось также на стенах церкви Сурб Саркис.

The ruins of Khetzkonk Monastery are situated on the edge of a gorge lying on the left bank of the tributary Tekor, in an area between Tekor (now: Digor) and Agrak (now: Derinyoz) Villages. A monument of the 7th to 11th centuries, it consisted of 5 churches, Sourb Karapet (Holy Forerunner), St. Sargis, Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin), St. Stepanos (Stephen), and Sourb Lusavorich (Holy Enlightener), as well as several set-in-wall cross-stones and a number of annexes.

In 1211 the princes Zakarian liberated the monastery from Seljuk Turks and carried out some overhaul there in 1213.

In 1767 Catholicos Simeon implemented renovation in Khetzkonk, but later it was occupied by the Kurds of Alaja (they enjoyed the auspices of the Ottoman Government) who started using the monastic buildings as cattle-sheds.

This situation changed after 1878, when Archimandrite Harutiun established himself in the monastery with the mediation of General H. Lazarian and embarked on its renovation:

He has led the monastery to prosperity having built a mill and rooms for pilgrims. He has also planted trees, doing all this only on his own initiative.

The monastery abounded in inscriptions some of which traced back to 1005, 1006, 1033, 1034, 1153, 1156, 1208, 1211, 1213, 1214, 1216, 1221, 1222, 1230, 1231, 1233, 1239, and 1240. It also had numerous undated donation inscriptions of the period between the 11th and 13th centuries.

With the occupation of the region of Kars in 1920, Khetzkonk shifted into the possession of Turkey. Between the 1940s and 1950s, the monastic churches were exploded by Turkish military forces, all the other buildings suffering serious destruction. It was only in 1959, years after this vandalism, that J.-M. Thierry was able to visit the monastery and document its tragic state.

At present only St. Sargis Church is still preserved standing, although in a bad state of emergency (it retains some of its inscriptions).

Խժկոնքի վանքը հարավ-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.)
Монастырь Хцконка с юго-востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы)
Khetzkonk Monastery from the south-east (unknown photographer, 1900s)

Խժկոնքի վանքը հարավ-արևելքից և արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.)

Монастырь Хцконка с юго-востока и востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы)

Khetchkonk Monastery from the south-east and east (unknown photographer, 1900s)

Խժկոնքի վանքը հարավ-արևելքից և արևելքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2000 և 2011 թթ.)
Монастырь Хцконка с юго-востока и востока (фот. С. Карапетяна, 2000 г. и 2011 г.)
Khetzkonk Monastery from the south-east and east (photos by S. Karapetian, 2000 and 2011)

Խճկոնքի վանքի Սբ. Սարգիս եկեղեցին հյուսիսից 1910-ական (լուս. հեղ.՝ անհայտ) և 2011 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)
Церковь Сурб Саркис монастыря Хцконка с севера (автор фот. неизвестен, 1910-е годы, и фот. С. Карапетяна, 2011 г.)
St. Sargis Church of Khetzkonk Monastery from the north in the 1910s (unknown photographer) and in 2011 (photo by S. Karapetian)

Խծկոնքի վանքի Սր. Կարապետ եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից և արևելքից, հատվածներ եկեղեցուց (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.) և շինության մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.)

Церковь Сурб Карапет монастыря Хцконка с северо-запада, востока и ее фрагменты (автор фот. неизвестен, 1910-е годы); остатки церкви (фот. С. Карапетяна, 2011 г.)

Sourb Karapet (Holy Forerunner) Church of Khetzkonk Monastery from the north-west and east; partial views of the church (unknown photographer, 1910s) and its remnants (photos by S. Karapetian, 2011)

Սր. Կարապետ եկեղեցին Խծկոնքի վանքի հնագույն շինությունն է: Ըստ հորինվածքային և հարդարանքի տարրերի առանձնահատկությունների՝ կարելի է թվագրել է դարով (հետազոտողներից ոմանք կառուցման հավանական ժամանակը համարում են Թ-Ժ դարերը): Որմերին նկատվել են 1005-1006 թթ. արձանագրություններ:

Ունեցել է քառախորան կենտրոնագմբեթ հորինվածք, թույլ արտահայտված հովհարաձև վեղարի ներքո՝ ութանիստ թմբուկ:

1940-1950-ական թթ. եկեղեցին պայթեցվել է: 2011 թ. մինչև 3 մ բարձրությամբ կանգուն էր մնացել Սր. Կարապետ եկեղեցու արևելյան պատից մի աննշան հատված:

Церковь Сурб Карапет — самое раннее сооружение монастыря Хцконка. Исходя из композиционных особенностей и убранства, датировалась VII в. (некоторые исследователи датировали ее IX-X вв.). На стенах были надписи 1005-1006 гг.

Церковь принадлежала к типу купольного тетраконха с восьмигранным куполом, венчающимся зонтичным шатром.

В 1940-1950-х годах она была взорвана. По состоянию на 2011 г. сохранилась незначительная часть восточной стены (до высоты 3-х м).

The oldest of the monuments of Khetzkonk, Sourb Karapet (Holy Forerunner) Church, can be traced back to the 7th century according to its composition and ornamentation features (some researchers attribute it to the 9th to 10th centuries). Its walls were engraved with inscriptions of 1005 and 1006.

Sourb Karapet represented a central-domed tetraconch with an octahedral tambour beneath a slightly fan-shaped spire.

It was blown up between the 1940s and 1950s. As of 2011, only a very small section of its eastern wall still survived to a height of 3 metres.

Խծկոնքի վանքի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.) և եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.)

Церковь Сурб Аствацацин монастыря Хцконка с востока (автор фот. неизвестен, 1910-е годы); остатки церкви (фот. С. Карапетяна, 2011 г.)

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Khetzkonk Monastery from the east (unknown photographer, 1910s); the church remnants (photo by S. Karapetian, 2011)

Խծկոնքի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին գտնվում էր վանական համալիրի արևմտյան խմբի հարավային եզրին: Հյուսիսային կողմից գրեթե կից էր Սբ. Կարապետ եկեղեցուն:

Կառույցի թվագրումը հիմնվում է սուկ հորինվածքային և ճարտարապետական առանձնահատկությունների քննության վրա, որն է՝ ԺԱ դարը:

Սբ. Աստվածածին եկեղեցին արտաքուստ ուղղանկյուն, ներքուստ խաչաձև հորինվածքով կառույց էր, որին արևմուտքից կցված էր արդեն ԺԹ դարի կեսին ավերված գավիթը:

Նախքան 1940-1950-ական թթ. պայթեցումով ոչնչացնելը որմերին եղած վիճակների մեջ կասկածելի վերծանությանը վկայվել է մեկը՝ 1021 թ., իսկ գրեթե անսխալ՝ միևնույն՝ 1213 թ. ևս երկու վիճագիր: Դրանցից մեկը, որ 12 տողով զետեղված է եղել արևելյան ճակատին, վերաբերում էր եկեղեցու բարեգարդմանը:

Церковь Сурб Аствацацин находилась в южной части монастыря Хцконка и с северной стороны почти примыкала к церкви Сурб Карапет.

Исходя из композиционных и архитектурных особенностей, датировалась XI в. Одна из надписей была высечена в 1021 г. (правильное прочтение вызывает сомнение), а две другие — в 1213 г. Одна из них (12-строчная) находилась на восточной стене и относилась к обновлению церкви.

Церковь Сурб Аствацацин была вписанным в прямоугольную форму крестово-купольным сооружением с притвором, примыкающим к ней с западной стороны. В середине XIX в. притвор лежал в руинах.

В 1940-1950-х годах церковь была взорвана, а ее чисто отесанные облицовочные камни разобраны и увезены.

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Khetzkonk used to stand at the southern edge of the western monument cluster of the monastery. To the north, it almost adjoined Sourb Karapet.

The church is traced back to the 11th century only on the basis of its composition and architectural features as there are no other records to provide any information with this regard.

One of the lapidary inscriptions of the church was dated 1021 although its decipherment does not seem trustworthy enough. It also had another two inscriptions from 1213 (deciphered almost without mistakes) one of which (12 lines) was carved on its eastern facade and commemorated an act of renovation.

Sourb Astvatzatzin represented a structure rectangular outwardly and cruciform inwardly. To the west, it was adjoined by a narthex which was in ruins as of the mid-19th century.

The church was exploded between the 1940s and 1950s.

Խծկոնքի վանքի Սր. Ստեփանոս եկեղեցին հարավ-արևմուտքից և արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.), եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.)

Церковь Сурб Степанос монастыря Хцконка с юго-запада и запада (автор фот. неизвестен, 1910-е годы); остатки церкви (фот. С. Карапетяна, 2011 г.)

St. Stepanos (Stephen) Church of Khetzkonk Monastery from the south-west and west (unknown photographer, 1910s); the church remnants (photo by S. Karapetian, 2011)

Խծկոնքի Սր. Ստեփանոս եկեղեցին մեկուսի կանգնած է եղել Սր. Կարապետ, Սր. Սարգիս և Սր. Աստվածածին եկեղեցիներից փոքր-ինչ արևելք:

Համակ սրբատաշ կարմրածիրանագույն տուֆով կառուցված եկեղեցին հորինվածքային առանձնահատկություններով հար և մնան էր համալիրի Սր. Աստվածածին և Սր. Գրիգոր եկեղեցիներին և նույնպես թվագրվում է ԺԱ դարով:

Եկեղեցու շուրջ հիմնականում ամփոփված են եղել 1208/9 թ. Կեչրորի ճակատամարտում զոհված նահատակները, որոնց գերեզմաններին կանգնեցված խաչքարերի մեծ մասն արդեն 1878 թ. դրությամբ ոչնչացված էր:

Եկեղեցին պայթեցումով կործանել են 1940-1950-ական թթ., իսկ ոչնչացումից հետո երեսապատի սրբատաշ քարերը՝ իսպառ հեռացրել հնավայրից:

Церковь Сурб Степанос монастыря Хцконка стояла обособленно к востоку от церквей Сурб Карапет, Сурб Саркис и Сурб Аствацацин.

Церковь (XI в.) была построена из чисто отесанного красноватого туфа и повторяла композиционные особенности церквей Сурб Аствацацин и Сурб Григор.

Вокруг церкви находились захоронения воинов, павших в битве при Кечроре в 1208/09 г. Большая часть хачкаров, поставленных на их могилах, по состоянию на 1878 г. была уничтожена.

Церковь была взорвана в 1940-1950-х годах, а ее чисто отесанные облицовочные камни разобраны и увезены.

St. Stepanos (Stephen) Church (11th century) of Khetzkonk used to stand isolated from the other monastic buildings, slightly east of Sourb Karapet (Holy Forerunner), St. Sargis and Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin).

Built of finely-dressed reddish-apricot tuff, it thoroughly shared the composition features of Sourb Astvatzatzin and St. Grigor.

A cemetery of cross-stones extending around the church retained the remains of those killed at the battle of Kechror in 1208/9. As of 1878, most of these khachkars were already annihilated.

St. Stepanos was blown up between the 1940s and 1950s, its finely-finished revetment stones being carried away from the site.

Խծկոնքի վանքի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.) և եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2011 թ.

Церковь Сурб Григор Лусаворич монастыря Хцконка с северо-запада (автор фот. неизвестен, 1910-е годы); остатки церкви (фот. С. Карапетяна, 2011 г.); обмер А. Акопяна, 2011 г.

St. Grigor Lusavorich (Gregory the Enlightener) Church of Khetzkonk Monastery from the north-west (unknown photographer, 1910s); the church remnants (photo by S. Karapetian, 2011); measurement by A. Hakobian, 2011

Սբ. Լուսավորիչը Խծկոնքի վանական համալիրի ծայրարևելյան եզրին մեկուսի կանգնած եկեղեցին էր:

Կառուցվել է ԺԱ դարի սկզբներին: Որմերին ունեցել է 1021, 1028, 1034 թթ. վիճազեր:

Եկեղեցու հյուսիսարևելյան անկյանը մոտ՝ բարձր պատվանդանին, եղել է որմնափակ խաչքար:

Ոչնչացվել է համալիրի մյուս եկեղեցիների հետ 1940-1950-ական թթ.: Կործանված եկեղեցու երեսապատի սրբատաշ քարերը գրեթե խափառ հեռացվել են հնավայրից:

Церковь Сурб Григор Лусаворич стояла обособленно в восточной части монастыря Хцконка.

Она была построена в начале XI в. На стенах были надписи 1021 г., 1028 г., 1034 г.

У юго-восточного угла церкви на высоком постаменте стоял вмонтированный в архитектурную форму хачкар.

Церковь была взорвана в 1940-1950-х годах, а ее чисто отесанные облицовочные камни разобраны и увезены.

Sourb Lusavorich (Holy Enlightener) was a lonely church standing at the easternmost edge of the monastic complex of Khetzkonk.

A monument of the early 11th century, it had inscriptions dated 1021, 1028 and 1034.

A tall pedestal rising near the north-eastern corner of the church was surmounted by a set-in-wall cross-stone.

Sourb Lusavorich was exploded together with the other churches of the monastery between the 1940s and 1950s. The finely-finished stones of its revetment were moved away from the site and appropriated.

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՅՎԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՐՍ ԳԱՎԱՌԻ
ԿԱՐՍ ԳԱՎԱՌԱԿՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**НА ТЕРРИТОРИИ УЧАСТКА КАРС,
ОКРУГ КАРС, КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**KARS SUB-DISTRICT,
KARS DISTRICT, KARS REGION**

Վարսի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1959 թ.) և եկեղեցատեղին նրա հիմնահատակ ավերումից հետո (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1960-ական թթ. վերջ)

Церковь Сурб Григор Лусаворич города Карс с юго-запада (фот. Ж.-М. Тьерри, 1959 г.); груда обломков разрушенной до основания церкви (фот. А. Ахназаряна, конец 1960-х годов)

St. Grigor Lusavorich (Gregory the Enlightener) Church of Kars from the south-west (photos by J.-M. Thierry, 1959); a heap of fragments from the annihilated church (photos by A. Hakhnazarian, late 1960s)

Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին կառուցելու թույլտվությունը ստանալու համար դիմումներն իշխանություններին սկսվել էին դեռևս 1901 թ.: Շինարարական աշխատանքներն ամբողջացել են 1912-1914 թթ. ընթացքում, իսկ օծումը կատարվել է 1915 թ. ապրիլին:

Թուրքական իշխանությունները հիմնահատակ քանդել են 1960-ական թթ. սկզբներին (հրաշքով փրկվել են միայն եկեղեցու՝ Գայանե Փինաչյանցի միջոցներով պատրաստված դռները):

Церковь Сурб Григор Лусаворич (Св. Григория Просветителя) города Карс была построена в 1912-1914 гг. и освящена в апреле 1915 г. Примечательно, что армяне города обращались к властям с просьбой разрешить строительство церкви, начиная с 1901 г.

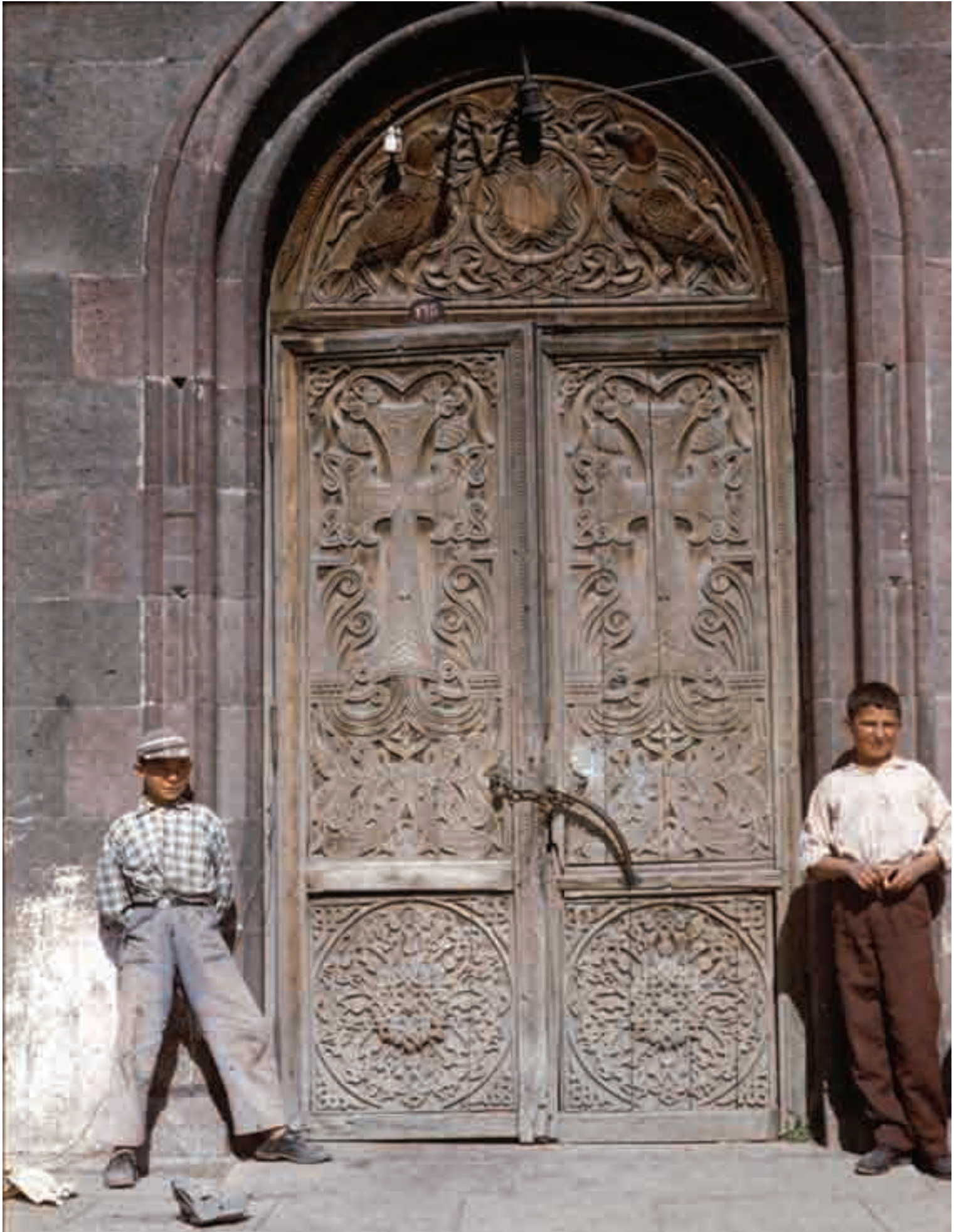
В начале 1960-х годов церковь была полностью разрушена турецкими властями. Чудом были спасены лишь двери, сделанные на средства Гаяне Пиначянц.

St. Grigor Lusavorich (Gregory the Enlightener) Church of Kars was built between 1912 and 1914 (petitions for permission to start its construction had been submitted to the authorities as early as 1901), its consecration being held in April 1915.

The Turkish powers levelled the church to the ground in the early 1960s: only its doors, made through Gayane Pinachiant's means, escaped destruction.

Կարսի Աբ. Գրիգոր Լուսավորիչ Էկեղեցու արևմտյան մուտքի երկփեղկ դուռը (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1959 թ.), արևմտյան և հարավային դռները խաչաքանդակները մասամբ ոչնչացնելուց հետո Կարսի պատմության թանգարանում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.)

Двухстворчатая дверь западного входа церкви Сурб Григор Лусаворич города Карс (фот. Ж.-М. Тьерри, 1959 г.); западная и южная двери церкви в Историческом музее Карса: рукава резных крестов умышленно соскоблены (фот. С. Карапетяна, 2013 г.)

The double door of the western entrance of St. Grigor Lusavorich (Gregory the Enlightener) Church of Kars (photo by J.-M. Thierry, 1959); the western and southern doors of the church with scraped cross wings: kept in the History Museum of Kars (photos by S. Karapetian, 2013)

Կարսի Սբ. Առաքելոց եկեղեցու զանգակատունը (1888 թ.) եկեղեցուց հազիվ 30 մ հյուսիս՝ շուրջ 5 մ ավելի բարձր հարթակի վրա (լուս.՝ ըստ ԺԹ դարավերջի և Ի դարասկզբի բացիկների)

Колокольня церкви Сурб Аракеоц (Св. Апостолов) города Карс находилась в 30 м к северу от церкви и была построена в 1888 г. на площадке высотой в 5 м (фот. по открыткам конца XIX в. и начала XX в.)

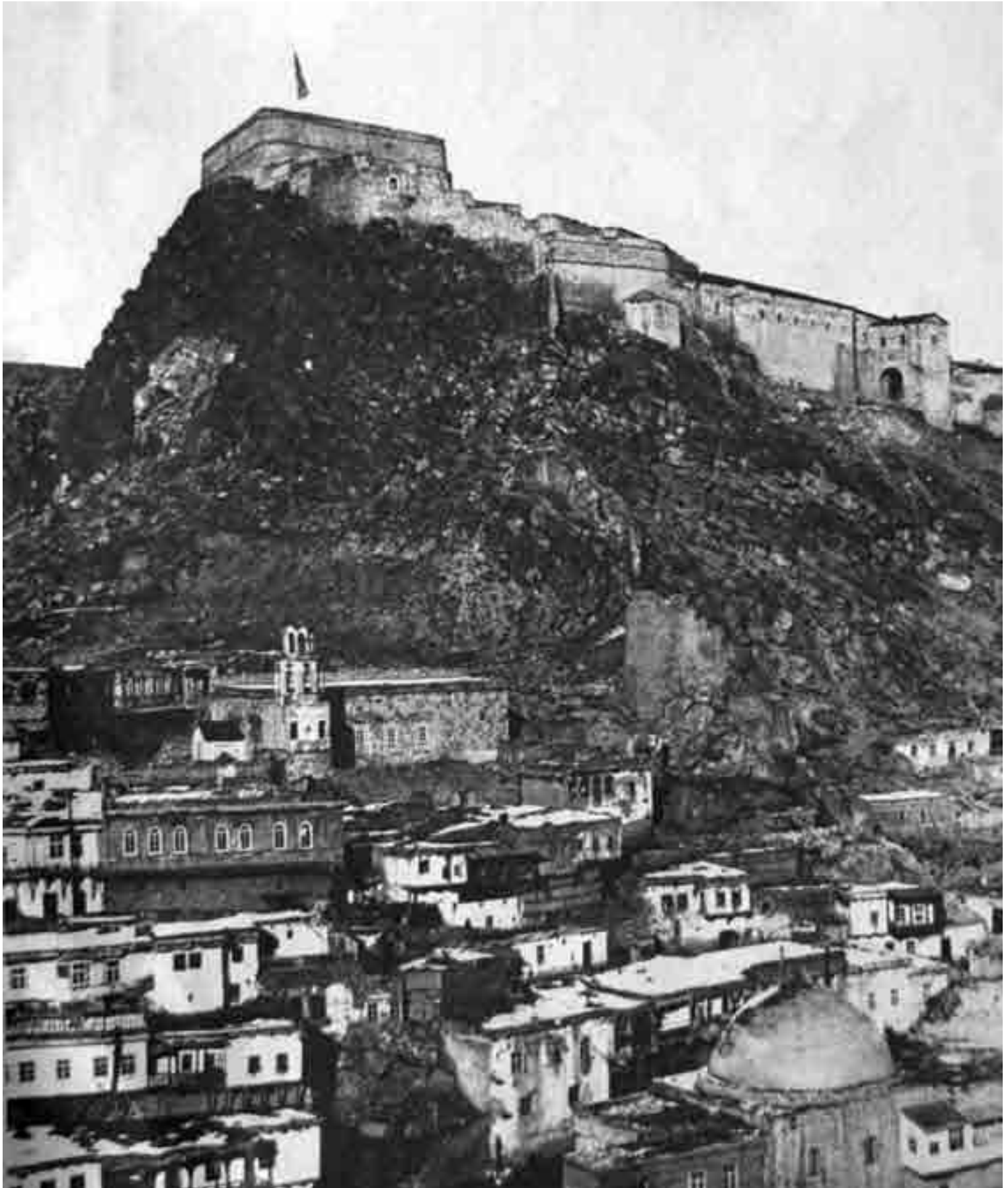
The belfry (1888) of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Church of Kars standing hardly 30 metres north of it, on a platform about 5 metres higher than it (photos reprinted from postcards of the late 19th and early 20th centuries)

Կարսի Սբ. Առաքելոց եկեղեցին, որի զանգակատունն արդեն ավերված է (լուս.՝ Ժ.Մ. Թիերրիի, 1959 թ.), զանգակատան տեղը՝ ներփակված սպիտակ շրջափարսպի մեջ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.)

Церковь Сурб Аракеоц (Св. Апостолов) города Карс с уже разрушенной колокольней (фот. Ж.-М. Тьерри, 1959 г.); обнесенное белой оградой место, где стояла колокольня (фот. С. Карапетяна, 2010 г.)

Sourb Arakelots (Holy Apostles') Church of Kars without its belfry, which has been destroyed (photo by J.-M. Thierry, 1959); the belfry site, enclosed within ramparts of white (photo by S. Karapetian, 2010)

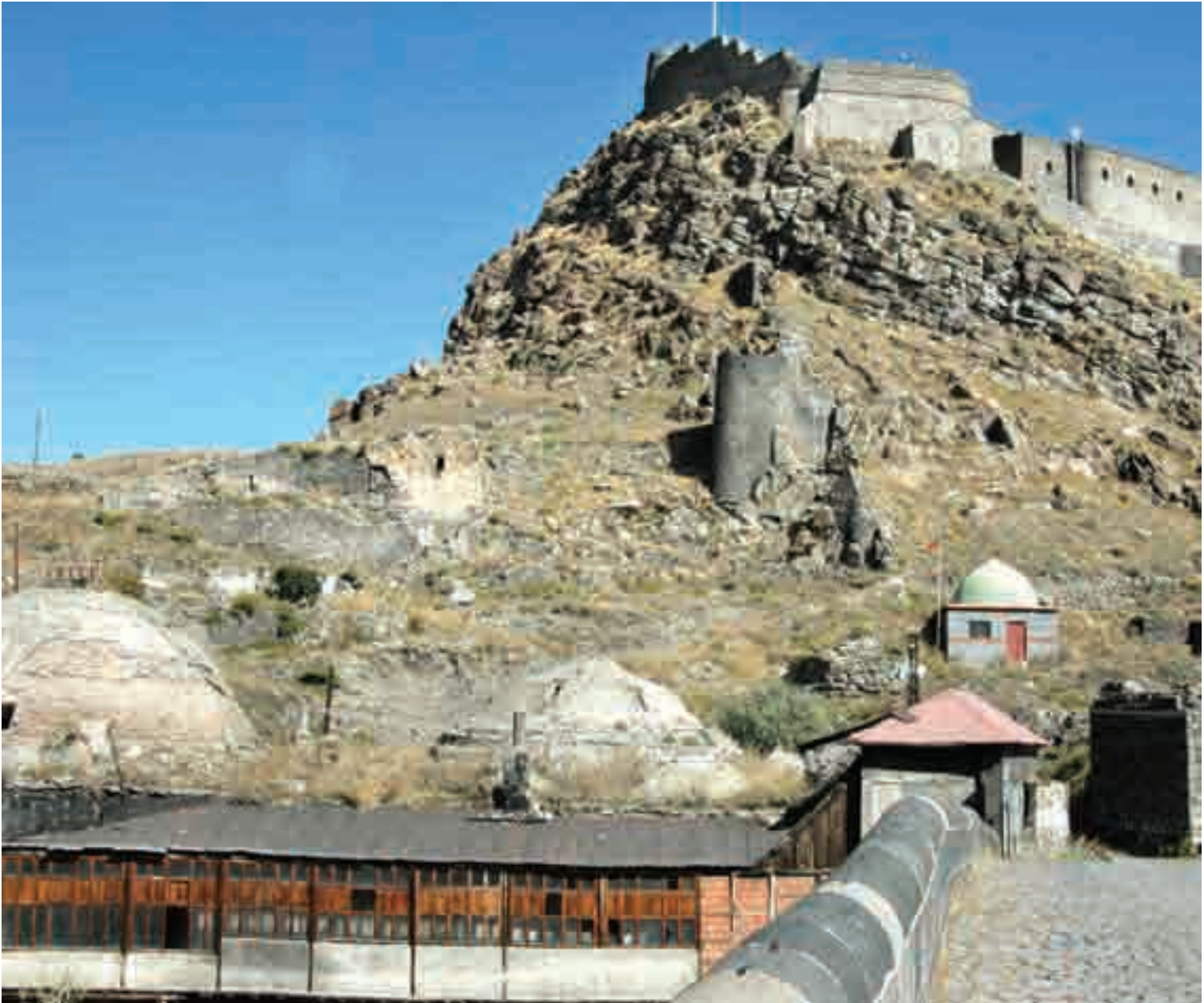
Կարսի Ավագ կամ Սբ. Աստվածածինն մայր եկեղեցին հարավ-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, ԺԹ դարավերջ)

Հիմնավոր վերակառուցման է ենթարկվել ժե դարում և 1865-1866 թթ.:

Собор Аваг (Главный) или Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) города Карс с юго-запада (автор фот. неизвестен, конец XIX в.) Собор был целиком перестроен в XVII в. и в 1865-1866 гг.

Sourb Astvatzatin (Holy Virgin) or Avag (Main) Church of Kars from the south-west (unknown photographer, late 19th century)

The church was thoroughly reconstructed in the 17th century, and in 1865 to 1866.

Չարսի Ավագ կամ Սբ. Աստվածածին մայր եկեղեցու մնացորդները (լուս. և չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Остатки собора Аваг (Главный) или Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) города Карс (фот. и обмер С. Карапетяна, 2006 г.)

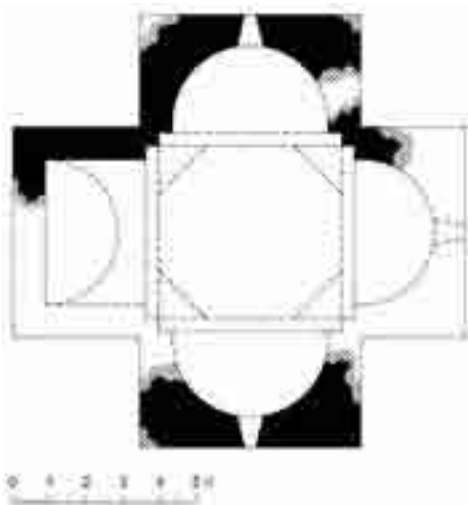
The remnants of Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) or Avag (Main) Church of Kars (photos and measurement by S. Karapetian, 2006)

Բուլանք գյուղի եկեղեցու ավերակները հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Ջ. Բոլլի, 1976 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.), չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ., եկեղեցու լուսամտի պատկեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Руины церкви села Буланьк с юго-запада (фот. Дж. Болла, 1976 г., и С. Карапетяна, 2005 г.); обмер С. Карапетяна, 2005 г.; бровка окна церкви (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

The ruined church of Bulanek Village from the south-west (photos by J. Boll, 1976, and S. Karapetian, 2005); measurement by S. Karapetian, 2005; a window crown from the church (photo by S. Karapetian, 2005)

Եկեղեցու ավերակները գտնվում են Կարս քաղաքից 23 կմ արևելք՝ պատմական անունը մոռացության մատնված և ներկայումս Բուլանք անվանք հայտնի գյուղում: Կառուցվել է Է դարում: Ունի խաչաձև-գմբեթավոր եռախորան հորինվածք: Տևական անխնամ վիճակի հետևանքով շարունակաբար քայքայվում է և մաս առ մաս փլուզվելով՝ անհետանում:

Руины церкви находятся в селе Буланьк (историческое название предано забвению) в 23 км к востоку от города Карс. Построенная в VII в. трехапсидная крестово-купольная церковь находится в заброшенном состоянии и постепенно разрушается.

Bulanek Village (historical name consigned to oblivion), situated 23 km east of Kars City, retains a ruined church of the 7th century. A domed cruciform triconch, it is doomed to total neglect and is gradually being levelled to the ground.

Պայմանականորեն «Գմբեթ» կոչվող եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Կարս քաղաքից շուրջ 5 կմ հարավ-արևմուտք: Կառուցվել է Ժ-ԺԱ դարերում և ունի խաչաձև գմբեթավոր քառախորան հորինվածք: Անտերության մատնված ճարտարապետական բացառիկ այս կառույցը տասնամյակներ շարունակ մերձաբնակների համար ծառայել է որպես պատրաստի շինանյութի աղբյուր: Արդյունքում գրեթե ամբողջությամբ հափշտակվել է երեսապատի քարերի մեծ մասը: Ոչնչացվել է նաև հյուսիսարևելյան խորշի մեջ գետեղված արծվաքանդակը, որը խորհրդանշում էր Հովհաննես ավետարանչին:

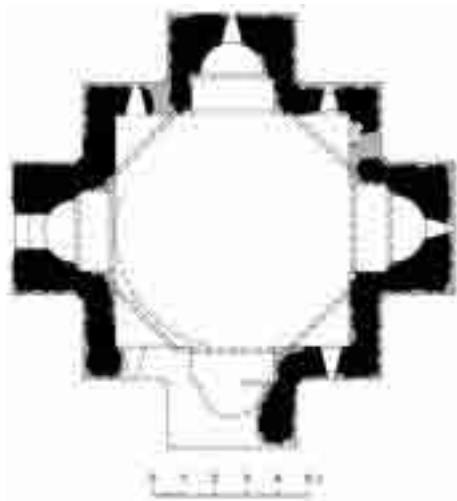
Руины церкви, которую условно называют «Гмбет» («Купол»), находятся примерно в 5 км к юго-западу от города Карс. Принадлежит к типу купольного тетраконха и датируется X-XI вв. В течение десятилетий чисто отесанные облицовочные камни этого уникального архитектурного сооружения служили готовым стройматериалом для жителей близлежащих сел. Было уничтожено также находящееся в северо-восточной нише интерьера церкви скульптурное изображение орла — символа евангелиста Иоанна.

A ruined church conventionally called Gmbet (Dome) is preserved about 5 km south-west of Kars City.

A monument of the 10th to 11th centuries, it represents a domed cruciform tetraconch.

Consigned to total neglect, this rare architectural monument has served as a “quarry” for the inhabitants of the neighbourhood for many decades, in the aftermath of which, it has been stripped of most of its finely-dressed revetment stones.

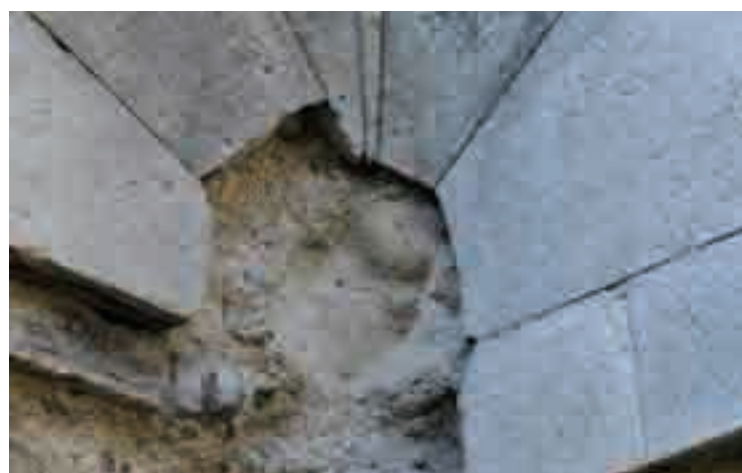
The church has also lost the eagle relief of its inner north-eastern niche symbolising John the Evangelist.

«Գմբեթ» եկեղեցին հյուսիսից, գմբեթատակ ծավալները և ներքին տեսքը դեպի արևելք (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.), եկեղեցու հյուսիսարևելյան խորշը արծվաքանդակի ոչնչացումից առաջ (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1982 թ.) և հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.

Руины церкви «Гмбет» с севера; подкупольное пространство церкви; вид интерьера церкви на восток (фот. С. Карапетяна, 2014 г.); северо-восточная ниша интерьера церкви со скульптурным изображением орла до (фот. Ж.-М. Тьерри, 1982 г.) и после его уничтожения (фот. С. Карапетяна, 2014 г.); обмер А. Акопяна, 2014 г.

The ruined church conventionally called Gmbet (Dome) from the north; its under-dome space; its interior to the east (photos by S. Karapetian, 2014); the inner north-eastern niche of the church before (photo by J.-M. Thierry, 1982) and after the annihilation of the eagle relief (photo by S. Karapetian, 2014); measurement by A. Hakopian, 2014

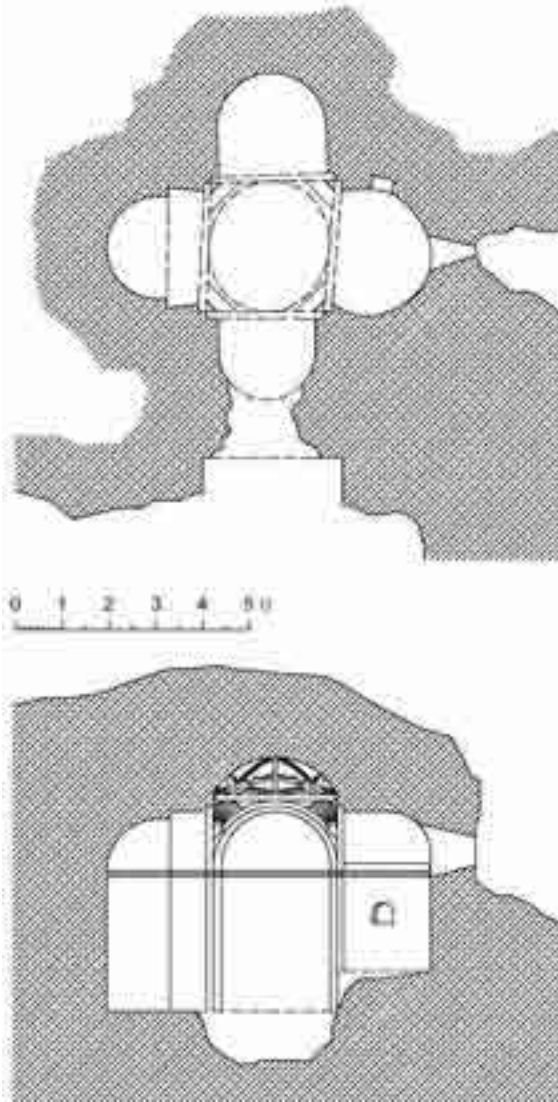

Ոչնչացված գերեզմանոցների մնացորդներ Մաղսուտջղղ և Խնձրիկ գյուղերում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

Надгробия с разрушенных кладбищ сел Максуджик и Хндзрик (фот. С. Карапетяна, 2014 г.)

Remnants of annihilated cemeteries in Maghutjagh and Khendzrik Villages (photos by S. Karapetian, 2014)

Վիմափոր եկեղեցու հատակագիծն ու կտրվածքը դեպի հյուսիս (չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.) և ներքին տեսքը դեպի արևմուտք (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

План скальной церкви и разрез на север (обмер А. Акопяна, 2014 г.); вид интерьера церкви на запад (фот. С. Карапетяна, 2014 г.)

The plan of the rock-cut church and a section towards the north (measurement by A. Hakobian, 2014); the church interior towards the west (photo by S. Karapetian, 2014)

Վիմափոր եկեղեցին գտնվում է Կարս քաղաքից 14 կմ հարավ-արևելք՝ Մաղարաջղը (այժմ՝ Աթաքյոյ) և Բորլուկ գյուղերի միջնահատվածում՝ ձորի աջակողմյան ժայռերի մեջ:

Առնվազն Զ-Է դարերից լայն տարածում գտած խաչաձև գմբեթավոր քառախորան հորինվածքը ներկայացնող, սակայն վիմափոր տարրերակով սակավադեպ հանդիպող եկեղեցին, ըստ հարդարանքի խիստ ուշագրավ տարրերի, կարելի է թվագրել Թ-ժ դարերով:

Շնորհիվ վիմափոր և, ըստ այդմ, դժվարակործան հատկության՝ բավականաչափ կանգուն է, սակայն ակնհայտ է, որ որպես հայկական հուշարձան անտերության մատնված լինելով՝ հնամենի կառույցը մեծապես տուժել և ցարդ տուժում է գանձախուզության հետևանքով: Քանդել, ավերել են նույնիսկ եկեղեցու վիմակերտ հատակը:

Церковь находится в 14 км к юго-востоку от города Карс, между селами Магараджик (ныне — Атакёй) и Борлук, в скалах на правой стороне ущелья.

Имеет композицию крестово-купольного тетраконха, которая была широко распространена как минимум с VI-VII вв. (следует отметить, что подобные скальные церкви встречаются очень редко). Судя по примечательному убранству, ее можно датировать IX-X вв.

Благодаря своему расположению заброшенная церковь находится в хорошем состоянии, однако кладоискатели уже разрушили ее твердый пол.

The church is located amidst rocks rising on the right side of a gorge, in the area between Magharajegh (now: Atakyoy) and Borluk Villages, 14 km south-east of Kars City.

It represents a domed cruciform tetraconch, a composition that became especially wide-spread in Armenian architecture from at least the 6th to 7th centuries, but is rarely manifested among rock-cut monuments. The remarkable features of the church ornamentation trace it back to the period between the 9th and 10th centuries.

Thanks to its being rock-cut, the church has reached our days as standing although it is consigned to total neglect and has been seriously damaged by so-called gold-diggers, like any other Armenian monument throughout Western Armenia. Even the rock-cut floor of the church has not escaped deliberate destruction.

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՂԶՎԱՆ ԳԱՎԱՌԻ
ԿԱՂԶՎԱՆ ԳԱՎԱՌԱԿՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**НА ТЕРРИТОРИИ УЧАСТКА
КАГЫЗВАН, ОКРУГ КАГЫЗВАН
(КАГЫЗМАН), КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**KAGHZVAN SUB-DISTRICT,
KAGHZVAN DISTRICT,
KARS REGION**

Խաչավանքը հյուսիս-արևելքից և հարավ-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), վանքի ավերակները հարավ-արևելքից (լուս.՝ Ժ.Կ. և Շ. Գոթելիենների, 2013 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2007 թ., միտումնավոր քերված խաչաքանդակ մզկիթի վերածված եկեղեցու հարավային ճակատին (լուս.՝ Ա. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Монастырь Хачаванк с северо-востока и юго-востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); руины монастыря с юго-востока (фот. Ж.-К. и Ш. Отеллье, 2013 г.); обмер А. Акопяна, 2007 г.; соскобленный крест хачкара, встроенного в южную стену церкви, превращенной в мечеть (фот. С. Карапетяна, 2007 г.)

Khachavank Monastery from the north-east and south-east (unknown photographer, 1900s); the monastery ruins from the south-east (photo by J.-C. and Ch. Hotellier, 2013); measurement by A. Hakobian, 2007; a deliberately scraped away cross relief once adorning the southern facade of the monastic church now turned into a mosque (photo by S. Karapetian, 2007)

Խաչավանքի ավերակները գտնվում են Կաղզվանից 7 կմ հարավ-արևմուտք՝ Ղարավանք (այժմ՝ Թաշբուրուն) գյուղում: Բաղկացած է երեք եկեղեցիներից. ա. Ե-Չ դարերի բազիլիկից (հիմնովին վերակառուցվել է ԺԹ դարում, այժմ մզկիթ է), բ. Է դարի խաչաձև գմբեթավոր միախորան և գ. Ժ-ԺԱ դդ. վերաբերող ներքուստ քառախորան, արտաքուստ՝ ութանիստ կենտրոնազմբեթ եկեղեցիներից:

Վանքի շարունակական քայքայումն ու ավերումը դեռևս ընթացքի մեջ են:

Руины монастыря Хачаванк находятся в селе Караванк (ныне — Ташбурун) в 7 км к юго-западу от Кагызвана. Монастырь состоит из трех церквей: базилики V-VI вв., целиком перестроенной в XIX в. и ныне превращенной в мечеть; одноапсидной крестово-купольной церкви VII в.; снаружи восьмигранного купольного тетраконха X-XI вв.

Монастырь находится в процессе разрушения.

The ruins of Khachavank Monastery are situated in Gharavank (now: Tashburun) Village, 7 km south-west of Kaghzvan.

It consists of three churches: a basilica of the 5th to 6th centuries which was thoroughly reconstructed in the 19th century (at present serving as a mosque); a domed cruciform church of a single apse dating from the 7th century, and a central-domed church of the 10th to 11th centuries which represents a tetraconch inwardly and is octahedral outwardly.

The monastery is continually exposed to destruction.

Ծառաքարի վանքը գտնվում է Պրուտ (այժմ՝ Չուքուրայվա) գյուղից 1,2 կմ արևմուտք՝ ավազակրային բաղադրությամբ ժայռերի մեջ: Համալիրի պահպանված հուշարձանները բացառապես վիմակերտ են՝ բաղկացած մեկ եկեղեցուց և վերջինիս շուրջը խոնված անկանոն տեղադրությամբ առնվազն վեց մատուռներից և այլ կառույցներից:

Վանքի որմերին առկա են մի քանի արձանագրություններ, որոնցից երկուսը՝ միևնույն՝ 952 թ.-ից:

Ինչպես վիմագրերը, այնպես էլ կառույցների առանձին հատվածներ մեծապես տուժել են միտումնավոր քանդելու հետևանքով: Նկատելի է, որ ծայրահեղ տգետ ավերիչները զանձեր են փնտրում նաև ժայռերի մեջ և չեն զլանում կոտրել-փշրել առերևույթ անխորտակելի թվացող ժայռե որմերը:

Скальный монастырь Царакара находится в 1,2 км к западу от села Прут (ныне — Чукурайва). Сохранившиеся сооружения выдолблены в скале. Монастырь состоит из церкви, как минимум шести часовен, расположенных вокруг нее, и других сооружений.

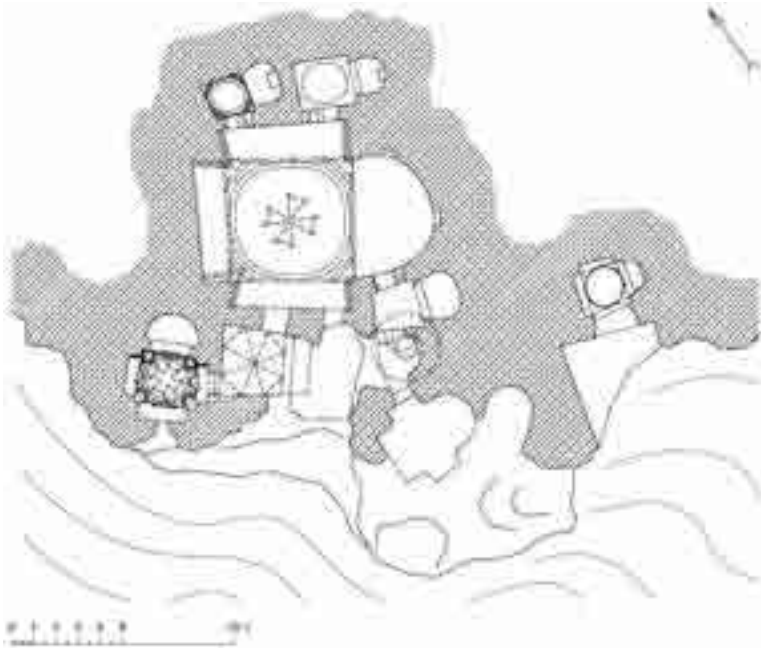
На стенах монастыря сохранилось несколько надписей, из них две датируются 952 г.

Как надписи, так и отдельные части сооружений были умышленно разрушены. Видны следы от происков кладоискателей, которые в погоне за добычей разрушают даже твердые на первый взгляд стены.

The rock-cut monastery of Tzarakar is situated 1.2 km west of Prut (now: Chukurayva) Village. All its surviving monuments, comprising a church, at least six chapels and other buildings irregularly placed around it, are rock-cut.

The monastery retains several inscriptions, two of which are dated 952.

Both the lapidary records of the monument and certain parts of its buildings have been largely damaged by so-called gold-diggers who search for gold and other treasures allegedly hidden by Armenians even in impregnable rocks.

Ծառաքարի վանքի վիմակերտ գլխավոր եկեղեցու ներքին տեսքը դեպի հյուսիս (լուս.՝ ռուսական գիտարշավի, 1900-ական թթ. և Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.), չափ.՝ Ա. Գալոբյանի, 2010 թ.

Ավներև է, որ մարդկային չարագործ ձեռքը փշրել է ինչպես ավանդատան և լուսամուտի միջանկյալ հատվածը, այնպես էլ 952 թ. արձանագրությամբ բարավորը: Առկա են նաև բազմաթիվ այլ ավերումների հետքեր:

Вид интерьера главной, скальной церкви монастыря Царакара на север (фот. российской экспедиции, 1900-е годы); обмер А. Акопяна, 2010 г.; вид той же части церкви: видно, что часть стены между притвором и окном, а также тимпан, на котором находилась надпись 952 г., были умышленно разрушены (фот. С. Карапетяна, 2014 г.)

A northward view of the interior of the main, rock-cut church of Tzarakar Monastery (photo by a Russian expedition of the 1900s); measurement by A. Hakobian, 2010; the same part of the church with the section between the vestry and window as deliberately ruined (photos by S. Karapetian, 2014)

The tympanum with an inscription of 952 as seriously damaged (photo by S. Karapetian, 2014)

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՋՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՂԶԿԱՆ ԳԱՎԱՌԻ
ՂԱՐԱՂՈՒՐՏ ԳԱՎԱՌԱԿՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**НА ТЕРРИТОРИИ УЧАСТКА
КАРАКУРТ, ОКРУГ КАГЫЗВАН
(КАГЫЗМАН), КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**G HARAGHURT SUB-DISTRICT,
KAGHZVAN DISTRICT,
KARS REGION**

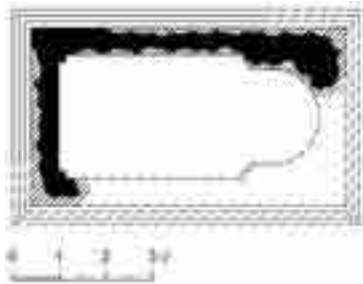

Հատվածներ ավերված Սուրբ Խաչ եկեղեցուց (լուս. և չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Остатки разрушенной церкви Сурб Хач и отдельные фрагменты (фот. и обмер С. Карапетяна, 2006 г.)

The remnants of Sourb Khach (Holy Cross) Church and partial views (photos and measurement by S. Karapetian, 2006)

Սբ. Խաչ եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Կարսի մարզի Կաղզվան գավառի Ղարաղուրտ (Ռուսական Բասեն) և Կարս գավառի Սարիղամիշ գավառակների սահմանագլխին՝ Սուրբ Խաչ լեռան գագաթին՝ ծովի մակերևույթից 2901 մ բարձրության վրա: Քանդվել է Սարիղամիշում տեղակայված թուրքական բանակի կողմից 1970-1980-ական թթ.:

Остатки церкви Сурб Хач (Св. Креста) находятся на вершине одноименной горы на высоте 2901 м над уровнем моря, на границе участков Каракурт и Сарыкамыш. Церковь была разрушена в 1970-1980-х годах дислоцированной в Сарыкамыше турецкой армией.

The remnants of Sourb Khach (Holy Cross) Church are located at the top of the mountain of the same name, on the borderline between Gharaghurt (Kaghzvan District) and Sarighamish (Kars District) Sub-Districts, at an altitude of 2,901 metres above sea level.

It was destroyed between the 1970s and 1980s by the Turkish troops stationed in Sarighamish.

Տանձուտ (Արմուտլու) գյուղի գերեզմանոցում դեռևս պահպանվող մեծաչափ տապանասալեր և տապանաքարեր Չոլակլու գյուղի գերեզմանոցից՝ գործածված որպես շրջապարսպի շինանյութ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Крупные надгробия, сохранившиеся на разрушенном кладбище села Тандзут (ныне — Армутлу); надгробия с разрушенного кладбища села Чолаклу, использованные при возведении ограды (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

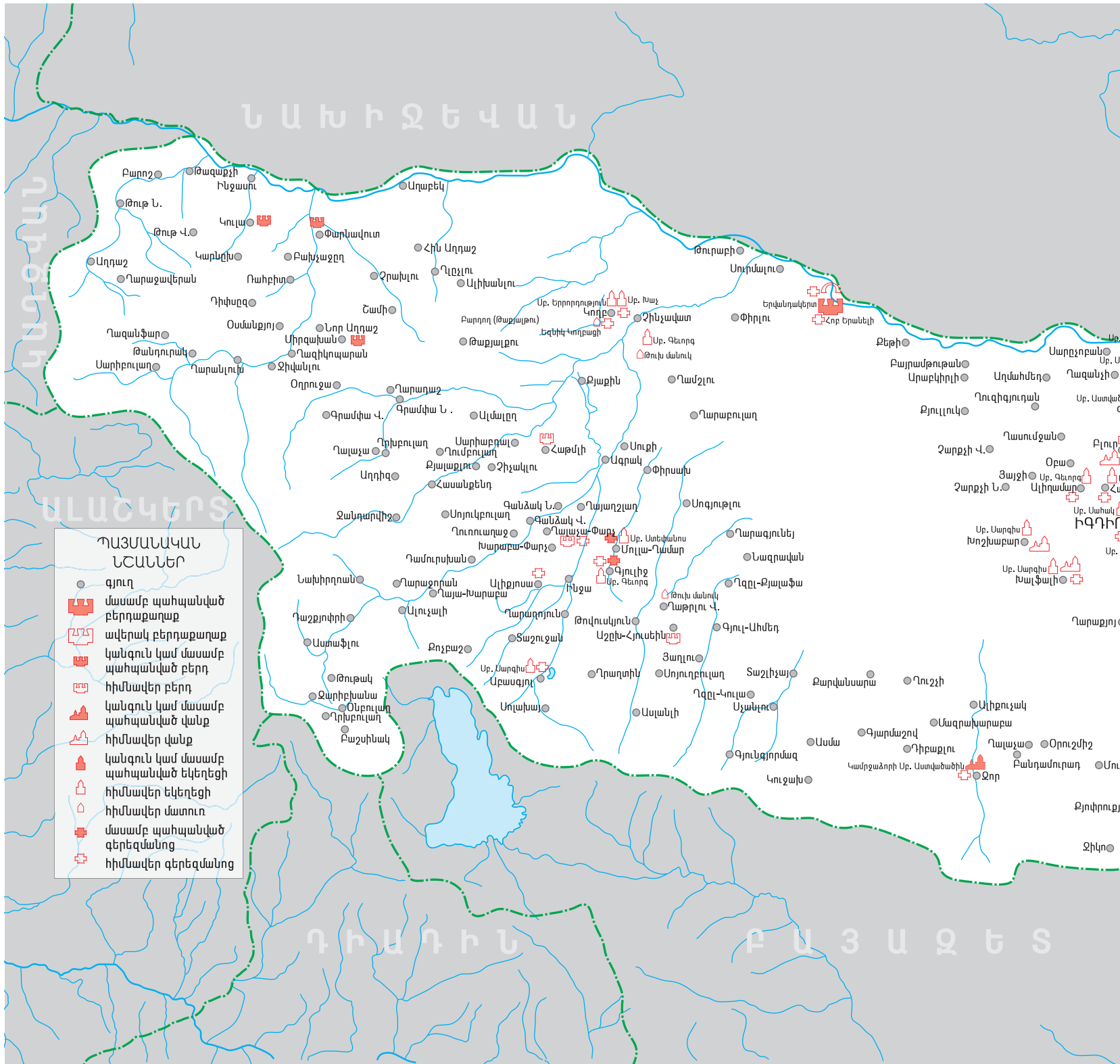
A number of massive gravestones still preserved in the cemetery of Tandzut (now: Armutlu) Village; tombstones from the graveyard of Cholaklu Village used as building material in an enclosure (photos by S. Karapetian, 2006)

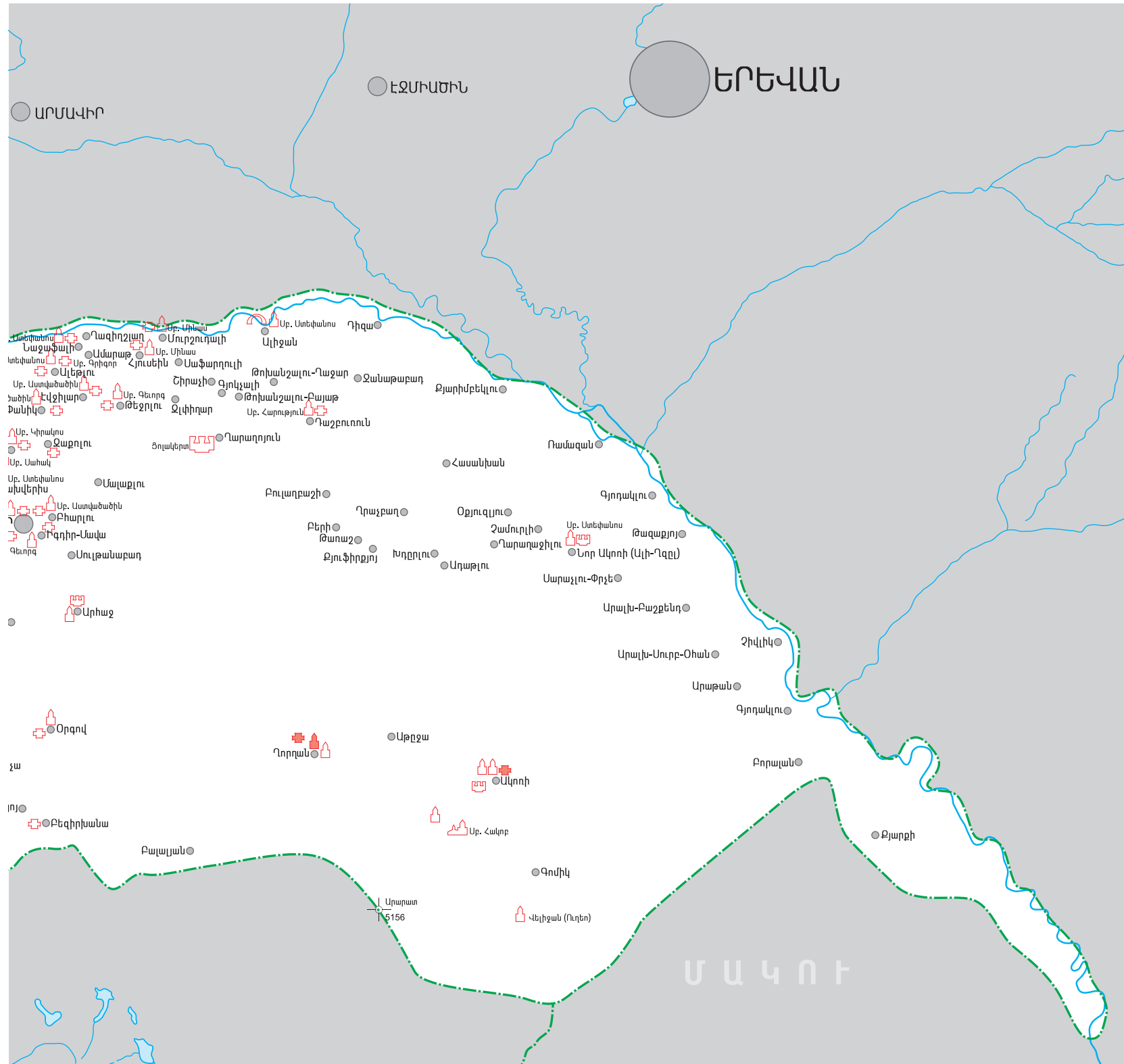
Բաշգեղ և Չուրուկ գյուղերի գերեզմանոցների միակ մնացորդները՝ որպես շինանյութ «անպետք» համարված մեծաչափ տապանասալեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

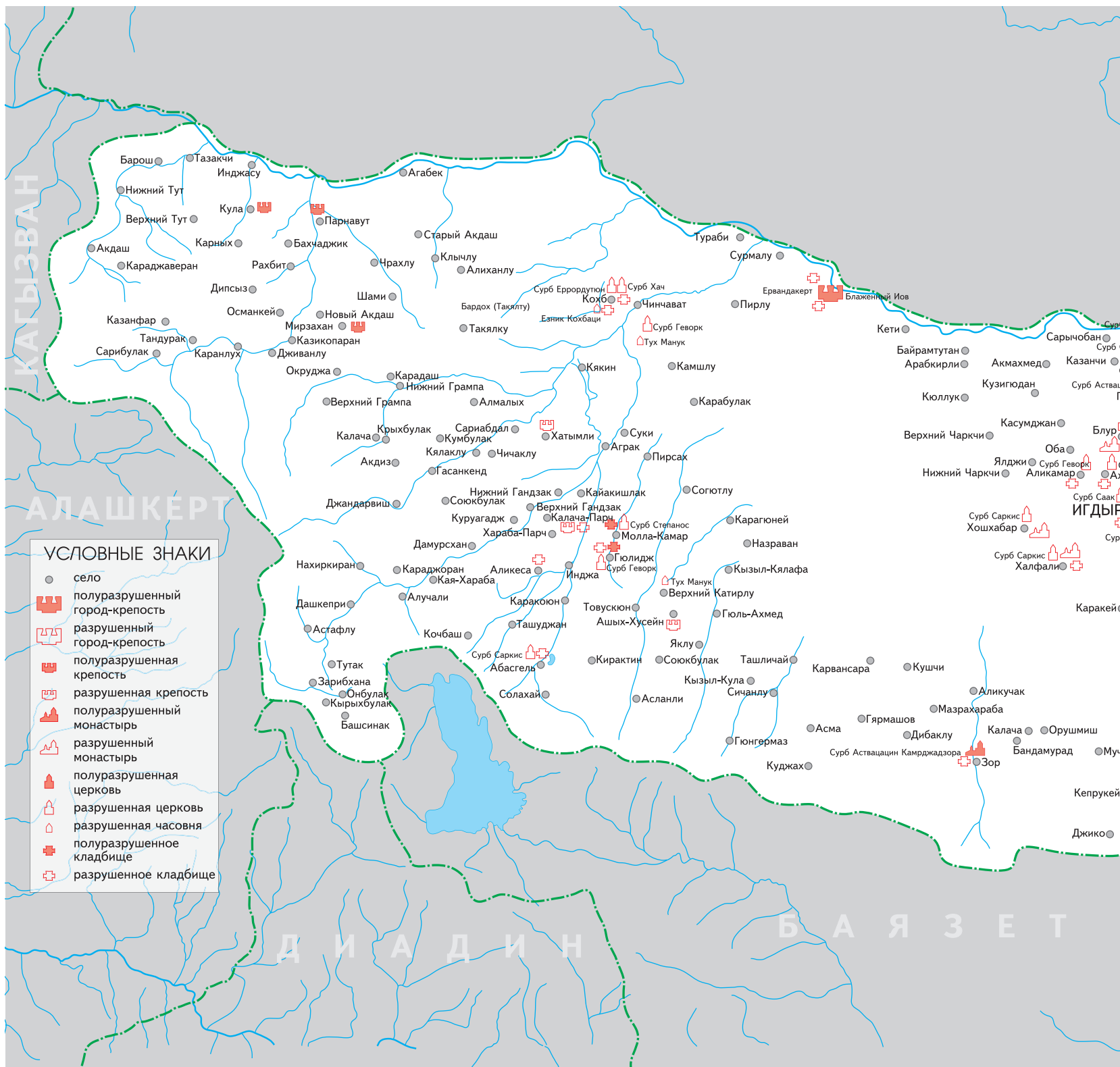
Разрушенные кладбища сел Башгех и Чурук: сохранились лишь более крупные надгробия, которые не могли быть использованы в качестве строительного материала (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

The only remnants of the cemeteries of Bashgegh and Churuk Villages: massive grave-stones preserved only because they were considered unfit for being used as building material (photos by S. Karapetian, 2006)

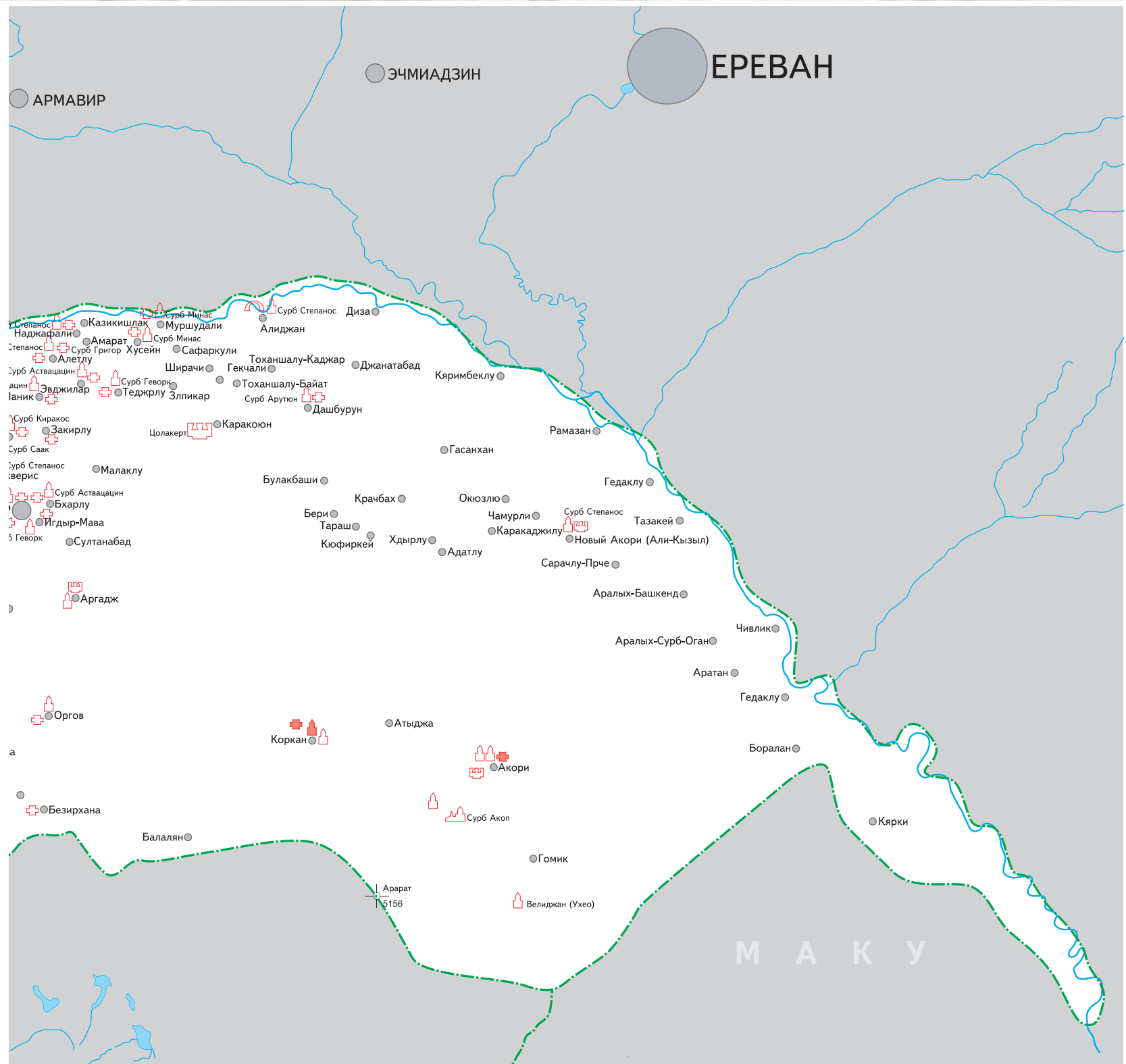

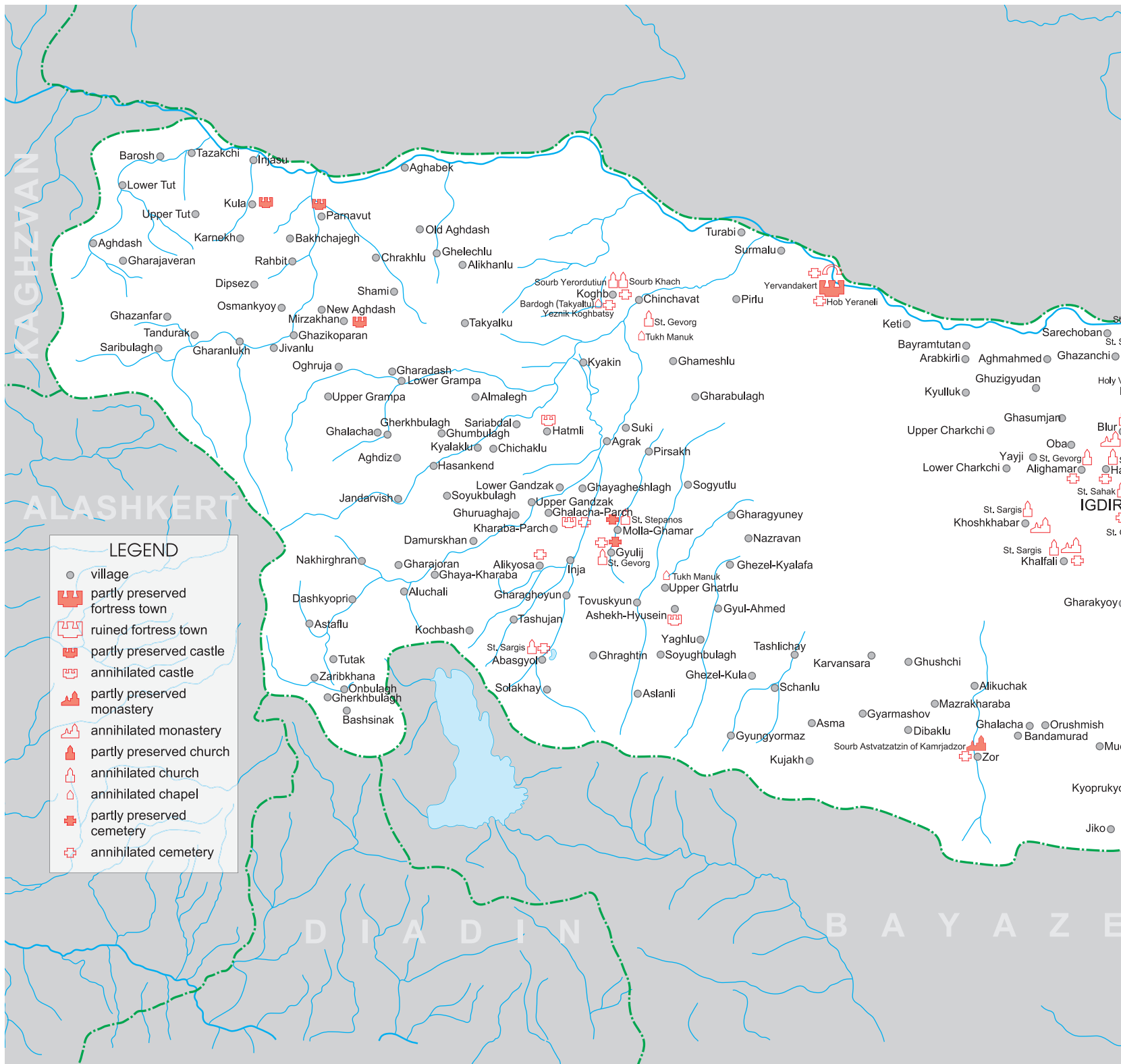
ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆԻ ՆԱՅԱՆԳԻ ՍՈՒՐՄԱԼՈՒ ԳԱՎԱՌՈՒՄ

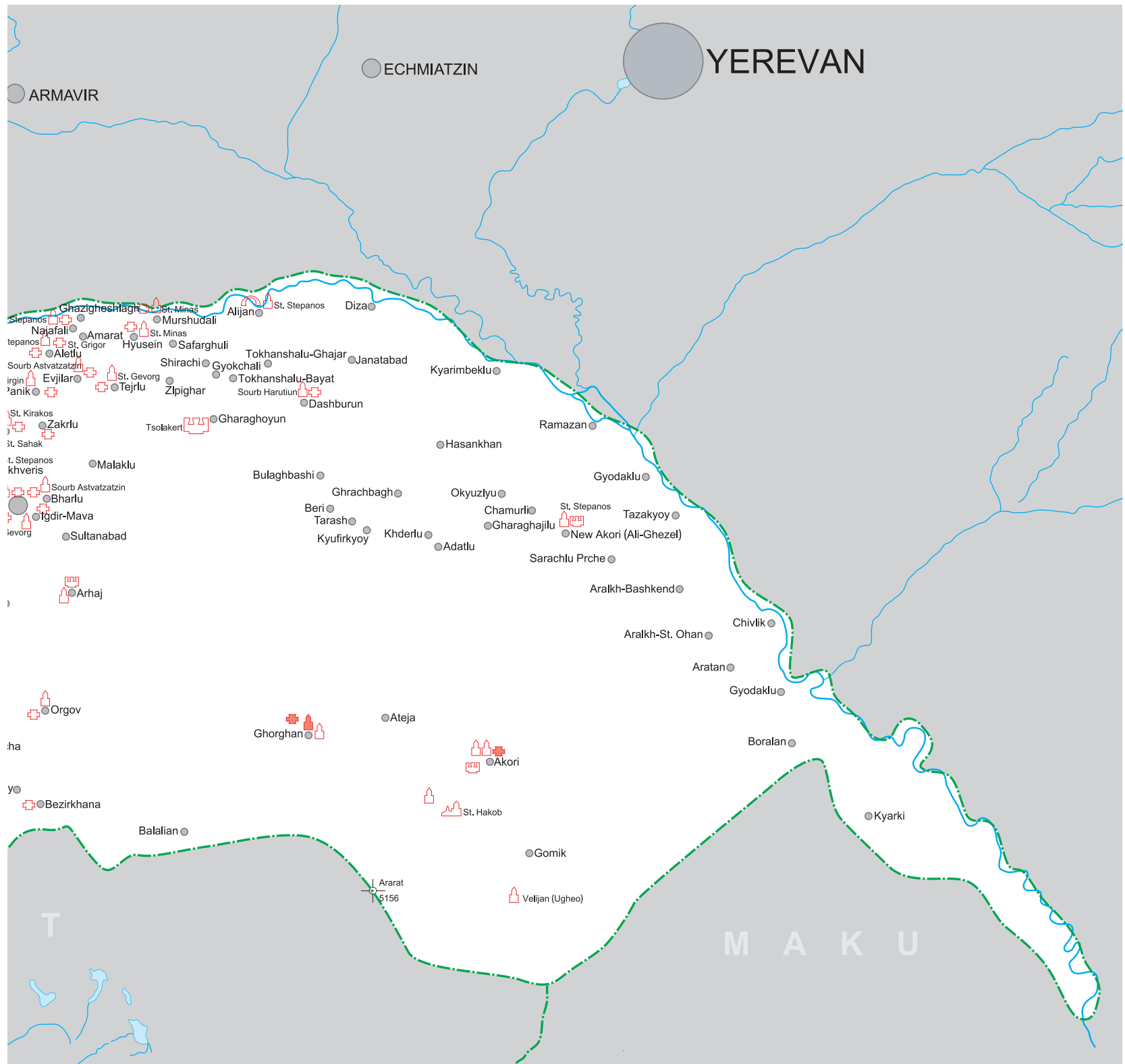

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ В ОКРУГЕ СУРМАЛУ, ЕРЕВАНСКАЯ ГУБЕРНИЯ

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN SURMALU DISTRICT, YEREVAN PROVINCE

Չոր (Չոր) գյուղի վանքի եկեղեցու ավերակները հարավից և հյուսիս-արևմուտքից, եկեղեցու ներքին՝ հյուսիսարևելյան անկյունը (լուս.՝ Ա. Քալանթարի, 1920 թ.)

Руины церкви монастыря села Дзор (Зор) с юга и северо-запада; северо-восточный угол интерьера церкви (фот. А. Калантара, 1920 г.)

The ruins of the monastic church of Dzor (Zor) Village from the south and north-west; the inner north-eastern corner of the church (photos by A. Kalantar, 1920)

Շամրջաձորի Սր. Աստվածածնի հետ նույնացվող Չոր (Չոր) գյուղի վանքի գմբեթավոր հորինվածքով եկեղեցին կառուցվել է դարում (չափերը՝ 26,20 x 14,10 մ)։

Մինչև առնվազն 1940-ական թթ. կիսավեր վիճակում պահպանված եկեղեցին հետագա տարիներին իշխանությունների բողոքությանը վերածվել է սրբատաշ քարհանքի և ավերվել։

Монастырь села Дзор (Зор), который идентифицируется с монастырем Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) Камрджадзора, состоял из просторной купольной церкви (внешние размеры — 26,20 x 14,10 м), построенной из чисто отесанного камня в VII в.

До 1940-х годов церковь стояла в полуразрушенном состоянии, однако в последующие годы при попустительстве турецких властей ее облицовочные камни были расхищены и использованы в качестве стройматериала, что привело к разрушению памятника.

Dzor (Zor) Village used to have a monastery generally identified with Sourb Astvatzatin (Holy Virgin) Monastery of Kamrjadzor. Its large domed church (26.20 x 14.10 metres), tracing back to the 7th century, was preserved semi-ruined until at least the 1940s.

Over the decades that followed, with the connivance of the Turkish authorities, the church suffered further destruction being gradually stripped of its finely-dressed revetment stones.

Զոր (Զոր) գյուղի եկեղեցու հյուսիսարևելյան անկյանը հարող հատվածը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.) և եկեղեցու շինանյութի վերածված սրբատաշ քարերը (լուս.՝ Ժ.-Կ. և Շ. Ռոթելիենների, 2013 թ.), չափ.՝ Պ. Կունեոյի

Северо-восточная часть церкви монастыря села Дзор (Зор) (фот. С. Карапетяна, 2005 г.); чисто отесанные облицовочные камни церкви, использованные в качестве строительного материала (фот. Ж.-К. и Ш. Отеллье, 2013 г.); обмер П. Кунео

The north-eastern part of the monastic church of Dzor (Zor) Village (photos by S. Karapetian, 2005); the finely-dressed church stones used as building material (photo by J.-C. and Ch. Hotellier, 2013), measurement by P. Cuneo

Ձիթհանք (այժմ՝ Բեզիրհանե) գյուղի ավերված գերեզմանոցը և որպես շինանյութ յուրացված գերեզմանական հուշարձանները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.)

Разрушенное кладбище села Дзитханк (ныне — Безирхане); надгробия с того же кладбища, использованные в качестве строительного материала (фот. С. Карапетяна, 2013 г.)

The ruined cemetery of Dzithank (now: Bezirhane) Village and its funerary memorials appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2013)

Գյուլիջ գյուղի գերեզմանոցի ավերումից հետո շինանյութի վերածված գերեզմանական հուշարձաններ բնակելի և տնտեսական կառույցների որմերում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Обломки надгробий с разрушенного кладбища села Гюлидж в стенах жилых и хозяйственных построек того же села (фот. С. Карапетяна, 2007 г.)

Funerary memorials from the annihilated cemetery of Gyulij Village used as building material in the walls of houses and other buildings (photos by S. Karapetian, 2007)

Պաշբուրուն գյուղի՝ իսպառ ոչնչացված գերեզմանոցի տարածքը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2011 թ.)

Разрушенное кладбище села Дашбурун (фот. С. Карапетяна, 2011 г.)

The site of the totally annihilated cemetery of Dashburun Village (photo by S. Karapetian, 2011)

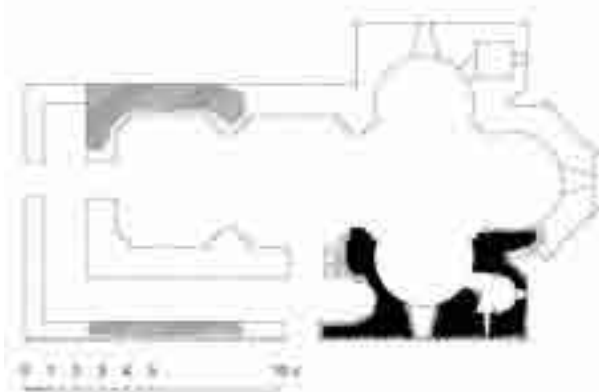
ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՋՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ԱՐԴԱՀԱՆ ԳԱՎԱՌԻ
ՉԼԴԸՐ ԳԱՎԱՌԱԿՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**НА ТЕРРИТОРИИ УЧАСТКА
ЧЫЛДЫР, ОКРУГ АРДАГАН,
КАРССКАЯ ОБЛАСТЬ**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**CHELDİR SUB-DISTRICT,
ARDAHAN DISTRICT, KARS REGION**

Ջեգանի վանքի ավերակները գտնվում են Կերտենե (այժմ՝ Աքքիրազ) գյուղից 2,5 կմ հյուսիս-արևմուտք: Կառուցվել է Ժ-ԺԱ դարերում բյուզանդաձես եկեղեցու հետևորդ դարձած հայ բնակիչների կողմից: Ուներ արևմտյան ձգված խաչաձևով եռախորան հատակագիծ, իսկ գմբեթը՝ որմնակամարազարդով պսակված սրածայր վեղար:

Վորձանումից հետո քարերի մեծագույն մասը յուրացվել է որպես շինանյութ:

Руины монастыря Зеган находятся в 2,5 км к северо-западу от села Кертене (ныне — Аккираз). Монастырь был построен в X-XI вв. армянами-халкидонитами и состоял из трехапсидной церкви, западный рукав которой имел вытянутую форму, а купол был покрыт аркатурой.

После разрушения монастыря чисто отесанные облицовочные камни были разобраны и использованы в качестве стройматериала.

The ruins of the monastery of Zegan are situated 2.5 km north-west of Kertene (now: Akkiraz) Village.

Built in the 10th to 11th centuries by Armenians who had converted to the Chalcedonian faith, it represented a triconch with an elongated western cross wing. Its dome was surmounted by a pointed spire embellished with an arcature.

Most of the stones of the ruined monastery have been appropriated as building material.

Ջեգանի վանքը հարավ-արևելքից (ուս.՝ Է. Թաղայշվիլու, 1902 թ.), չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.

Монастырь Зеган с юго-востока (фот. Э. Такайшвили, 1902 г.); обмер С. Карапетяна, 2006 г.

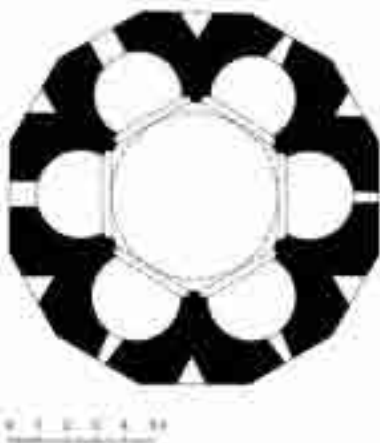
The monastery of Zegan from the south-east (photo by E. Taghayshvili, 1902); measurement by S. Karapetian, 2006

Ջեզանի վանքի մնացորդները հյուսիս-արևելքից, հարավից և արևելքից (ուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Остатки монастыря с северо-востока, юга и востока (фот. С. Карапetyана, 2007 г.)

The remnants of the monastery from the north-east, south and east (photos by S. Karapetian, 2007)

Գոգյուբայի եկեղեցին (լուս. և չափ.՝ Է. Թաղայիշվիլու, 1902 թ.)

Церковь Гогюбы (фот. и обмер Э. Тагашвили, 1902 г.)

The church of Gogyuba (photos and measurement by E. Taghayshvili, 1902)

Եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Գոգյուբա (այժմ՝ Բինբաշակ) գյուղից 1 կմ հյուսիս-արևմուտք: Կառուցվել է Ժ-ԺԱ դարերում բյուզանդաձեռն եկեղեցու հետևորդ դարձած հայ բնակիչների կողմից: Ունի Է դարից ի վեր Հայաստանում բավական տարածում գտած արտաքուստ բոլորաձև, ներքուստ վեցխորան կենտրոնազանբեք հորինվածք:

Ամբողջությամբ ավերված եկեղեցու քարերը յուրացվել են որպես շինանյութ:

Остатки церкви находятся в 1 км к северо-западу от села Гогюба (ныне — Бинбашак). Церковь была построена в X-XI вв. армянами-халкидонитами и имела распространенную в Армении с VII в. центрально-купольную композицию — круглую снаружи и шестиконховую изнутри.

Камни разрушенной до основания церкви были использованы в качестве строительного материала.

The remnants of the church are preserved a kilometre north-west of Gogyuba (now: Binbashak) Village.

Built in the 10th to 11th centuries by Armenians who had converted to the Chalcedonian faith, it represented a central-domed structure that was circular outwardly and comprised six apses inwardly, a composition that became wide-spread in Armenia in the 7th century.

The stones of the annihilated church have been appropriated as building material.

Գոգյուբայի եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի, 1989 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Остатки церкви (фот. Ж.-М. Тьерри, 1989 г., и С. Карапетяна, 2006 г.)

The remnants of the church of Gogyuba (photos by J.-M. Thierry, 1989, and S. Karapetian, 2006)

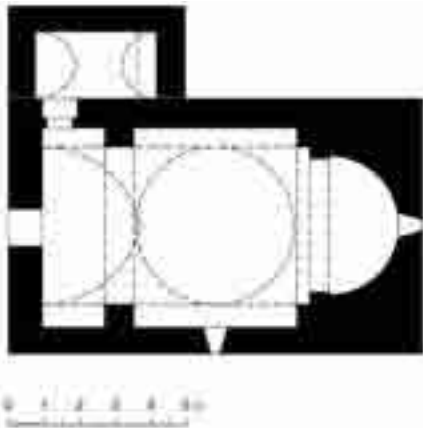
ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՍԲՈՂՋՈՒԹՅԱՍԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ԲԵՐԿՐԻ ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ БЕРКРИ,
ПРОВИНЦИЯ ВАН**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**BERKRI DISTRICT,
VAN PROVINCE**

Հուսկանորդի Սր. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը 1974 (ուս.՝ Ժ-Մ. Թիերրի) և 2004 թթ. (ուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի

Церковь монастыря Усканорди Сурб Степанос Нахавка (фот. Ж.-М. Тьерри, 1974 г., и С. Карапетяна, 2004 г.); обмер Ж.-М. Тьерри

The church of Huskanordi Sourb Stepanos Nakhavka (St. Stephen the Protomartyr) Monastery as of 1974 (photo by J.-M. Thierry) and 2004 (photo by S. Karapetian); measurement by J.-M. Thierry

Հուսկանորդի Սր. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը գտնվում է Բերկրի գյուղաքաղաքից (այժմ՝ Մուրադիե քաղաք) 2,3 կմ հյուսիս-արևելք: Կիսավեր դրությամբ ցարդ կանգուն է գմբեթավոր եկեղեցին: Վերջինս, ըստ ամենայնի, հիմնվել է ԺԵ դարում ավելի հին պաշտամունքային կառույցի տեղում: Մեզ հասած հուշարձանը, սակայն, կրում է ԺԷ դարի վերջին իրականացված հիմնովին վերակառուցման կնիքը:

Տակավին 1916 թ. վանքի գլխավոր շինությունը՝ համակ սրբատաշ քարով կառուցված եկեղեցին, միանգամայն անվնաս վիճակում էր: Բացառապես մարդկային գործոնով պայմանավորված՝ ակնառու ավերածությունների է ենթարկվել նաև վերջին տասնամյակներին:

Монастырь Усканорди Сурб Степанос Нахавка (Св. Стефана Первомученика) находится в 2,3 км к северо-востоку от города Беркри (ныне — Мурадие).

От монастыря сохранилась только церковь, построенная из чисто отесанного камня, по всей вероятности, в XV в. (на месте более старого культового сооружения). На ней видны следы от реконструкции, проведенной в конце XVII в.

В 1916 г. церковь стояла в неповрежденном виде, однако за последние десятилетия она постепенно разрушалась и ныне находится в полуразрушенном состоянии.

The monastery of Huskanordi Sourb Stepanos Nakhavka (St. Stephen the Protomartyr) is located 2.3 km north-east of the village town of Berkri (now: Muradie City).

Its main building is a domed church of finely-dressed stone which was presumably founded in the 15th century in the site of an earlier religious monument. In the late 17th century, it underwent thorough reconstruction the marks of which can still be seen today.

As of 1916, the monastic church was thoroughly intact, but in 2004 it stood semi-ruined and partly stripped of its finely-finished revetment.

Հուսկանորդի Սր. Ստեփանոս Նախավկայի վանքից 350 մ հարավ՝ արևելահայաց լեռնանյուղի հրվանդանաձև լեզվակի վրա է գտնվում վանքի՝ գանձախույզների ձեռքով շարունակաբար տակնուվրա արվող գերեզմանոցը: Ի դեպ, տեղում 2004 թ. դրությամբ պահպանված ավելի քան մեկ տասնյակ խաչքարերից թվակիրները վերաբերում էին 1516, 1522, 1533 թթ.:

Разрушенное кладоискателями кладбище монастыря Усканорди Сурб Степанос Нахавка находится в 350 м к югу от монастыря, на мысообразном отроге, обращенном к востоку. По состоянию на 2004 г. на кладбище находилось более десяти хачкаров с надписями 1516 г., 1522 г., 1533 г.

The cemetery of Huskanordi Sourb Stepanos Nakhavka (St. Stephen the Protomartyr) extends on the cape-shaped spur of an east-facing mountain branch, 350 metres south of the monastery. Having repeatedly suffered “visits” of so-called gold-diggers, it is now in a state of total ruin. As of 2004, the site still retained more than 10 cross-stones three of which were dated 1516, 1522 and 1533.

Հուսկանորդի Սր. Ստեփանոս Նախավկայի վանքի եկեղեցու արևմտյան մուտքը 1916 (լուս. հեղ.՝ անհայտ) և 2008 թթ. (լուս.՝ Կ. Սասունյանի)

Западный вход церкви монастыря Усканорди Сурб Степанос Нахавка (автор фот. неизвестен, 1916 г., и фот. К. Сасуняна, 2008 г.)

The western entrance of the church of Huskanordi Sourb Stepanos Nakhavka (St. Stephen the Protomartyr) Monastery in 1916 (unknown photographer) and 2008 (photo by K. Sasunian) as ruined by so-called gold-diggers

Արգելանի վանքի ավերակները գտնվում են Բերկրի գյուղաքաղաքից (այժմ՝ Մուրադիե քաղաք) 2,8 կմ հյուսիս-արևելք՝ Հուսկանորդու վանքից ընդամենը 570 մ հեռու: Հիմնադրվել է ԺԳ դարում, իսկ ԺԵ դարի կեսերին՝ հիմնովին վերակառուցվել: Միանգամայն կանգուն և անվնաս վիճակում էր մինչև 1915 թ., որից հետո շարունակաբար վնասվել է իշխանությունների թողստությամբ, անգամ խրախուսանքով մոլեզմած զանճախուղության հետևանքով: Գմբեթի փլուզումը վերագրվում է 1976 թ. երկրաշարժին:

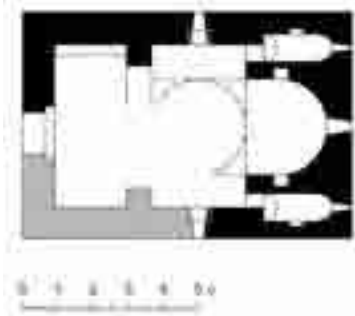
Руины монастыря Аргелана находятся в 2,8 км к северо-востоку от города Беркри (ныне — Мурадие), на расстоянии 570 м от монастыря Усканорди Сурб Степанос Нахавка.

Монастырь был основан в XIII в., а в середине XV в. — целиком перестроен. Полностью сохранившийся монастырь после 1915 г. при попустительстве турецких властей был разрушен кладоискателями. Обрушение купола приписывается землетрясению 1976 г.

The ruins of the monastery of Argelan are situated within 570 metres of Huskanordi Sourb Stepanos Nakhavka (St. Stephen the Protomartyr), 2.8 km north-east of Berkri Village Town (now: Muradie City).

Founded in the 13th century, it underwent thorough reconstruction in the mid-15th century and was preserved intact until 1915. Since then it has been repeatedly damaged by “gold-diggers” acting with the connivance, and even encouragement, of the Turkish authorities.

The collapse of the monastic church dome is ascribed to the earthquake of 1976.

Արգելանի վանքը քայքայված, սակայն դեռևս կանգուն վիճակում (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1974 թ.) և արդեն նշանակալի չափով ավերված (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.), չափ.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի

Полуразрушенный монастырь Аргелана (фот. А. Ахназаряна, 1974 г.); руины монастыря (фот. С. Карапетяна, 2005 г.); обмер Ж.-М. Тьерри

The monastery of Argelan as semi-ruined, but still standing (photos by A. Hakhnazarian, 1974); the ruins of the monastery (photos by S. Karapetian, 2004); measurement by J.-M. Thierry

Բերկրի գյուղաքաղաքից (այժմ՝ Մուրադիե քաղաք) 4 կմ հարավ-արևելք գտնվող Առեղ (այժմ՝ Յակընջաք) գյուղի՝ զրեթե ամբողջությամբ ավերված գերեզմանոցը գանձախուզության բազմաթիվ հետքերով
Որպես շինանյութ յուրացված գերեզմանական հուշարձաններ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Разрушенное кладбище села Арех (ныне — Якынджак) в 4 км к юго-востоку от города Беркри (ныне — Мурадие); вскрытая кладоискателями могила; надгробия, использованные в качестве стройматериала (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

The site of the annihilated cemetery of Aregh (now: Yakinjak) Village located 4 km south-east of Berkri Village Town (now: Muradie City); a grave dug up by so-called gold-diggers, and tombstones appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2006)

Բերկրի գյուղաքաղաքից (այժմ՝ Մուրադիե քաղաք) 6 կմ հարավ-արևելք գտնվող Աճձավ (այժմ՝ Յունաքլը) գյուղի՝ ամբողջությամբ ավերված գերեզմանոցը զանձախուզության բազմաթիվ հետքերով
Որպես շինանյութ յուրացված գերեզմանական հուշարձաններ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Разрушенное кладбище села Андзав (ныне — Юмаклы) в 6 км к юго-востоку от города Беркри (ныне — Мурадие); вскрытая кладоискателями могила; надгробия, использованные в качестве строительного материала (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

The site of the annihilated cemetery of Andzav (now: Youmakle) Village located 6 km south-east of Berkri Village Town (now: Muradie City); a grave dug up by so-called gold-diggers, and tombstones appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2006)

Բերկրի գյուղաքաղաքից (այժմ՝ Մուրադիե քաղաք) 11 կմ հարավ գտնվող Գործոթ (այժմ՝ Ուլուշար) գյուղի գերեզմանոցի՝ ամբողջությամբ շինանյութի վերածված խաչքարերն ու տապանաքարերը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Использованные в качестве стройматериала хачкары и надгробия с разрушенного кладбища села Горцот (ныне — Улушар) в 11 км к югу от города Беркри (ныне — Мурадие) (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

Khachkars and tombstones from the totally annihilated cemetery of Gortzot (now: Ulushar) Village located 11 km south of Berkri Village Town (now: Muradie City): appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2006)

Բերկրի գյուղաքաղաքից (այժմ՝ Մուրադիե քաղաք) 3,5 կմ հյուսիս-արևմուտք գտնվող Մուչ (այժմ՝ Կեմերքյոփրյու) գյուղի՝ զանձախուզության հետևանքով ավերված մերձակա եկեղեցին և ճարտարապետական բեկորներ եկեղեցուց (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Руины разрушенной кладоискателями церкви близ села Муч (ныне — Кемеркёпрю) в 3,5 км к северо-западу от города Беркри (ныне — Мурадие); архитектурные фрагменты той же церкви (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

A ruined church near Much (now: Kemerkyorpyu) Village situated 3.5 km north-west of Berkri Village Town (now: Muradie City); fragments from the church, which has evidently suffered "visits" of "gold-diggers" (photos by S. Karapetian, 2005)

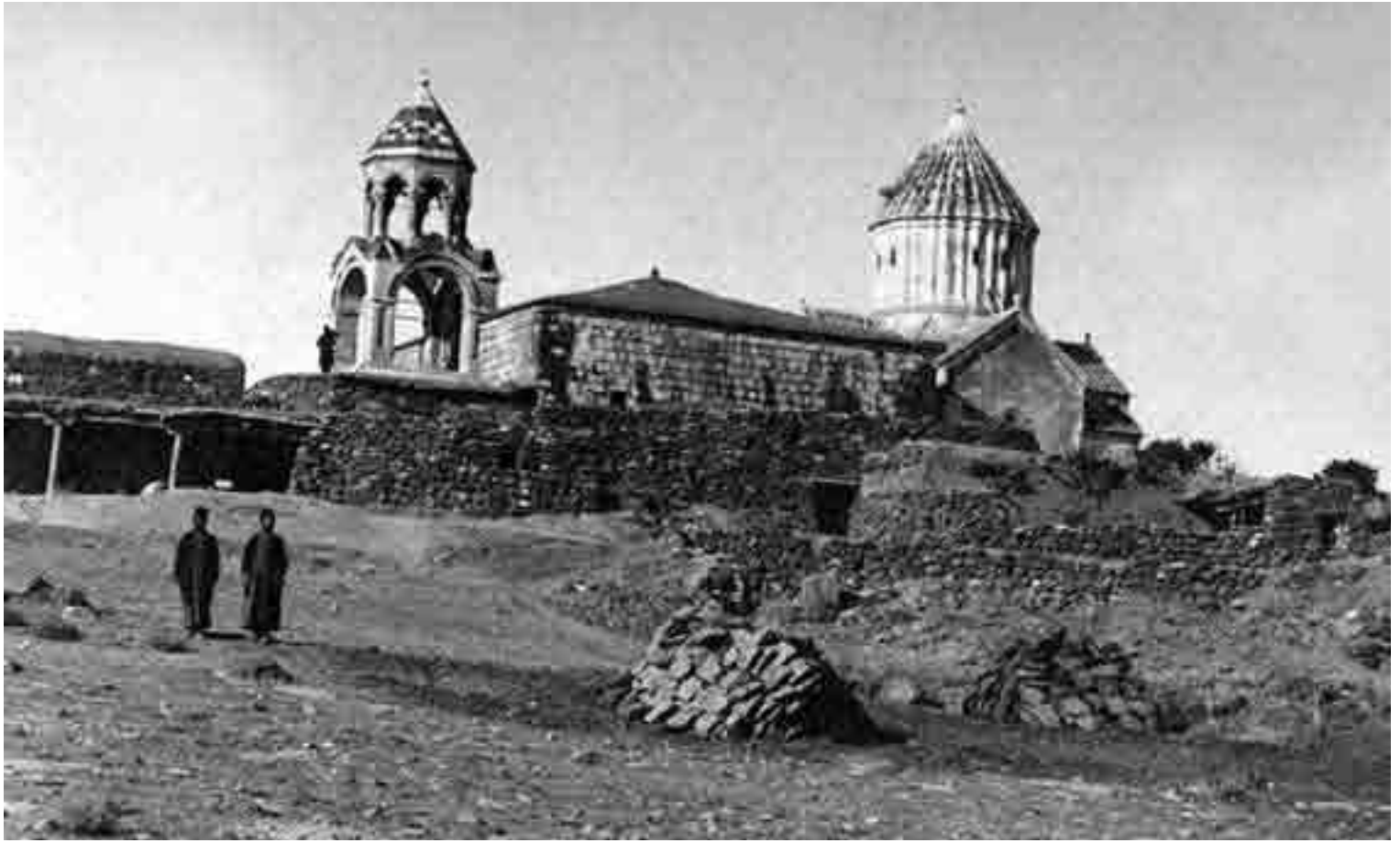
ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ԹԻՄԱՐ ԳԱՎԱՌՈՒՄ

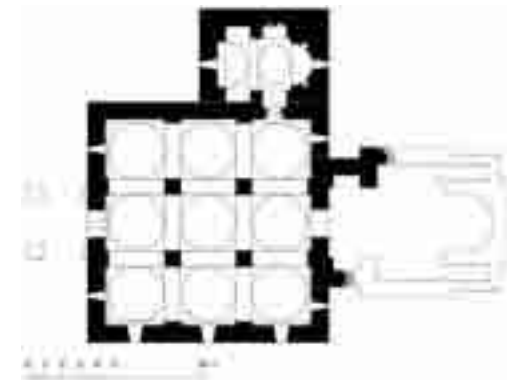
ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
В ОКРУГЕ ТИМАР,
ПРОВИНЦИЯ ВАН

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
TIMAR DISTRICT,
VAN PROVINCE

Լիմ անապատը կամ Սբ. Գևորգ վանքը հարավ-արևմուտքից և հյուսիս-արևելքից, վանքի Սբ. Գևորգ եկեղեցին հարավ-արևելքից (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի, 1910 թ.)

Վանքի մնացորդները պայթեցումից հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.), չափ.՝ Պ. Կունեոյի

Монастырь Сурб Геворг на острове Лим с юго-запада и северо-востока; церковь Сурб Геворг с юго-востока (фот. А. Магакяна, 1910 г.)

Руины монастыря (фот. С. Карапетяна, 2004 г.); обмер П. Кунео

Lim Cloister (St. Gevorg Monastery) from the south-west and north-east; St. Gevorg (George) Church of the monastery from the south-east (photos by H. Maghakian, 1910); the ruins of the monastery after its explosion (photo by S. Karapetian, 2004); measurement by P. Cuneo

Սբ. Գևորգ վանքի մնացորդները գտնվում են Վանա լճի ամենաբնորոշ և ամենաբնորոշ կղզու վրա: Հիմնադրումն ավանդաբար վերագրվում է Գրիգոր Լուսավորչին, սակայն գրավոր առաջին վկայությունը 884 թ.-ից է, երբ Գրիգոր Մաշկեօրը հեղինակում է ձեռագիր Ավետարան:

1235, 1288 և 1301 թթ. վանքում ստեղծված ձեռագրերում հիշատակություններ կան տեղում գոյություն ունեցած Սբ. Եհնա, Սբ. Նշան, Սբ. Աստվածածին, Սբ. Կարապետ և Սբ. Գևորգ եկեղեցիների մասին:

Հիմնովին վերակառուցվել է 1305 թ.:

Վանքը պայթեցվել է 1950-1960-ական թթ.:

2004 թ. դրությամբ խիստ քայքայված, սակայն դեռևս կանգուն էր միայն գավիթը:

Руины монастыря Сурб Геворг (Св. Георгия) находятся на самом большом острове озера Ван — Лим. Согласно преданию, монастырь был основан Григорием Просветителем, однако в письменных источниках он впервые упоминается в 884 г. в связи с созданием Евангелия писцом Григором Машкевором.

В колофонах рукописей, созданных в монастыре в 1235 г., 1288 г., 1301 г., упоминаются церкви Сурб Ехна, Сурб Ншан (Св. Знамения), Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), Сурб Карпет (Св. Иоанна Предтечи) и Сурб Геворг.

В 1305 г. монастырь был целиком перестроен.

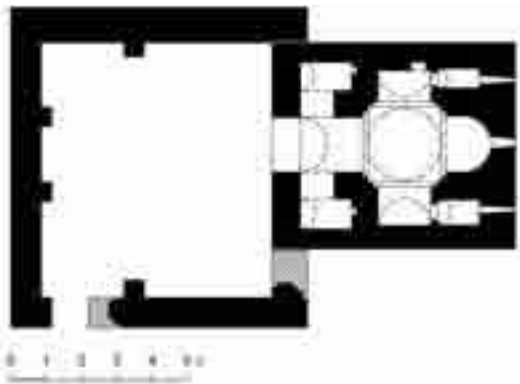
В конце 1950-1960-х годов монастырь был взорван. По состоянию на 2004 г. в обветшавшем состоянии стоял только притвор.

The ruins of the cloister, also known as St. Gevorg (George) Monastery, are situated on the largest of the islands of Lake Van, Lim.

Its foundation is traditionally ascribed to St. Gregory the Enlightener, although the earliest written record mentioning it dates from 884, when Grigor Mashkevor wrote a Gospel in the monastery. Other manuscripts written there in 1235, 1288, and 1301 mention the monastic churches of St. Yehna, Sourb Nshan (Holy Sign), Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin), Sourb Karapet (Holy Forerunner), and St. Gevorg.

In 1305 the monastery underwent thorough reconstruction.

St. Gevorg was exploded between the 1950s and 1960s: since then only its narthex has survived standing, although considerably damaged.

Սբ. Սահակ վանքն արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի, 1910 թ.) և նրա մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Համալիրի՝ դեռևս կիսով չափ կանգուն կառույցները (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1973 թ.), չափ.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի

Монастырь Сурб Саак с запада (фот. А. Магакяна, 1910 г.) и его остатки (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Полуразрушенные монастырские сооружения (фот. Ж.-М. Тьерри, 1973 г.); обмер Ж.-М. Тьерри

St. Sahak Monastery from the west (photo by H. Maghakian, 1910) and its remnants (photo by S. Karapetian, 2005)

The monastic buildings as still half standing (photos by J.-M. Thierry, 1973); measurement by J.-M. Thierry

Սբ. Սահակ վանքի մնացորդները գտնվում են Էրերին գյուղից (այժմ՝ Դաղյոնյու) 1,7 կմ հարավ՝ Վանա լճափից 2,4 կմ հեռու՝ ծովի մակերևույթից 2140 մ բարձրության վրա:

Բաղկացած է եղել մոտ 1460 թ. քարածառին խարսխված կենտրոնագմբեթ եկեղեցուց, արևմուտքից կից գավթից, շրջապարսպից, միաբանական սենյակներից (1773 թ.) և գերեզմանոցից:

1973 թ. համալիրի կառույցները դեռևս կիսով չափ կանգուն էին, իսկ 2005 թ. պահպանվում էին միայն եկեղեցու և գավթի հյուսիսային որմերի հետքերը:

Остатки монастыря Сурб Саак (Св. Саака) находятся в 1,7 км к югу от села Эерин (ныне — Дагёню), на расстоянии 2,4 км от озера Ван, на высоте 2140 м над уровнем моря.

Обнесенный оградой монастырь состоял из центрально-купольной церкви (1460 г.), построенной на вершине скалы, притвора, примыкающего к ней с западной стороны, монашеских келий (1773 г.) и кладбища.

В 1973 г. монастырские сооружения стояли в полуразрушенном состоянии, а в 2005 г. сохранялись лишь остатки северных стен церкви и притвора.

The remnants of St. Sahak Monastery are situated 1.7 km south of Ererin (now: Daghyonyu) Village, within 2.4 km of the shore of Lake Van, at an altitude of 2,140 metres above sea level.

It comprised a central-domed church (1460) rising atop a rock, a narthex adjoining it from the west, monks' cells (1773), and a graveyard, all of them within an enclosure.

As of 1973, the monastic buildings still survived half-standing, but in 2005 only the remnants of the northern walls of the church and narthex were preserved in the site.

Կտուց կղզու անապատը հյուսիս-արևելքից և հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի, 1910 թ.)
Վանքը հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Ժ-Կ. և Շ. Յոթելիեների, 2000 թ.), չափ.՝ Մ. Դյուպենի

Монастырь на острове Ктуц с северо-востока и северо-запада (фот. А. Магакяна, 1910 г.)
Монастырь с северо-запада (фот. Ж.-К. и Ш. Отеллье, 2000 г.); обмер М. Дюпена

Ktuts Cloister from the north-east and north-west (photos by H. Maghakian, 1910)

The cloister from the north-west (photo by J.-C. and Ch. Hotellier, 2000); measurement by M. Dupin

Վանա լճի Կտուց կղզու անապատը կամ Ծովահայաց Սբ. Կարապետի վանքը, ըստ ավանդության, հիմնել է Գրիգոր Լուսավորիչը, սակայն գրավոր աղբյուրներում առաջին անգամ հիշվում է միայն 1414 թ.: Գարեթի ընթացքում բազմիցս վերաշինվել է, անգամ՝ հիմնովին վերակառուցվել: Այդ ամենի արդյունքում մեզ հասած կառույցներից են եկեղեցին՝ 1713 թ., գավիթն ու զանգակատունը՝ 1802 թ.:

Ճիշտ է, ի տարբերություն Լիմ կղզու Սբ. Գևորգ վանքի, Կտուցի անապատում պայթեցումներ չեն իրականացվել, սակայն, միևնույնն է, համալիրը ծայրաստիճան վնասվել է զանձախույզների ավերածությունների հետևանքով:

Монастырь Цовааица Сурб Карпет (Св. Иоанна Предтечи) находится на острове Ктуц на озере Ван. Согласно преданию, был основан Григорием Просветителем, однако в письменных источниках он впервые упоминается лишь в 1414 г. В течение веков монастырь многократно обновлялся и целиком перестраивался. Нынешняя церковь была построена в 1713 г., а ее притвор и колокольня — в 1802 г.

Памятник не был взорван, в отличие от монастыря Сурб Геворг на острове Лим, однако кладоискатели сильно повредили его.

Ktuts Cloister, which is also known as Tzovahayats Sourb Karapet (Holy Forerunner Overlooking the Sea) Monastery, is situated on the island of the same name in Lake Van.

Its foundation is ascribed to St. Gregory the Enlightener, although the earliest written record mentioning it dates from 1414.

In the course of centuries, the monastery repeatedly underwent repairs and even thorough reconstruction. Its surviving church dates from 1713, and its narthex and belfry from 1802.

The monastery has not been exploded like St. Gevorg of Lim, but it has been extremely damaged by so-called gold-diggers.

Մարմետ (այժմ՝ Թոփաքթաշ) գյուղի ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված խաչքար (կերտել է Գրիգոր կրոնավորը 1440 թ.) տեղի տներից մեկի ստորին շարվածքում (ուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.)

Хачкар 1440 г. (мастер — священник Григор) с разрушенного кладбища села Мармет (ныне — Топакташ) в нижней кладке стены одного из местных домов (фот. С. Карапетяна, 2004 г.)

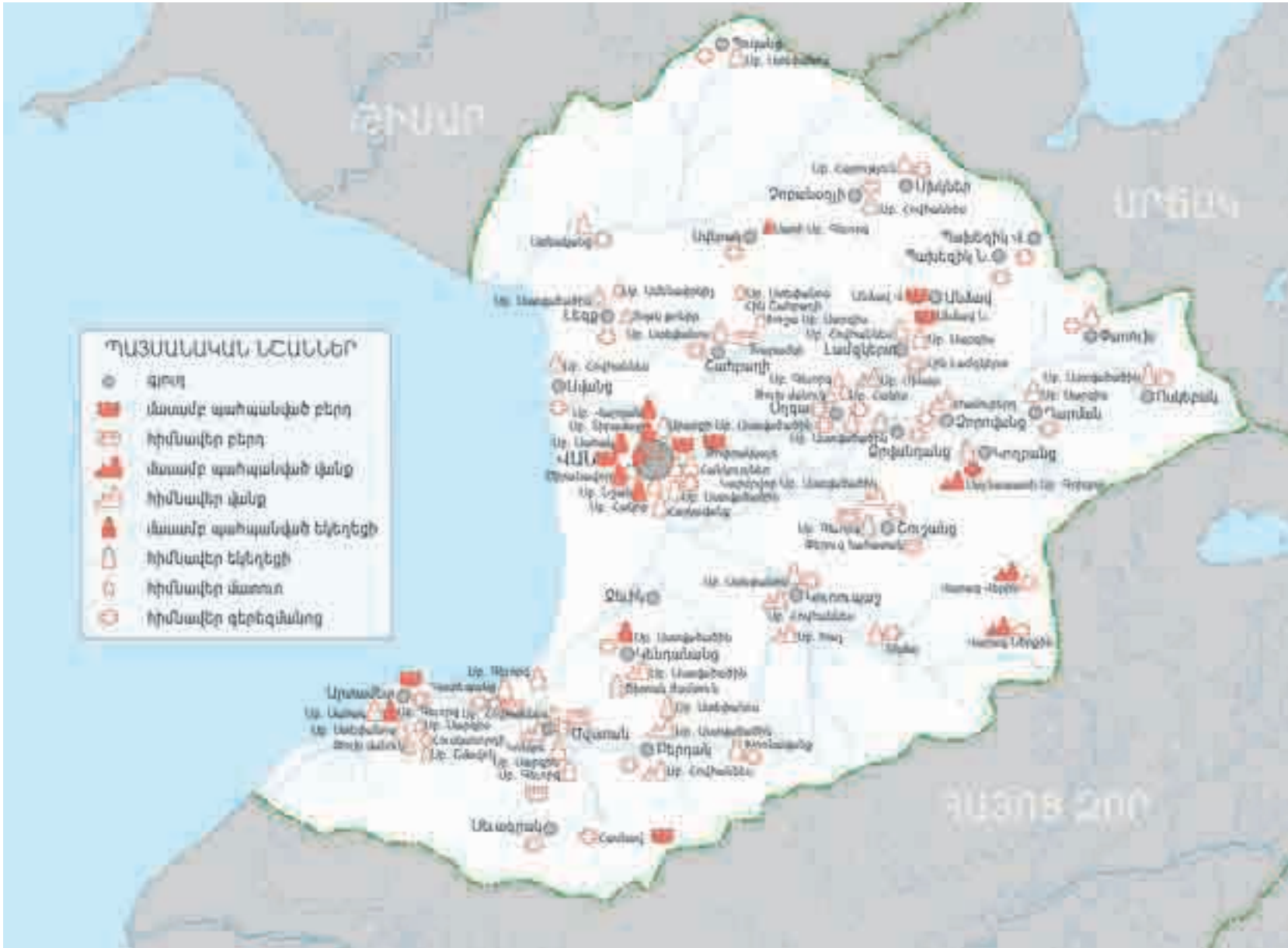
A cross-stone of 1440 (sculpted by clergyman Grigor) from the annihilated cemetery of Marmet (now: Topaktash) Village: used in the lower masonry of a local house (photos by S. Karapetian, 2004)

Թավլադիր (այժմ՝ Դյոշեմե) գյուղի ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված և շինանյութի վերածված խաչքարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.)

Хачкары с разрушенного кладбища села Тавладир (ныне — Дёшеме), использованные в качестве стройматериала (фот. С. Карапетяна, 2004 г.)

Cross-stones from the annihilated cemetery of Tavladir (now: Dyosheme) Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2004)

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ՎԱՆ-ՏՈՍՊ ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ЧАСТИЧНО ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ ВАН-ТОСП,
ПРОВИНЦИЯ ВАН**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**VAN-TOSP DISTRICT,
VAN PROVINCE**

Վանի Քաղաքամեջ թաղամասը 1911 (լուս.՝ Վ. Բահման) և 2004 թթ. (լուս.՝ Ս. Վարապետյանի)

Քաղաքամեջում գտնվող Տիրամայր Սրբ. Աստվածածին եկեղեցին (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.) և ավերակները (լուս.՝ Ս. Վարապետյանի, 2005 թ.)

Квартал Кахакамедж города Ван (фот. В. Бахмана, 1911 г.); место, где находился квартал (фот. С. Карапетяна, 2004 г.); церковь Тирамайр Сурб Аствацацин в квартале Кахакамедж (автор фот. неизвестен, 1910-е годы) и ее руины (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Kaghakamej Quarter of Van and its site (photos by W. Bahmann, 1911, and S. Karapetian, 2004) Tiramayr Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Kaghakamej Quarter (unknown photographer, 1910s); the church ruins (photo by S. Karapetian, 2005)

Սրբ. Աստվածածին եկեղեցու ավերակները գտնվում են Վան քաղաքի՝ ներկայումս իսպառ ավերված Քաղաքամեջ թաղամասում: Հիմնադրման տարեթիվն անհայտ է: Առաջին հիշատակություններից մեկը վերաբերում է 1655 թ.: 1775 թ. կառուցվել են եկեղեցու շրջապարիսպն ու դարպասը: 1916 թ. հրդեհվել է, իսկ հետագայում՝ շարունակաբար ավերվել:

Руины церкви Тирамайр Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находятся в бывшем квартале Кахакамедж города Ван. Год ее строительства неизвестен. Одно из первых упоминаний относится к 1655 г. В 1775 г. была построена ограда с воротами. В 1916 г. церковь была сожжена, а позднее разрушена.

The ruins of Tiramayr Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church are situated in the devastated site of Kaghakamej Quarter of Van City.

The time of its foundation remains unknown, one of the earliest records mentioning it dating from 1655.

In 1775 the church enclosure and gate were built.

It has continually suffered destruction since 1916, when it was set on fire.

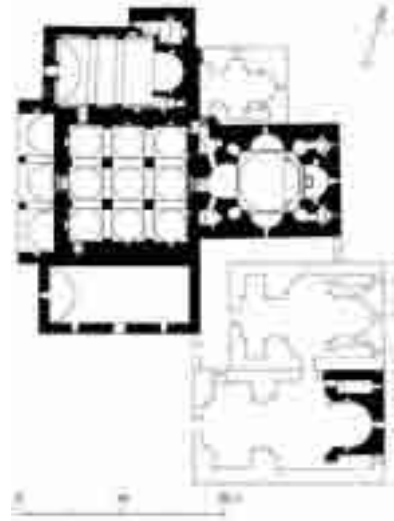

Տիրամայր Սրբ. Աստվածածին եկեղեցու չափազորությունը՝ Ս. Վարապետյանի, 2005 թ.

Обмер церкви Тирамайр Сурб Аствацацин (автор С. Карапетян, 2005 г.)

Measurement of Tiramayr Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church by S. Karapetian, 2005

Վարագ վանքը հյուսիս-արևմուտքից 1910-ական (լուս.՝ Վարդան Համբիկյանի) և 2005 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2011 թ.

Монастырь Варак с северо-запада (фот. В. Амбикьяна, 1910-е годы) и его остатки (фот. С. Карапетяна, 2005 г.); обмер А. Аккопьяна, 2011 г.

Varag Monastery from the north-west (photo by Vardan Hambikian, 1910s) and its remnants (photo by S. Karapetian, 2005); measurement by A. Hakobian, 2011

Վանքը գտնվում էր Վան քաղաքից 5 կմ արևելք՝ Շուշանց (այժմ՝ Կեվենլի) գյուղից 0,5 կմ հյուսիս: Հիմնվել է առնվազն Է դարում (համալիրի եկեղեցիներից մեկն Ավան-Հռիփսիմեատիպ է): Բազմիցս նորոգվել է, իսկ 1648 թ. երկրաշարժից հետո և հատկապես 1779 թ.՝ հիմնովին վերակառուցվել:

Պահպանվել է համալիրի պաշտամունքային կառույցների միայն մի մասը:

Монастырь Варак находится в 5 км к востоку от города Ван, в 0,5 км к северу от села Шушанц (ныне — Кевенли). Одна из церквей монастыря принадлежала к типу Аван-Рипсима (VII в.). Монастырь многократно реставрировался. После землетрясений 1648 г. и 1779 г. он был целиком перестроен.

На сегодняшний день сохранились лишь остатки монастыря.

Varag Monastery is situated 0.5 km north of Shushants (now: Kevenli) Village, 5 km east of Van City.

Founded not later than the 7th century (one of its churches belongs to the Avan-Hripsime type), it repeatedly underwent overhaul. After the earthquake of 1648, and in 1779 it underwent complete reconstruction.

Now only part of the religious monuments of the monastery are preserved.

Վարագ վանքը հարավ-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.) և նրա մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Монастырь Вараг с юго-востока (автор фот. неизвестен, 1910-е годы) и его остатки (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Varag Monastery from the south-east (unknown photographer, 1910s) and its remnants (photo by S. Karapetian, 2005)

Վարձրվոր Սր. Աստվածածին վանքը հարավ-արևելքից և հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Յ. Սաղաքյանի, 1910 թ.) և վանքատեղին (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Монастырь Кармвор Сурб Аствацацин с юго-востока и юго-запада (фот. А. Магакяна, 1910 г.); место, где находился монастырь (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Karmvor Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery from the south-east and south-west (photos by H. Maghakian, 1910); the monastery site (photos by S. Karapetian, 2005)

Սր. Աստվածածին վանքը գտնվում էր Շուշանց գյուղից 1 կմ հյուսիս՝ Վարագ լեռան արևմտահայաց լանջին: Հիմնվել է առնվազն ԺԵ դարում: Բաղկացած է եղել գմբեթավոր եկեղեցուց, գավթից և օժանդակ կառույցներից: Հիմնավեր է:

Монастырь Кармвор Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находился на обращенном к западу склоне горы Варак, в 1 км к северу от села Шушанц. Основанный как минимум в XV в., он состоял из купольной церкви с притвором и подсобных сооружений. Монастырь разрушен до основания.

Karmvor Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery was situated on the west-facing slope of Mount Varag, a kilometre north of Shushants Village.

Founded at least in the 15th century, it consisted of a domed church, a narthex and some annexes, all of which have been totally annihilated.

Կուռուպաշի Սբ. Խաչ վանքը հարավ-արևելքից (լուս.՝ Բ. Մաղաքյանի և անհայտ հեղ., 1910 թ.), վանքատեղիում կառուցված հեռուստաաշտարակը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Монастырь Сурб Хач села Курупаш с юго-востока (фот. А. Магакяна, автор второй фот. неизвестен, 1910 г.); телебашня, построенная на месте разрушенного до основания монастыря (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Sourb Khach (Holy Cross) Monastery of Kurupash from the south-east (photo above by H. Maghakian, photo below by an unknown photographer, 1910); a TV tower erected in the monastery site (photo by S. Karapetian, 2005)

Սբ. Խաչ վանքը գտնվում էր Վան քաղաքից 4 կմ հարավ՝ Կուռուպաշ գյուղից 1 կմ արևմուտք:

Ավանդության համաձայն՝ հիմնադրել է Թադեոս առաքյալը Սբ. Աստվածածին անվամբ, սակայն ավելի ուշ Սբ. Խաչի մասունքն այս վայրում ամփոփելու պատվին վերանվանվել է Սբ. Խաչ:

Վանական համալիրը բաղկացած է եղել 1709 թ. հիմնովին վերակառուցված մեկ եկեղեցուց, նրան կից՝ 1887 թ. նորոգված զավթից, եկեղեցու հարավային կողմում՝ 1614 թ. կառուցված միանավ հորինվածքով Սբ. Գևորգ և Սբ. Սանդուխտ մատուռներից և շրջապարսպից:

Հիմնահատակ ավերվել է 1950-1960-ական թթ.:

Монастырь Сурб Хач (Св. Креста) находился в 1 км от села Курупаш, в 4 км к югу от города Ван.

Согласно преданию, апостол Фаддей основал церковь во имя Пресв. Богородицы, однако позднее она была переименована в Сурб Хач, так как в ней находилась частица Креста Господня.

Обнесенный оградой монастырь состоял из вышеуказанной церкви, целиком перестроенной в 1709 г., притвора, отреставрированного в 1887 г., однефных часовен Сурб Геворг (Св. Георгия) и Сурб Сандухт (Св. Сандухт), построенных в 1614 г. к югу от церкви.

В 1950-1960-х годах монастырь был разрушен до основания.

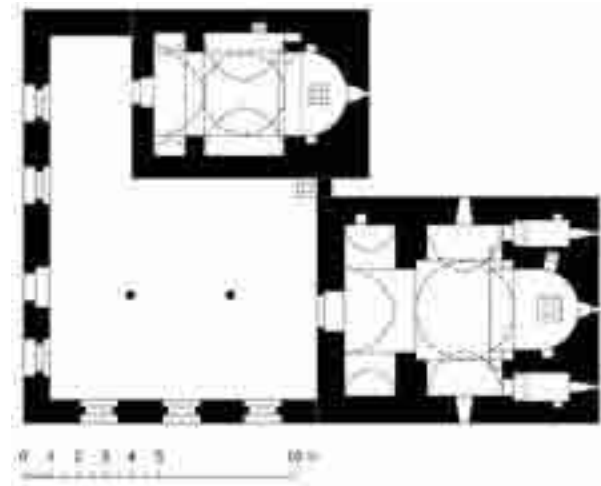
Sourb Khach (Holy Cross) Monastery used to stand a kilometre west of Kurupash Village, 4 km south of Van City.

It is traditionally considered to have been founded by Thaddeus the Apostle by the name of Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin). Later, when a relic of the Holy Cross was moved to the monastery, it was renamed in honour of it.

The monastic complex consisted of a church (completely reconstructed in 1709), an adjoining narthex (repaired in 1887) as well as the uni-nave chapels of St. Gevorg and St. Sandukht built south of the church in 1614. All these monuments were enclosed within ramparts.

Sourb Khach was totally annihilated between the 1950s and 1960s.

Սալնապատի Սբ. Գրիգոր վանքը հյուսիս-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.) և հարավ-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1917 թ., ծախից աջ կանգնած անձինք են՝ Ավետիս Թերզիբաշյան, Դանիել Օ. Վր. Ջատոյան, Ներսես եպիս. Մելիք-Թանգյան, պրոֆ. Նիկողայոս Ադոնց, անհայտ մեկը և պրոֆ. Աշխարհբեկ Քալանթար)

Վանքի մնացորդներն արևելքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.), չափ.՝ Վ. Բահմանի, 1911 թ.

Монастырь Сурб Григор Салнапата с северо-востока (автор фот. неизвестен, 1910-е годы) и его остатки с востока (фот. С. Карапетяна, 2004 г.)

Монастырь с юго-запада (автор фот. неизвестен, 1917 г.): слева направо стоят Аветис Терзибашян, старший архимандрит Даниэл Затоян, епископ Нерсес Мелик-Тангян, проф. Никогайос Адонц, неизвестный и проф. Ашхарбек Калантар; обмер В. Бахмана, 1911 г.

St. Grigor (Gregory) Monastery of Salnapat from the north-east (unknown photographer, 1910s) and south-west (unknown photographer, 1917; from left to right: Avetis Terzibashian, Senior Archimandrite Daniel Zatoyan, Bishop Nerses Melik-Tangian, Prof. Nikoghayos Adonts, an unknown person, and Prof. Ashkharbek Kalantar)

The remnants of the monastery from the east (photo by S. Karapetian, 2004); measurement by W. Bahmann, 1911

Սալնապատի Սբ. Գրիգոր վանքի մնացորդները գտնվում են Վան քաղաքից 10 կմ արևելք՝ Կողբանց գյուղատեղիից 1 կմ արևմուտք՝ հյուսիսից Վարագ լեռան մեջ մխրճված խոր ձորի մեջ:

Ըստ ավանդության՝ վանքը հիմնադրել է Գրիգոր Լուսավորիչը (302-325), իսկ վերակառուցել՝ Ներսես կաթողիկոսը (353-373):

Գրավոր առաջին հիշատակությունը 1037 թ.-ից է:

Բաղկացած էր գմբեթավոր զույգ եկեղեցիներից, քիչ հեռու գտնվող մատուռից, օժանդակ կառույցներից, շրջապարսպից և գերեզմանոցից:

Վանքը պայթեցումներով ավերվել է 1950-1960-ական թթ., որից հետո որպես շինանյութ հավաքվել և յուրացվել են կառույցների քարերը:

Остатки монастыря Сурб Григор (Св. Григория) Салнапата находятся в глубоком ущелье на северной стороне горы Варак, в 10 км к востоку от города Ван, в 1 км к западу от бывшего села Кохбанц.

Согласно преданию, монастырь был основан Григорием Просветителем (302-325 гг.), а позднее перестроен католиком Нерсесом (353-373 гг.). Первое письменное упоминание о монастыре относится к 1037 г.

Обнесенный оградой монастырь состоял из двух купольных церквей, часовни, подсобных сооружений и кладбища.

Памятник был взорван в 1950-1960-х годах. Камни монастырских сооружений расхищены и использованы в качестве стройматериала.

St. Grigor (Gregory) Monastery of Salnapat used to be located in a deep gorge north of Mount Varag, a kilometre west of Koghbants Village Site, 10 km east of Van City.

It is traditionally considered to have been founded by St. Gregory the Enlightener (302 to 325) and rebuilt by Catholicos Nerses (353 to 373).

The earliest written record mentioning the monastery dates from 1037.

It consisted of two domed churches, a chapel standing not very far from them, some annexes, and a cemetery, all of them enclosed within ramparts.

The monastery was blown up between the 1950s and 1960s, the stones of its ruined monuments being appropriated as building material.

Սալնապատի Սր. Գրիգոր վանքը հարավ-արևելքից (լուս.՝ Վ. Համբիկյանի, 1910-ական թթ.) և նրա ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.)
 Վանքը հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Վ. Բահմանի, 1911 թ.) և նրա մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Монастырь Сурб Григор Салнапата с юго-востока (фот. В. Амбикяна, 1910-е годы) и его руины (фот. С. Карапетяна, 2004 г.)
 Монастырь с юго-запада (фот. В. Бахмана, 1911 г.) и его остатки (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

St. Grigor (Gregory) Monastery of Salnapat from the south-east (photo by V. Hambikian, 1910s) and its ruins (photo by S. Karapetian, 2004)
 The monastery from the south-west (photo by W. Bahmann, 1911) and its ruins (photo by S. Karapetian, 2005)

Կոնկու. Սբ. Աստվածածին վանքի մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Արտամետի (այժմ՝ Էդրեմիտ) ավերված միջնադարյան գերեզմանոցը՝ խաչքարերի բազմաթիվ պատվանդաններով (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Остатки монастыря Крнку (Цоваайац) Сурб Аствацацин (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Разрушенное средневековое кладбище села Артамет (ныне — Эдремит) с многочисленными постаменами уничтоженных хачкаров (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

The remnants of Krnku Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery (photos by S. Karapetian, 2005)

The site of the medieval cemetery of Artamet (now: Edremit) Village with numerous cross-stone pedestals (photos by S. Karapetian, 2005)

Ծվստան (այժմ՝ Էլմալըք) գյուղի մոտ՝ մի բլրի վրա են գտնվում Կոնկու (Ծովահայաց) Սբ. Աստվածածին վանքի մնացորդները:

Ըստ ավանդության՝ հիմնել է Թադեոս առաքյալը: Գրավոր աղբյուրներում առաջին անգամ հիշվում է 1483 թ.:

Վանքը բաղկացած է եղել գմբեթավոր եկեղեցուց, գավթից, օժանդակ կառույցներից և շրջապարսպից: Ոչնչացվել է զանձախուզության հետևանքով:

Остатки монастыря Крнку (Цоваайац) Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находятся на холме рядом с селом Цвстан (ныне — Элмалык).

Согласно преданию, был основан апостолом Фаддеем. В письменных источниках впервые упоминается в 1483 г. Обнесенный оградой монастырь состоял из купольной церкви с притвором и подсобных сооружений.

Памятник был разрушен до основания кладоискателями.

The remnants of Krnku (Tzovahayats) Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery are preserved on a hill near Tzevstan (now: Elmalek) Village.

Its foundation is traditionally ascribed to Thaddeus the Apostle although the earliest written record mentioning it dates from 1483.

The monastery comprised a domed church, a narthex and some annexes, all of them within an enclosure.

It has fallen prey to so-called gold-diggers.

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ՀԱՅՈՑ ԶՈՐ ԳԱՎԱՌՈՒՄ

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
В ОКРУГЕ АЙОЦ ДЗОР,
ПРОВИНЦИЯ ВАН

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
HAYOTS DZOR DISTRICT,
VAN PROVINCE

Սրխու Սբ. Նշան կամ Սբ. Մարինոսի վանքը հյուսիս-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2013 թ.

Վանքի ավերակները հարավ-արևմուտքից և հյուսիս-արևելքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.)

Վերջին նկարի առաջին պլանում տակնուվրա արված միջնադարյան գերեզմանոցն է

Монастырь Срху Сурб Ншан или Сурб Маринос с северо-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); обмер А. Акопяна, 2013 г.

Руины монастыря с юго-запада и северо-востока (на первом плане видно разрушенное средневековое кладбище) (фот. С. Карпетяна, 2013 г.)

Srkhu Sourb Nshan (Holy Sign, St. Marinos) Monastery from the north-west (unknown photographer, 1900s); measurement by A. Hakobian, 2013

The monastery ruins from the south-west and north-east, with its devastated medieval cemetery in the foreground (photos by S. Karapetian, 2013)

Սբ. Նշան վանքի ավերակները գտնվում են Կալպալասան գյուղից 2,3 կմ հյուսիս:

Հիմնադրման ժամանակն անհայտ է, սակայն գոյություն է ունեցել առնվազն զարգացած միջնադարից (գերեզմանոցում կա 1215 թ. խաչքար):

Վանական համալիրը բաղկացած էր կենտրոնագմբեթ հորինվածքով մեկ եկեղեցուց և անկանոն շրջապարսպի ներքո խառնիխուռն դասավորված շուրջ մեկ տասնյակ զանազան նշանակության օժանդակ շինություններից: Առկա ավերածությունների հիմնական մասն անվերջ զանձախուզության հետևանք է:

Руины монастыря Срху Сурб Ншан (Св. Знамения) или Сурб Маринос (Св. Мариноса) находятся в 2,3 км к северу от села Калпаласан.

Время основания монастыря неизвестно, однако он был построен как минимум в период развитого средневековья (на кладбище сохранился хачкар 1215 г.).

Обнесенный оградой монастырь состоял из центрально-купольной церкви и около десятка различных подсобных сооружений.

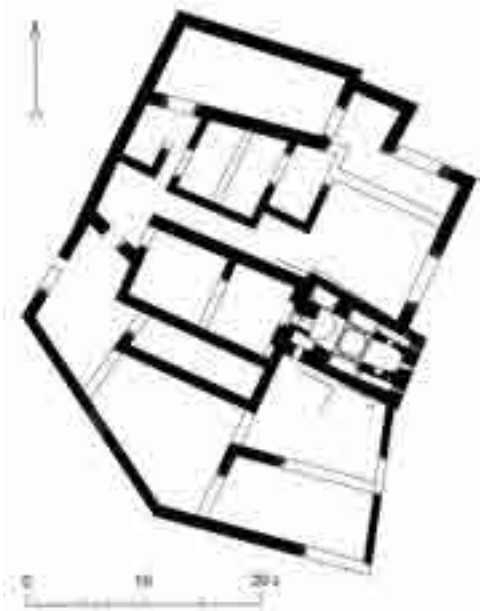
Кладоискатели разрушили основную часть монастыря.

The ruins of Srkhu Sourb Nshan (Holy Sign) Monastery are preserved 2.3 km north of Kalpalasan Village.

The time of its foundation is unknown, but it can be traced back to at least the High Middle Ages, as its cemetery retains a cross-stone of 1215.

The monastic complex comprised a central-domed church and various annexes (over 10 in number) built without any proper arrangement within an irregular enclosure.

It has been mainly ruined by so-called gold-diggers.

Հատված Մաշկագոտակ (այժմ Գյոլբաշը) գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան ճակատից 1900-ական (լուս. հեղ.՝ անհայտ) և 2013 թթ. (լուս.՝ Ա. Կարապետյանի, չափ.՝ Ա. Հակոբյանի)

Фрагмент западного фасада церкви Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) села Машкагтак (ныне — Гёльбаши) (автор фот. неизвестен, 1900-е годы, и фот. С. Карапетяна, 2013 г.); обмер А. Акопяна, 2013 г.

Partial views of the western facade of Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church, Mashkagtak (now: Gyolbash) Village (unknown photographer, 1900s, and S. Karapetian, 2013); measurement by A. Hakobian, 2013

խորգոմ (այժմ՝ Դիլկայա) գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու խորանը 1916/17 թթ. (լուս. հեղ.՝ անհայտ), խորանի մնացորդը և տեղում կառուցված տունը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 և 2013 թթ., չափ.՝ Ա. Հակոբյանի)

Апсида церкви Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) села Хоргом (ныне — Дилкая) (автор фот. неизвестен, 1916-1917 гг.); остатки апсиды (фот. С. Карапетяна, 2004 г.); дом, построенный на месте разрушенной апсиды (фот. С. Карапетяна, 2013 г.); обмер А. Акопяна, 2013 г.

The sanctuary of Sourb Astvatzatin (Holy Virgin) Church of Khorgom (now: Dilkaya) Village and its remnants (unknown photographer, 1916/17; S. Karapetian, 2004); a house built in its site (photos by S. Karapetian, 2013); measurement by A. Hakobian, 2013

Հնդստան (այժմ՝ Էրկալդը) գյուղի՝ իսպառ ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված 912 թ. խաչքար, որը 2004 թ. մի առվի վրա հարմարեցված էր իբրև կամուրջ (լուս. և գրչ.՝ Ս. Կարապետյանի)

Хачкар 912 г. с разрушенного кладбища села Хиндистан, который служил «мостом» для перехода через речку (фот. и зарисовка С. Карапетяна, 2004 г.)

A 912 cross-stone from the annihilated cemetery of Hndstan (now: Erkalde) Village: serving as a "bridge" over a canal (photos and tracing by S. Karapetian, 2004)

Հնդստանի 912 թ. խաչքարը (ուներ 1,2 x 1,0 մ չափեր) քվակիր հնագույն համանման հուշարձանների շարքում զբաղեցնում է 8-րդ տեղը Եղևուկտորի՝ 866 թ., Հորթունի՝ 876 թ., Գառնիի՝ 879 թ., Մեծ Մասրիկի՝ 881 թ., Ներքին Թալինի՝ 882 թ., Կեչուտի՝ 886 թ., Տաթևի՝ 895-906 թթ. և Հացառատի՝ 898-899 թթ. խաչքարերից հետո: Խորին ավստասնքով ստիպված ենք հայտնել, որ 2013 թ.՝ Հնդստան գյուղ կատարած մեր երկրորդ այցելության ժամանակ, պարզվեց, որ արդեն մի քանի տարի առաջ տեղացիներն այս խաչքարը ևս ոչնչացրել էին: Ահա սուկ թղթի վրա «փրկված» խաչքարի՝ 25 կարճառոտ տողերից կազմված փորագիր արձանագրությունը.

Կանգն(ե)ցի ես՝ Սարկավա/կս, | ՅԿԱ (912), | թվա/կա/նու/թեա/նս | հայ/ոց, | կանգ/նե/ցա/լս | խա/չս | յանուն | հար/՝ Յով[ա]/նիսի եւ Ս[ա]/հակա եւ Ստ[ե]/փանոսի, | արդ, որք երկրպագե/ք, յիշեցեք | ի Զ(րիստո)ս:

Созданный в 912 г. хачкар (1,2 x 1,0 м) находился на кладбище села Хиндистан (ныне — Эркалды) и являлся восьмым по счету хачкаром с самой ранней датировкой после хачкаров Ехцуктора (866 г.), Хортуна (876 г.), Гарни (879 г.), Большого Масрика (881 г.), Нижнего Талина (882 г.), Кечута (886 г.), Татева (895-906 гг.) и Ацарата (898-899 гг.).

После разрушения сельского кладбища хачкар был использован в качестве «моста» на речке, протекающей через село, а по состоянию на 2013 г. он был уничтожен.

Ниже приведена надпись (25 кратких строк) хачкара, которая сохранилась только на бумаге:

Я, Саркавак, поставил сей Крест в 361 (912) году армянского летоисчисления в память об отце моем Ованисе, Сааке и Степаносе, кто поклонится, да помянет во Христе.

The cemetery of Hndstan (now: Erkalde) Village used to retain a khachkar (cross-stone) of 912 (1.2 x 1.0 metres) which was engraved with an Armenian inscription of 25 brief lines. What is especially remarkable, it was the 8th earliest dated Armenian cross-stone after those of Yeghtsuktor (866), Hortun (876), Garni (879), Greater Masrik (881), Lower Talin (882), Kechut (886), Tatev (895 to 906), and Hatsarat (898 to 899).

Regretful as it is, after the total annihilation of the graveyard, the remarkable cross-stone was used as a “bridge” over a canal in the vil- lage, but in 2013 it could no longer be found, even as a “bridge” (it had been annihilated several years before).

Below follows the English translation of the inscription carved on the cross-stone that can now be seen only in photographs:

I, Sarkavag, erected this cross[-stone] in the year 361 (912) of the Armenian calendar in memory of my father Hovanis, Sahak and Stephanos. May those who worship it remember us in their prayers.

Աստվածաշեն (այժմ՝ Չավուշթեփե) գյուղի՝ իսպառ ոչնչացված գերեզմանոցից ու եկեղեցուց հափշտակված և որպես շինանյութ յուրացված խաչքարեր, երեսապատի սրբատաշ քարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 և 2013 թթ.)

Хачкары с разрушенного кладбища и чисто отесанные облицовочные камни разрушенной церкви села Аствацашен (ныне — Чавуштеп), использованные в качестве стройматериала (фот. С. Карапетяна, 2004 г. и 2013 г.)

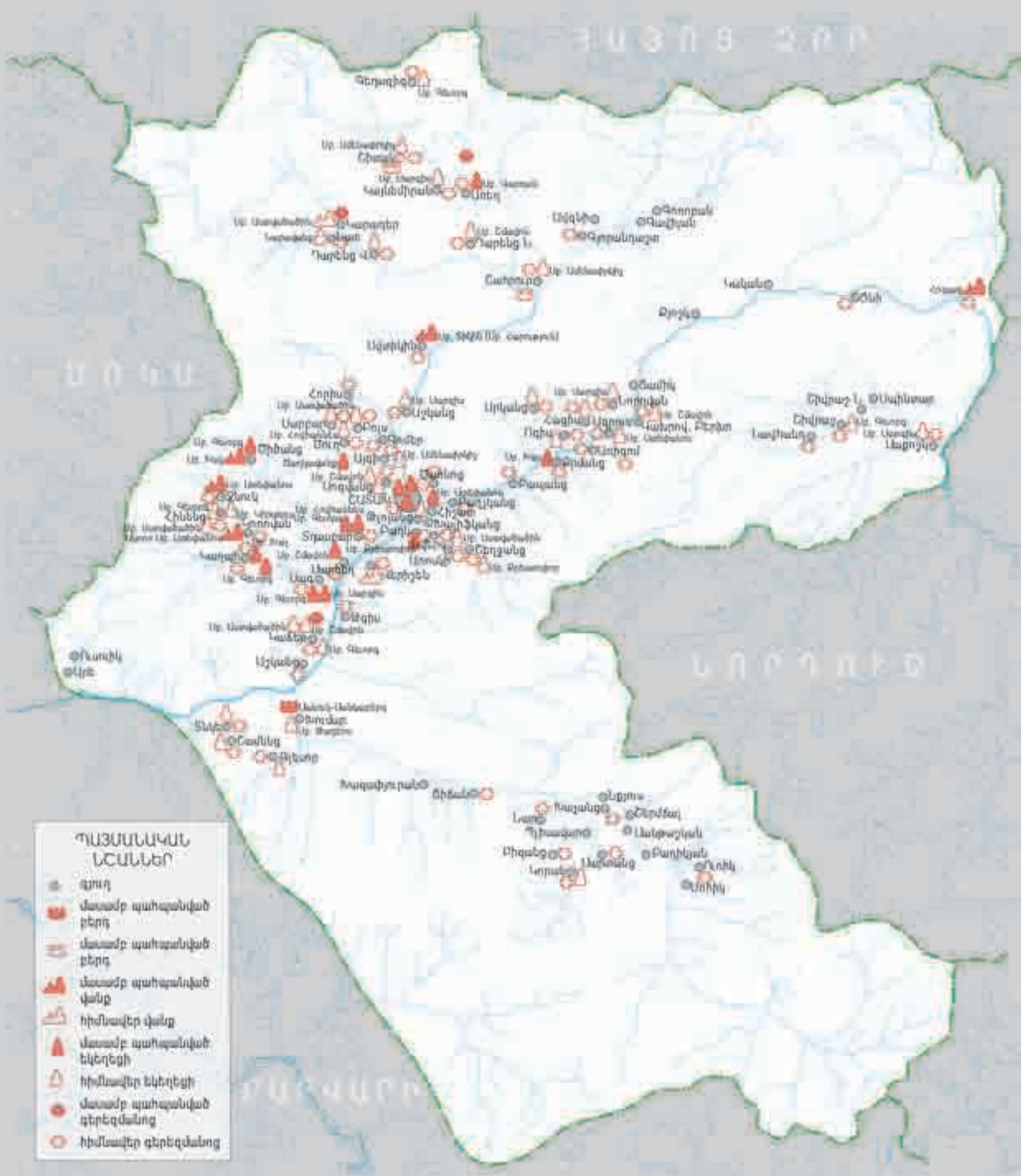
Finely-dressed revetment stones and khachkars from the totally annihilated church and cemetery of Astvatzashen (now: Chavushtep) Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2004, 2013)

Նորգյուղի (այժմ՝ Յոլաշան) իսպառ ոչնչացված Սբ. Ստեփանոս եկեղեցուց հափշտակված և որպես շինանյութ յուրացված ճարտարապետական բեկորներ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.)

Резные фрагменты разрушенной до основания церкви Сурб Степанос (Св. Стефана) села Норгюх (ныне — Ёлашан), использованные в качестве стройматериала (фот. С. Карапетяна, 2004 г.)

Architectural fragments from the totally annihilated church of St. Stepanos (Stephen), Norgyugh (now: Yolashan) Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2004)

- ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ԵՎԱՆՆԵՐ**
- գյուղ
 - մասամբ պահպանված բերդ
 - մասամբ պահպանված բերդ
 - մասամբ պահպանված վանք
 - հիմնադիր վանք
 - ▲ մասամբ պահպանված եկեղեցի
 - ▲ հիմնադիր եկեղեցի
 - մասամբ պահպանված գերեզմանոց
 - հիմնադիր գերեզմանոց

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ՇԱՏԱԽ (ԱՆՁԵՎԱՑԻՔ) ԳԱՎԱՌՈՒՄ

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
В ОКРУГЕ ШАТАХ (АНДЗЕВАЦИК),
ПРОВИНЦИЯ ВАН

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
SHATAKH (ANDZEVATSIK)
DISTRICT, VAN PROVINCE

Ծիծանից Ար. Խաչ վանքը (լուս.՝ Շահեն էֆենդու, 1900-ական թթ.)

Монастырь Сурб Хач села Цицанц (фот. Шагена Эфенди, 1900-е годы)

Sourb Khach (Holy Cross) Monastery of Tzitzants Village (photo by Shahen Effendi, 1900s)

Ար. Խաչ վանքի մնացորդները գտնվում են Ծիծանց (այժմ՝ Չիլգա) գյուղից 0,4 կմ արևմուտք՝ ձորակի ձախ՝ հարավահայաց լանջին:

Հիմնվել է ԺԳ-ԺԵ դարերում և գործել մինչև ԺԹ դարի վերջերը: 1920-ական թվականներից հետո պարբերաբար ավերվել է ցարդ շարունակվող զանախառն զորքյան հետևանքով:

Շրջապարհապը գրեթե ամբողջությամբ ոչ միայն քանդել են, այլև քարերը յուրացրել որպես շինանյութ, իսկ կենտրոնազանգվածը հորինվածքով եկեղեցուց խիստ քայքայված վիճակում 2006 թ. դեռևս հարատևում էին մինչև ճակտոնները հասնող որմերը (զմբեթը վաղուց են կործանել):

Остатки монастыря Сурб Хач (Св. Креста) находятся на левом, обращенном к югу склоне маленького ущелья в 0,4 км к западу от села Цицанц (ныне — Чилга).

Основанный в XIV-XV вв. монастырь действовал до конца XIX в., а после 1920 г. кладоискатели постепенно разрушали его. Монастырская ограда почти полностью разрушена, а его камни использованы в качестве строительного материала.

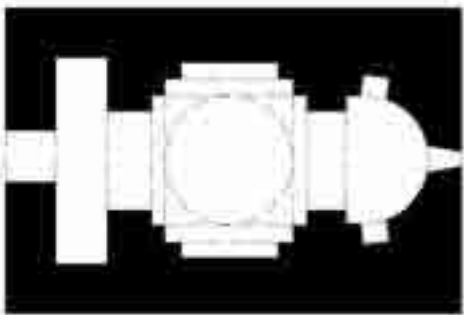
По состоянию на 2006 г. обветшавшие стены центрально-купольной церкви сохранялись до карнизов.

The remnants of Sourb Khach (Holy Cross) Monastery are preserved on the left, south-facing slope of a small gorge, 0.4 km west of Tzitzants (now: Chilga) Village.

Founded between the 14th and 15th centuries, it functioned until the late 19th century.

Since the decades following the 1920s, the monastery has been repeatedly ruined by so-called gold-diggers. Its enclosure has been almost totally destroyed, its stones having been appropriated as building material.

As of 2006, the walls of the monastic church (central-domed in composition) were still preserved up to the cornices (its dome was ruined long ago).

Ծիծանից Աբ. Խաչ վանքի մնացորդները հյուսիս-արևելքից և արևելքից (ուս. և չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Остатки монастыря Сурб Хач села Цицанц с северо-востока и востока (фот. и обмер С. Карапетяна, 2006 г.)

The remnants of Sourb Khach (Holy Cross) Monastery of Tzitzants Village from the north-east and east (photos and measurement by S. Karapetian, 2006)

Հոգյաց վանքն արևելքից (ուս.՝ Ս. Լիսիցյանի, 1900-ական թթ.)

Монастырь Огяц с востока (фот. С. Лисициана, 1900-е годы)

Hogiats Monastery from the east (photo by S. Lisitsian, 1900s)

Հոգյաց վանքի մնացորդները գտնվում են Տիգրիս գետի աջ ափին:

Ըստ ավանդության՝ այն իբրև կուսանոց հիմնել է Բարդուղիմեոս առաքյալն Անահիտ աստվածուհու տաճարի տեղում:

Այլ ավանդության համաձայն՝ Գրիգոր Լուսավորիչը նորոգել ու ընդարձակել է վանքը, որը Դ դարում դարձել է եպիսկոպոսանիստ:

Բաղկացած է եղել երեք՝ Սբ. Աստվածածին, Սբ. Սիոն և Սբ. Հովհաննես եկեղեցիներից, բնակելի և տնտեսական նշանակության բազմաթիվ կառույցներից, որոնք ներառված են անկյուններում կիսաբուրակ աշտարակներով հզորացված շրջապարսպի մեջ՝ բացի Սբ. Հովհաննես եկեղեցուց:

858 թ. հիշվում է առաջնորդ Թեոդորոսը: Վանքի՝ 1730 թ. սկիզբ առած վերաշինությունը տևում է շուրջ 4 տասնամյակ:

1765 թ. կառուցվում է գլխավոր եկեղեցու գմբեթը, իսկ 1766 թ.՝ դարպասը:

Վերջին անգամ վանքում նորոգություններ են կատարվել 1904 թ.:

Գործել է մինչև 1915 թ., որից հետո բալանվել ու ավերվել է: Առանձնապես զանախություններից նպատակով բոլոր շինություններն ավերածությունների են ենթարկվել նաև հետագա տասնամյակների ընթացքում, երևույթ, որը ցարդ շարունակվում է:

Остатки монастыря Огяц находятся на правом берегу реки Тигр.

Согласно преданию, девичий монастырь был основан апостолом Варфоломеем на месте капища богини Анаит. По другой легенде Григорий Просветитель обновил и расширил монастырь, где в IV в. находилась резиденция епископа. В 858 г. упоминается игумен Теодорос. В начале 1730 г. началась перестройка монастыря, продолжавшаяся около 4-х десятилетий. В 1765 г. был добавлен купол главной церкви, а в 1766 г. построена ограда. В последний раз монастырь был обновлен в 1904 г.

Монастырь состоял из церквей Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) и Сурб Сион (Св. Сиона), а также различных жилых и хозяйственных построек, окруженных стеной с полукруглыми башнями в углах. Находившаяся в западной части монастыря церковь Сурб Ованнес (Св. Иоанна Крестителя) не была окружена стеной.

Действовавший до 1915 г. монастырь в течение последующих десятилетий был разграблен и разрушен кладочислителями (процесс продолжается до сих пор).

The remnants of Hogiats Monastery are preserved on the right bank of the river Tigris.

As legend has it, Hogiats, primarily a convent, was founded by Bartholomew the Apostle in the site of a temple dedicated to pagan goddess Anahit.

It comprised 3 churches, Sourb Astvatzatin (Holy Virgin), Sourb Sion (Holy Zion) and St. Hovhannes (John), as well as numerous annexes. All of them, except St. Hovhannes, were enclosed within ramparts which were consolidated by angular semi-circular towers.

In the 4th century A.D., the monastery was renovated and enlarged by St. Gregory the Enlightener, growing into a bishop's residence.

In 858 mention is made of Prior Teodoros.

For over 4 decades beginning with 1730, large-scale renovation and construction activities were unfolded in Hogiats Monastery. In 1765 its main church was surmounted by a dome, and in 1766 its gate was built.

For the last time, the monument underwent overhaul in 1904.

The monastery functioned until 1915, after which it suffered plunder and destruction. In the subsequent decades, all its buildings suffered demolition in the aftermath of so-called gold-diggers' "visits" which still actively continue.

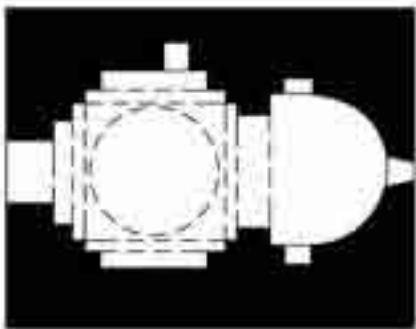

Հոգյաց վանքի մնացորդներն արևմուտքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.), վանքի արևմտյան եզրին գտնվող Սբ. Հովհաննես եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006, 2014 թթ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.

Остатки монастыря Огяц с запада (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); остатки церкви Сурб Ованнес в западной части монастыря (фот. С. Карапетяна, 2006 г. и 2014 г.); обмер А. Акопяна, 2014 г.

The remnants of Hogiats Monastery from the west (photo by S. Karapetian, 2006); the remnants of St. Hovhannes (John) Church located in the west of the monastic complex (photos by S. Karapetian, 2006, 2014); measurement by A. Hakobian, 2014

Կաճետ գյուղի Սբ. Գևորգ եկեղեցին 1967 թ. (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի), եկեղեցին՝ վերածված եկեղեցատեղիի 2006 թ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Մ. Դյուպենի, 1967 թ.

Церковь Сурб Геворк села Качет (фот. Ж.-М. Тьерри, 1967 г.); место, где находилась церковь (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); обмер М. Дюпена, 1967 г.

St. Gevorg (George) Church of Kajet Village (photos by J.-M. Thierry, 1967); the site of the annihilated church (photo by S. Karapetian, 2006); measurement by M. Dupin, 1967

Սբ. Գևորգ եկեղեցին գտնվում էր գավառանիստ Շատախ (այժմ՝ Չաթաք) քաղաքից 10 կմ հարավ-արևմուտք՝ Կաճետ (այժմ՝ Կաչիթ) գյուղից 150 մ հյուսիս-արևելք՝ Դաշտ տեղամասի հարևանությամբ:

Կառուցվել է ԺԵ-ԺԶ դարերում (Ժ.-Մ. Թիերրին համարել է Զ դարի կառույց) և մինչև Մեծ եղեռնը ծառայել որպես սրբատեղի և գերեզմանատան եկեղեցի:

1967 թ. Ժ.-Մ. Թիերրին եկեղեցու որմին տեսել է 1470 թ. նվիրատվական արձանագրություն:

Հիմնահատակ ավերվել է 1970-1980-ական թթ.:

Церковь Сурб Геворк (Св. Георгия) находилась рядом с местечком Дашт в 150 м к северо-востоку от села Качет (ныне — Качит), в 10 км к юго-западу от города Шатах (ныне — Чатак).

Построенная в XV-XVI вв. (Ж.-М. Тьерри датировал ее VI в.) церковь находилась на территории кладбища и была местом паломничества до 1915 г.

В 1967 г. Ж.-М. Тьерри на стене церкви увидел сохранившуюся донаторскую надпись 1470 г.

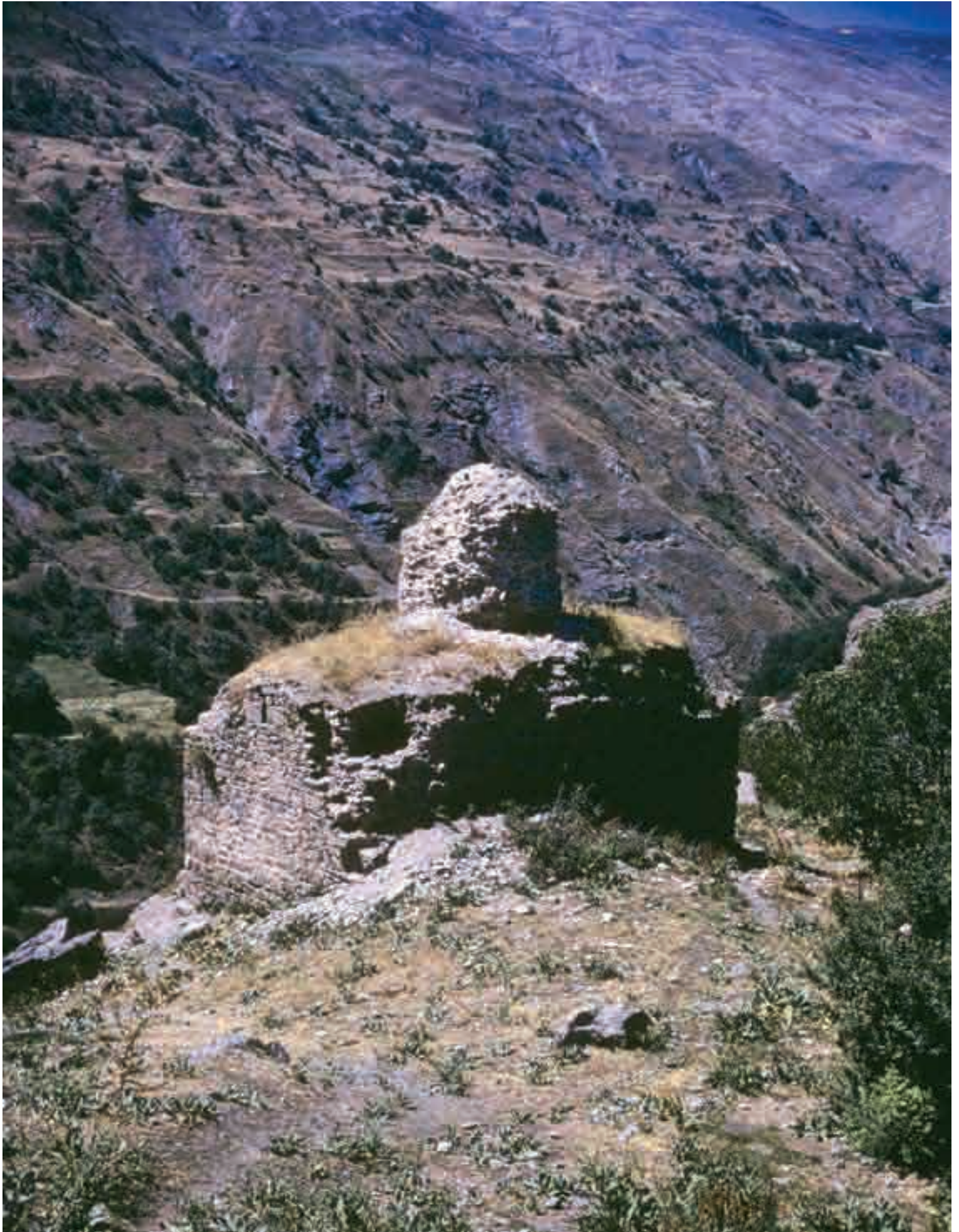
В 1970-1980-х годах церковь была разрушена до основания.

St. Gevorg (George) Church used to stand in the vicinity of a site called Dasht, 150 metres north-east of Kajet (now: Kachit) Village, 10 km south-west of Shatakh (now: Chatak) City.

Built between the 15th and 16th centuries (J.-M. Thierry traces it back to the 6th century), it served as a cemetery church for the Armenians of Kajet until the Genocide of 1915.

In 1967 Thierry saw a donation inscription of 1470 on one of the church walls.

St. Gevorg was totally annihilated between the 1970s and 1980s.

Ակոռո կամ Կոռո վանքը գտնվում է Շատախից (այժմ՝ Չաթաք) 8,8 կմ հարավ-արևմուտք՝ Կաղբի (այժմ՝ Յուվալիչամ) գյուղին դեմ հանդիման՝ ձորի ձախ կողմում:

Հիմնադրվել է առնվազն ԺԵ, սակայն հիմնովին վերակառուցվել հավանաբար ԺԷ դարում: Միանավ գմբեթավոր բազիլիկ է: Եղել է գրչօջախ: Վանքում ստեղծված ձեռագրերից մեզ են հասել 1417 և 1451 թթ. Ավետարաններ: Գործել է մինչև 1890-ական թթ. կեսերը: 1970-ական թթ.-ից հետո եկեղեցու սեփականատեր մի քուրդ քանդել է գմբեթը:

Монастырь Акоро (Коро) находится на левой стороне ущелья напротив села Кахби (ныне — Юваличам) в 8,8 км к юго-западу от города Шатах (ныне — Чатак).

Состоявший из однефной купольной базилики монастырь был основан как минамум в XV в. и целиком перестроен в XVII в.

При нем действовал скрипторий, где были созданы Евангелия 1417 г. и 1451 г.

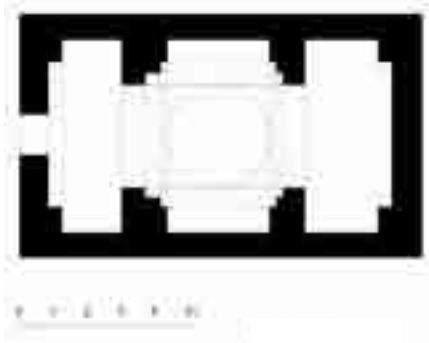
Монастырь действовал до середины 1890 г. После 1970-х годов курд, которому принадлежала базилика, разрушил ее купол.

Akoro (Koro) Monastery is situated on the left side of a gorge, right opposite Kaghbi (now: Youvalicham) Village, 8.8 km south-west of Shatakh (now: Chatak) City.

It represents a uni-nave domed basilica founded not later than the 15th century (thoroughly reconstructed in the 17th century).

The monastery used to be a scriptorium: two of the manuscripts written there, Gospels of 1417 and 1451, have reached our days.

The monastic church functioned until the mid-1890s. After the 1970s, its Kurdish owner destroyed its dome.

Ակոռո վանքը հյուսիս-արևելքից (լուս.՝ Ժ-Ս. Թիերրի, 1967 թ.) և հարավ-արևմուտքից (լուս. և չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Монастырь Акоро (Коро) с северо-востока (фот. Ж.-М. Тьерри, 1967 г.) и юго-запада (фот. и обмер С. Карапетяна, 2006 г.)

Akoro (Koro) Monastery from the north-east (photo by J.-M. Thierry, 1967) and south-west (photo and measurement by S. Karapetian, 2006)

Սր. Հարություն եկեղեցին գտնվում է Շատախից (այժմ՝ Չաթաք) 8,7 կմ հյուսիս՝ Սվտկի (այժմ՝ Էլմաջրկ) գյուղում՝ Սվտրկնաջրի աջ ափին:

Ըստ ավանդության՝ հիմնադրել է Երուսաղեմից եկած կույս Հեղինեն (մեկ այլ տեղ՝ Հռիփսիմյան կույսերը):

Խաչածև, քառախորան, կենտրոնագմբեթ կառույց է, որին հետագայում ավելացվել են հյուսիսարևելյան և հյուսիսարևմտյան անկյուններում գտնվող մատուռը և սենյակը: Կենտրոնական քառակուսին սահմանափակվում է 4 կիսաշրջան կամարներով, որոնք հենված են որմնասյուների վրա: Կամարների միջև կան առազաստներ: Սրածայր, սակայն արդեն իսպառ քայքայված վեղարով ծածկված գմբեթը ներքուստ բլրորած է, արտաքուստ՝ ութանիստ և երեսապատված է եղել Հոգյաց վանքի Սր. Աստվածածին եկեղեցու՝ նույն չափի և տեսակի քարերով, ուստի, ամենայն հավանականությամբ, այստեղ ևս գործ ունենք 1760-ական թթ. վերակառուցման իրողության հետ: Ցավոք, սրբատաշ երեսապատի գրեթե բոլոր քարերը պոկված-յուրացված են, իսկ շենքը վերածվել է հարդանոցի:

Церковь Сурб Арутюн (Св. Воскресения) находится в селе Свтки (ныне — Элмаджик), на правом берегу реки Сивтикнаджур, в 8,7 км к северу от города Шатах (ныне — Чатак).

Согласно легенде, церковь была построена девой Еленой из Иерусалима (или св. девами — последовательницами Св. Рипсима и Св. Гаяне).

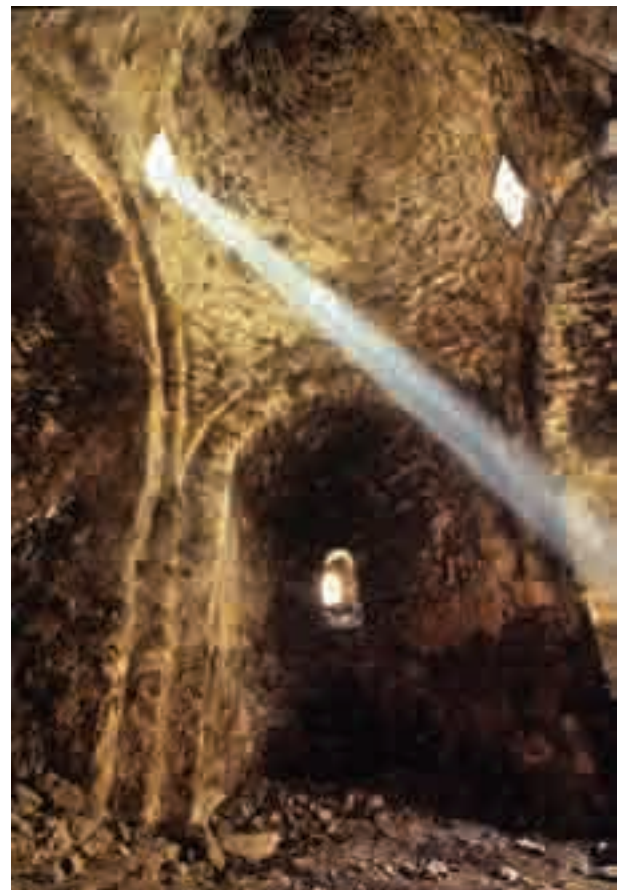
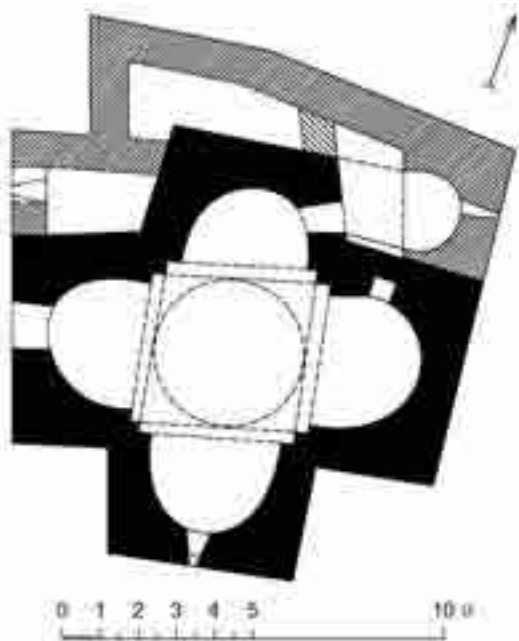
Сурб Арутюн — крестово-купольный тетраконх. Позднее к ее северной стене были пристроены часовня и комната. Опирающиеся на пилястры 4 полукруглые арки образуют подкупольный квадрат. Переход к куполу осуществлен с помощью парусов. Обветшавший купол церкви когда-то венчался остроконечным шатром. Круглый изнутри и 8-гранный снаружи, купол был облицован камнями того же вида и размера, что и облицовочные камни церкви Сурб Астваццин монастыря Ояц. Это дает основание предположить, что церковь была перестроена в 1760-х годах. К сожалению, почти все облицовочные камни церкви были расхищены, а само здание превращено в саманник.

Sourb Harutjun (Holy Resurrection) Church is located in Svtki (now: Elmajek) Village, on the right bank of the Sivtiknajur, 8.7 km north of Shatakh (now: Chatak) City.

Some sources ascribe its foundation to Heghine, a virgin from Jerusalem, and others to the adherents of St. Hripsime.

The church represents a central-domed cruciform tetraconch with two subsequent additions, a chapel to the north-east and a room to the north-west. Four semi-circular arches, resting on pilasters, form the underdome square. The dome (passage to it is carried out through pendentives), which is circular inwardly and octahedral outwardly, is surmounted by a pointed spire. It used to be faced with stones of the same type and size as those used in Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) of Hagiats Monastery; therefore, we can state that Sourb Harutjun similarly underwent reconstruction in the 1760s.

Almost entirely stripped of its finely-dressed revetment, the church has been reduced to a wood-shed.

Սվտկի գյուղը և Սբ. Հարություն եկեղեցին 1911 (լուս.՝ Բ. Մաղաքյանի) և 2006 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2008 թ.

Село Свтки и церковь Сурб Арутиун (фот. А. Магакяна, 1911 г.); обветшавшая церковь Сурб Арутиун (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); обмер А. Акопяна, 2008 г.

Svtki Village and Sourb Harutiun (Holy Resurrection) Church (photo by H. Maghakian, 1911); the semi-ruined church (photos by S. Karapetian, 2006); measurement by A. Hakobian, 2008

Հովասան գյուղատեղիի կիսավեր եկեղեցին արևմուտքից 2000 (լուս.՝ Ժ.-Կ. և Շ. Հոթելիեների) և 2006 թթ. (լուս. և չափ.՝ Ս. Կարապետյանի)

Полуразрушенная церковь бывшего села Овасан с запада в 2000 г. (фот. Ж.-К. и Ш. Отеллье) и 2006 г. (фот. и обмер С. Карапетяна)

The semi-ruined church of Hovasan Village Site from the west in 2000 (photo by J.-C. and Ch. Hotellier) and 2006 (photo and measurement by S. Karapetian)

Կաղբի (այժմ՝ Յուվալիչամ) գյուղից շուրջ 1 կմ արևմուտք գտնվող Հովասան գյուղատեղիի կիսավեր եկեղեցին կառուցվել է ԺԶ-ԺԷ դարերում: Թերևս կարող է նույնացվել 1878 թ. հիշատակված «Զորատր ս. Գեորգ» վանքի հետ:

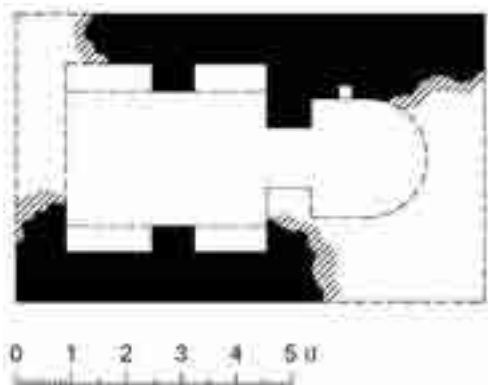
Գանձախուրդրյան հետևանքով նշանակալի կորուստներ է կրել հատկապես 2000-2006 թթ.:

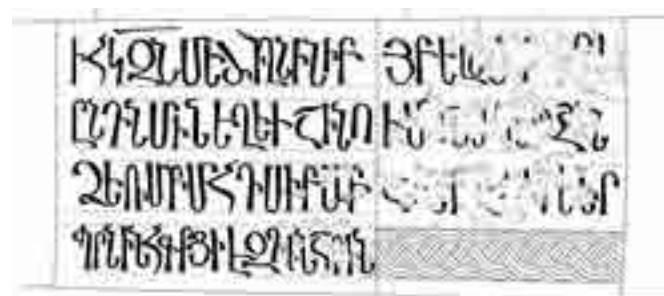
Бывшее село Овасан находится примерно в 1 км к западу от села Кахби (ныне — Юваличам). На его территории сохранилась полуразрушенная церковь XVI-XVII вв. Возможно, это упомянутый в 1878 г. монастырь Зорвор Сурб Геворг (Св. Полководца Георгия).

Большая часть церкви была разрушена кладоискателями в 2000-2006 гг.

Hovasan Village Site, situated around a kilometre west of Kaghbi (now: Youvalicham), retains a semi-ruined church of the 16th to 17th centuries. It can probably be identified with Zorvor Sourb Gevorg (St. George the Commander) Monastery mentioned in 1878.

The church was damaged by so-called gold-diggers particularly between 2000 and 2006.

Մասամբ քերված վիճագիրը կամրջի հոսքընթաց ճակատին (լուս. և գրչ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Частично соскобленная строительная надпись на фасаде моста города Шатах (фот. и зарисовка С. Карапетяна, 2006 г.)

The downstream-looking facade of the bridge of Shatakh City with a partly scraped inscription (photos and tracing by S. Karapetian, 2006)

Միաթռիչք կամուրջը գտնվում է Շատախ (այժմ՝ Չաթաք) քաղաքում: Կառուցվել է 1657 թ. ունն մահտեսի Բաբշ...-ի (մնացածը միտումնավոր քերված է) միջոցներով: Վնասարարությունից զերծ մնացած վիճագրից ընթերցվում է հետևյալը.

Ի հ(այ)կ(ա)զ(եա)ն մեծ քվ(ակա)նին ԻԲ (22) յ(ո)ր(ե)լե(ա)ն [եւ Զ-ին] (22 x 50 + 6 = 1106 + 551 = 1657 թ.) | ընդ մմին եղել շինու/մն այս կամրջին | ձեռ(ա)մբ մ(ա)հ-դ(ա)սի Բաբշ... մեր | պ(ա)ր(ո)նին հ(ա)զ(ա)րցի Էզդինշրին:

В городе Шатах (ныне — Чатак) находится однопролетный мост, построенный неким махтеси (так называли паломников, посетивших Иерусалим) в 1657 г. К сожалению, его имя было соскоблено со строительной надписи моста:

В году 1106 (1657) армянского летоисчисления сей мост был возведен махтеси Бабш... Эздиншира — правителя Хаккяри.

Shatakh (now: Chatak) City retains a single-span bridge of 1657 built with the means of a *Mahtesy* (a person known to have gone to Jerusalem on pilgrimage) whose name has been deliberately scraped away from its construction inscription.

Transl. from Armenian: *In the year 1106 (1657) of the Armenian calendar, this bridge was constructed by Mahtesy Babsh... To our lord Ezdinshir from Hakkari.*

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՍԲՈՂՋՈՒԹՅԱՍԻ ՈԶՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ՄՈԿՍ ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ МОКС,
ПРОВИНЦИЯ ВАН**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**MOKS DISTRICT,
VAN PROVINCE**

Անջղոնց թաղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1972 թ.)

Церковь Сурб Аствацацин квартала Анджхонц с северо-запада (фот. А. Ахназаряна, 1972 г.)

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Anjehonts Quarter, Moks City, from the northwest (photo by A. Hakhnazarian, 1972)

Սբ. Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է գավառամիստ Մոկս (այժմ՝ Բախչեսարայ) քաղաքի հարավարևելյան կողմում՝ Անջղոնց թաղում: Հիմնադրման ստույգ թվականը հայտնի չէ, սակայն կառուցված է եղել ավելի վաղ, քան 1560 թ. (նշյալ թվականին եկեղեցում ձեռագիր է գրվել):

Վաղուց ոչնչացված շինարարական արձանագրության համաձայն՝ եկեղեցին վերակառուցվել է 1676 թ. տեր Հովհաննեսի ջանքերով: 1805 թ. տուժել է հրդեհից: Գործել է մինչև 1915 թ. որպես Անջղոնց թաղի ծխական միակ եկեղեցի: Ցեղասպանությունից ի վեր անխնամ վիճակում է: Ժամանակի մեջ նրա կրած ավերումները գրեթե բացառապես տեղի են ունեցել մարդկային գործոնի ազդեցությամբ՝ ի մասնավորի չղադարող գանձախուրդության հետևանքով: 1961 թ. եկեղեցու շուրջ տարածված գերեզմանոցի բոլոր խաչքարերը տեղահանել են և յուրացրել որպես շինանյութ դպրոցի կառուցման համար:

Полуразрушенная церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находится в квартале Анджхонц в юго-восточной части города Мокс (ныне — Бахчесарай). Точный год основания церкви неизвестен. Сохранилась созданная в скриптории при церкви рукопись 1560 г. Это дает основание предположить, что церковь в это время уже была построена.

Согласно строительной надписи (была уничтожена), усилиями священника Ованнеса церковь в 1676 г. была перестроена. В 1805 г. она пострадала от пожара. Единственная приходская церковь квартала Анджхонц после 1915 г. осталась в заброшенном состоянии и в течение времени была разрушена кладочисателями. В 1961 г. хачкары простирающегося вокруг церкви кладбища были расхищены и использованы при строительстве школы.

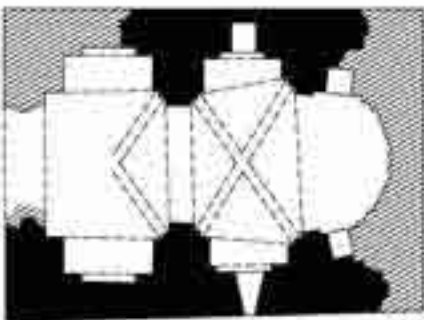
The ruins of Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church are located in what was formerly Anjehonts Quarter of Moks (now: Bakhchesarai) extending in the south-east of the city.

The exact time of its foundation remains obscure, but it must have been erected prior to 1560, as in the same year, a manuscript was written in the church scriptorium.

According to an inscription annihilated long ago, in 1676 Sourb Astvatzatzin, which was the only parish church of the quarter, underwent reconstruction through the efforts of Father Hovhannes. In 1805 it suffered fire.

The church functioned until 1915: doomed to total neglect since then, it has repeatedly suffered “visits” of so-called gold-diggers.

In 1961 all the cross-stones of the church cemetery were displaced and used as building material for the construction of a school.

Անջղոնց բաղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.), ներքին տեսքը դեպի արևելք 1972 (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի) և 2008 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2008 թ.

Церковь Сурб Аствацацин квартала Анджонц с северо-запада (фот. С. Карапetyан, 2008 г.); вид интерьера церкви на восток (фот. А. Ахназаряна, 1972 г., и С. Карапetyан, 2008 г.); обмер А. Акоюна, 2008 г.

Soub Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Anjehonts Quarter, Moks City, from the north-west (photo by S. Karapetian, 2008); eastward views of its interior as of 1972 (photo by A. Hakhnazarian) and 2008 (photo by S. Karapetian); measurement by A. Hakobian, 2008

Դաշտ քաղի Սբ. Հակոբ եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի, 1972 թ.)

Церковь Сурб Акоп квартала Дашт с северо-запада (фот. Ж.-М. Тьерри, 1972 г.)

St. Hakob (Jacob) Church of Dasht Quarter, Moks City, from the north-west (photo by J.-M. Thierry, 1972)

Սբ. Հակոբ եկեղեցին գտնվում է գավառանիստ Մոկս (այժմ՝ Բախչեսարայ) քաղաքի հարավարևելյան եզրին՝ մինչև 1915 թ. զուտ հայաբնակ Դաշտ քաղում: Ներկայումս քրդերը կոչում են Դիրա Դեշտի, իսկ թուրքերը՝ Մեզար քիլիսեսի: Հիմնադրվել է առնվազն ԺԳ դարում:

Բազմաբեղուն գրչօջախ է եղել ԺԳ-ԺԷ դարերում: Առաջին անգամ հիշվում է 1336 և 1338 թթ. Առաքել Մոկացու հեղինակած Ավետարաններում:

ԺԷ դարում իրականացված հիմնավոր վերակառուցման ժամանակ եկեղեցու որմներում որպես շինաքար ագուցվել են ավելի քան մեկ տասնյակ խաչքարեր: Դրանցից թվակիրները վերաբերում են 1405, 1443 և 1479 թթ.:

Ինչպես պարզորոշ երևում է ներկայացված լուսանկարների համեմատությունից, եկեղեցու ավերածությունները միմիայն գանձախուզության հետևանք են:

Полуразрушенная церковь Сурб Акоп (Св. Иакова) находится в квартале Дашт (до 1915 г., был населен исключительно армянами) на юго-восточной окраине города Мокс (ныне — Бахчесарай). Ныне курды называют ее Дира Дешти, а турки — Мезар-килисеси.

При построенной в XIV в. церкви действовал скрипторий, который процветал до XVII в. Церковь упоминается в Евангелиях 1336 г. и 1338 г., переписанных Аракемом Мокаци.

В XVII в. церковь была целиком перестроена. В ее стены были встроены более десятка хачкаров. На некоторых из них сохранился год создания (1405 г., 1443 г. и 1479 г.).

Кладоискатели постепенно разрушают церковь.

The ruins of St. Hakob (Jacob) Church (called Dira Deshti by Kurds and Mezar Kilisesi by Turks) are situated in what was formerly Dasht Quarter of Moks (now: Bakhchesarai) extending at the south-eastern edge of the city and purely Armenian-inhabited until 1915.

It used to be a prolific scriptorium (first mentioned in Gospels of 1336 and 1338 written by Arakel Mokatsy) from the times of its foundation in the 14th century until the 17th century.

In the 17th century, St. Hakob underwent thorough reconstruction, during which more than 10 cross-stones, some of them dated 1405, 1443 and 1479, were set in its walls.

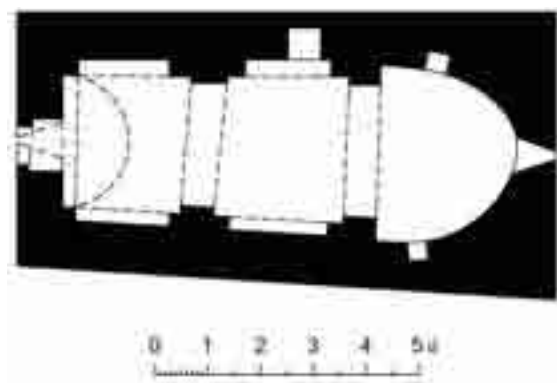
The church has been considerably damaged by so-called gold-diggers.

Դաշտ թաղի Սբ. Գալոբ եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Церковь Сурб Акоп квартала Дашт с северо-запада (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

St. Hakob (Jacob) Church of Dasht Quarter, Moks City, from the north-west (photo by S. Karapetian, 2008)

Սբ. Գալոբ եկեղեցու չափագրությունը՝ Ա. Գալոբյանի, 2008 թ.

Обмер церкви Сурб Акоп (автор А. Акопян, 2008 г.)

Measurement of St. Hakob (Jacob) Church by A. Hakobian, 2008

Փութկու Սբ. Գևորգ վանքը հյուսիս-արևելքից և եկեղեցու ներքին տեսքը դեպի արևմուտք (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1972 թ.)

Монастырь Путку Сурб Геворг с северо-востока; вид интерьера церкви монастыря на запад (фот. А. Ахназаряна, 1972 г.)

Putku Sourb Gevorg (St. George) Monastery from the north-east, and a westward view of the interior of its church (photos by A. Hakhnazarian, 1972)

Սբ. Գևորգ վանքի ավերակները գտնվում են Լճան (այժմ՝ Լիման) գյուղից 5,2 կմ հյուսիս՝ Եղերով լեռնագագաթից (3500 մ) 3,6 կմ հարավ:

Վանքի հիմնադրումը վերագրվում է Արծրունյաց քաղաքապետության շրջանին (908-1021 թթ.):

ԺԴ-ԺՁ դդ. բեղուն գրչօջախ էր:

Բաղկացած էր մինչև 1980-ական թթ. կացարանի վերածված միանգամայն կանգուն եկեղեցուց, գավթից և օժանդակ կառույցներից:

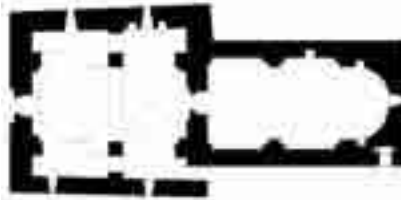
2006 թ. պարզվեց, որ արդեն մեկ տասնամյակից ավելի է, ինչ վանքը վերածվել է գանձախույզների բուռն գործունեության վայրի և զգալի չափով ավերվել:

Մթ. Գևորգ վանքի ավերակները հյուսիս-արևելքից, եկեղեցին 2006 թ. (լուս. և չափ.՝ Ս. Կարապետյանի)

Руины монастыря Путку Сурб Геворг с северо-востока; вид интерьера церкви монастыря (фот. и обмер С. Карапетяна, 2006 г.)

The ruins of Putku Sourb Gevorg (St. George) Monastery from the north-east; the interior of its church (photos and measurement by S. Karapetian, 2006)

Руины монастыря Путку Сурб Геворг (Св. Георгия) находятся в 3,6 км к югу от горной вершины Ехеров (3500 м), в 5,2 км к северу от села Лчан (ныне — Лиман).

Монастырь был основан в период царства Арцрунидов (908-1021 гг.). В XIV-XVI вв. процветал скрипторий при монастыре.

Монастырь состоял из церкви с притвором и подсобных сооружений.

До 1980-х годов церковь служила жилищем для местных курдов и не была повреждена. По состоянию на 2006 г. кладоискатели значительно разрушили ее.

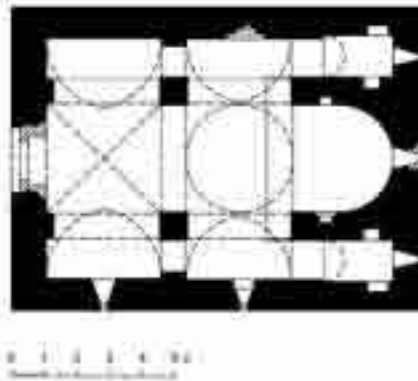
The ruins of Putku Sourb Gevorg (St. George) Monastery are situated 3.6 km south of the mountain peak of Yegherov (3,500 m), 5.2 km north of Ljan (now: Liman) Village.

Founded in the times of the Artzruny Kingdom (908-1021) of Armenia, it consisted of a church, a narthex and some annexes.

Between the 14th and 16th centuries, the monastery was a prolific scriptorium.

Until the 1980s, the monastic church, which served as a dwelling for some Kurds, was preserved standing.

As of 2006, it was considerably ruined by so-called gold-diggers.

Կճավավանքը հարավ-արևմուտքից, արևմուտքից և հատվածներ մերքին ծավալներից 1972 թ. (լուս. և չափ.՝ Ա. Հախնազարյանի)

Монастырь Кчававанк с юго-запада и запада; виды интерьера монастыря (фот. и обмер А. Ахназаряна, 1972 г.)

The ruins of Kjav Monastery from the south-west and west; partial views of its interior (photos and measurement by A. Hakhnazarian, 1972)

Կճավավանքը հիմնահատակ ավերված վիճակում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Место, где находился монастырь Кчававанк (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

The site of Kjav Monastery (photo by S. Karapetian, 2008)

Վանքը գտնվում էր գավառանիստ Սոկսից (այժմ՝ Բախչեսարայ) 9 կմ հարավ՝ Կճավ (այժմ՝ Բաղջիլար) գյուղից 0,5 կմ հյուսիս-արևմուտք:

Ավանդաբար համարվում է լուսավորչաշեն: Գրավոր աղբյուրներում վանքի վերաբերյալ տեղեկություններ գրեթե չկան:

Բաղկացած է եղել, ըստ վիմագիր արձանագրությունների, 1703 թ. հիմնովին վերակառուցված գմբեթավոր եկեղեցուց, 1659 թ. հիմնված զավթից, ինչպես նաև օժանդակ (բնակելի և տնտեսական) շինություններից և բազմաթիվ խաչքարեր պարունակած գերեզմանոցից: Մինչև 1980-ական թթ. վանքի գլխավոր կառույցը՝ եկեղեցին, քայքայված, սակայն կանգուն էր, իսկ 2008 թ.՝ արդեն միտումնավոր քանդած և հողին հավասարեցված: Տակնուվրա էր արված նաև երբեմնի խաչքարաշատ գերեզմանոցը:

Монастырь Кчававанк находился в 0,5 км к северо-западу от села Кчав (ныне — Бахджилар), в 9 км к югу от города Мокс (ныне — Бахчесарай).

В письменных источниках почти нет информации о монастыре. Согласно преданию, он был основан Григорием Просветителем.

Монастырь состоял из перестроенной в 1703 г. купольной церкви, построенного в 1659 г. притвора, жилых и хозяйственных построек, кладбища с многочисленными хачкарами.

Обветшавшая церковь до 1980-х годов еще стояла. По состоянию на 2008 г. монастырь был разрушен до основания, а кладбище уничтожено.

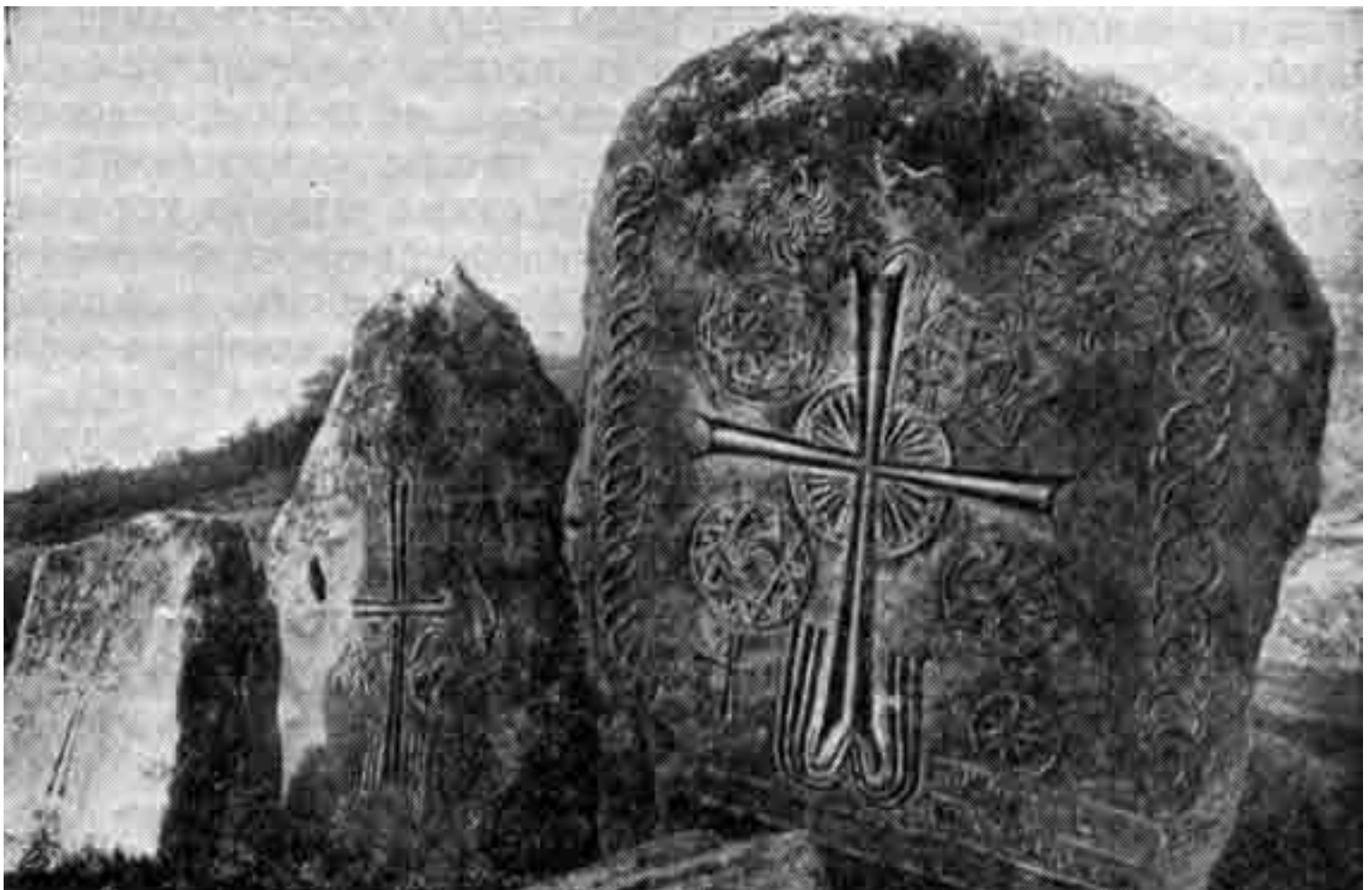
Kjav Monastery used to stand 0.5 km north-west of the village of the same name (now: Baghjilar), 9 km south of Moks (now: Bakhchesarai) City.

Its foundation is traditionally ascribed to St. Gregory the Enlightener.

The monastery comprised a domed church, a narthex built in 1659, some annexes and a cemetery abounding in crossstones.

The available written records report almost no information regarding Kjav Monastery. According to an inscription, in 1703 the monastic church underwent complete reconstruction. Despite its state of decrepitude, it was preserved standing until the 1980s.

In 2008 we found the monastery deliberately levelled to the ground, with its cemetery in ruins.

Պատվածներ Մոկսի Դաշտ թաղի խաչքարաշատ գերեզմանոցից 1911 թ. (լուս.՝ Դ. Օրբելու) և 2008 թ.՝ վերածված շինանյութի (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Хачкары на кладбище квартала Дашт города Мокс (фот. И. Орбели, 1911 г.); обломки хачкаров, использованные в качестве строительного материала (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

Cross-stones from the cemetery of Dasht Quarter, Moks City (photos by H. Orbeli, 1911); cross-stones from the same graveyard appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2008)

Գերեզմանոցը գտնվում էր գավառանիստ Մոկս (այժմ՝ Բախչեսարայ) քաղաքի հարավարևելյան եզրին՝ մինչև 1915 թ. զուտ հայաբնակ Դաշտ թաղում՝ գլխավորապես Սր. Հակոբ եկեղեցու հյուսիսարևելյան կողմում:

1960-ական թթ.-ից հետո գերեզմանոցի խաչքարերի մեծագույն մասը յուրացվել է և որպես շինանյութ գործածվել պետական դպրոցներից մեկի որմերում: Թվակիր բեկորները վերաբերում են ԺԵ-ԺԹ դարերին:

Кладбище квартала Дашт (до 1915 г. был населен исключительно армянами) простиралось к северо-востоку от церкви Сурб Акоп (Св. Иакова), расположенной на юго-восточной окраине города Мокс (ныне — Бахчесарай). Сохранившиеся обломки хачкаров датируются XV-XIX вв.

После 1960-х годов большая часть хачкаров была использована при строительстве государственной школы.

The cemetery of Dasht Quarter (purely Armenian-inhabited until 1915) of Moks (now: Bakhchesarai) used to extend north-east of St. Hakob (Jacob) Church, at the south-eastern extremity of the city. Its surviving fragments date from the 15th to 19th centuries.

After the 1960s, most of the cross-stones of the graveyard were appropriated as building material for the construction of a state school.

Ծառտանց գյուղի ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված գերեզմանական հուշարձանները՝ որպես շինանյութ գործածված պետական դպրոցի որմերում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Надгробия с разрушенного кладбища села Цартанц, использованные при строительстве сельской школы (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

A school house built in the site of the annihilated cemetery of Tzartants Village with its grave-stones (photo by S. Karapetian, 2008)

Գերեզմանոցը գտնվում էր գավառանիստ Մոկսից (այժմ՝ Բախչեսարայ) 10,7 կմ հարավ-արևմուտք՝ Ծառտանց (այժմ՝ Ալթընտաշ) գյուղի հյուսիսային եզրին:

1990-ական թթ. սկզբին պետական հողակտորը համարվող գերեզմանոցի տեղում և գերեզմանական հուշարձաններով կառուցվել է գյուղական դպրոց:

Кладбище простиралось на северной окраине села Цартанц (ныне — Алтынташ) в 10,7 км к юго-западу от города Мокс (ныне — Бахчесарай).

В начале 1990-х годов на территории разрушенного кладбища, принадлежавшей государству, была построена сельская школа. При этом надгробия с кладбища были использованы в качестве стройматериала.

The cemetery of Tzartants (now: Altentash) used to extend at the northern edge of the village, 10.7 km south-west of Moks (now: Bakhchesarai) City.

In the early 1990s, the site of the graveyard, which was within the jurisdiction of the Turkish state, was appropriated for the construction of a school, its memorials becoming building material for it.

Աղին գյուղի գերեզմանոցը՝ տակնուվրա արված 2008 թ. հունիսին (լուս.՝ Ս. Շարապետյանի, 2008 թ.)

Разрушенное кладбище села Агин (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

Partial views of the ruined cemetery of Aghin Village (photos by S. Karapetian, 2008)

Գերեզմանոցը գտնվում է գավառանիստ Մոկսից (այժմ՝ Բախչեսարայ) 4,5 կմ հարավ՝ Աղին (այժմ՝ Շերեֆխան) գյուղի հյուսիսարևմտյան կողմում:

2008 թ. հունիսին ակնհայտորեն գանձախուզության նպատակով եզակի պատկերաքանդակներով խաչքարեր պարունակող գերեզմանոցը բուլլոզերով տակնուվրա է արվել:

Ավերակակույտերի մեջ առկա էին 1398, 1458, 1474, 1481 և 1486 թթ. խաչքարեր:

Кладбище простиралось в северо-западной части села Агин (ныне — Шерешхан) в 4,5 км к югу от города Мокс (ныне — Бахчесарай).

В июне 2008 г. кладбище, где находились хачкары с уникальными рельефами, было разрушено бульдозером с целью поиска кладов армян. Среди груды камней сохранялись хачкары 1398 г., 1458 г., 1474 г., 1481 г. и 1486 г.

The cemetery of Aghin (now: Sherefkhan), once retaining cross-stones with rare reliefs, extends in the north-west of the village, 4.5 km south of Moks (now: Bakhchesarai) City.

In June 2008 it was destroyed with a bulldozer evidently for finding the treasures allegedly hidden by deported Armenians.

As of the same year, the ruins of the graveyard still retained some cross-stones dated 1398, 1458, 1474, 1481 and 1486.

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՍԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ԱՂԲԱԿ ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ АХБАК,
ПРОВИНЦИЯ ВАН**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**AGHBAK DISTRICT,
VAN PROVINCE**

Սբ. Բարդուղիմեոս առաքյալի վանքը հարավ-արևմուտքից (Ա և Բ նկարները), հյուսիս-արևելքից և հատված արևմտյան ճակատից (լուս.՝ Վ. Բահմանի, 1911 թ.), վանքի ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.)

Монастырь Сурб Бардугимеос Аракял с юго-запада (первые две фот.), северо-востока и его западный портал (фот. В. Бахмана, 1911 г.); монастырь с юго-запада и его западный портал (фот. С. Карапетяна, 2013 г.)

The monastery of Sourb Bardughimeos Arakyal (St. Bartholomew the Apostle) from the south-west (the first two photos) and north-east; its western portal (photos by W. Bahmann, 1911); the monastery from the south-west and its western portal (photos by S. Karapetian, 2013)

Սբ. Բարդուղիմեոս առաքյալի վանքը գտնվում է գավառանիստ Բաշկալե քաղաքից 20 կմ հյուսիս-արևելք՝ Վանք (այժմ Ալբայրակ) գյուղում: Ավանդություններից մեկի համաձայն՝ միայն ԺԴ դարից հիշվող վանքը հիմնվել է Բարդուղիմեոս առաքյալի նահատակության վայրում: Հիմնովին վերակառուցվել է 1651 և 1755 թթ.: Մինչև 2013 թ. վանքի տարածքում զինվորական հենակետ էր տեղակայված:

Монастырь Сурб Бардугимеос Аракял (Св. Апостола Варфоломея) находится в селе Ванк (ныне — Албайрак) в 20 км к северо-востоку от города Башкале. Согласно преданию, монастырь был основан на месте мученической смерти апостола Варфоломея. Монастырь, впервые упомянутый в XIV в., был целиком перестроен в 1651 г. и 1755 г. До 2013 г. на его территории находилась военная база.

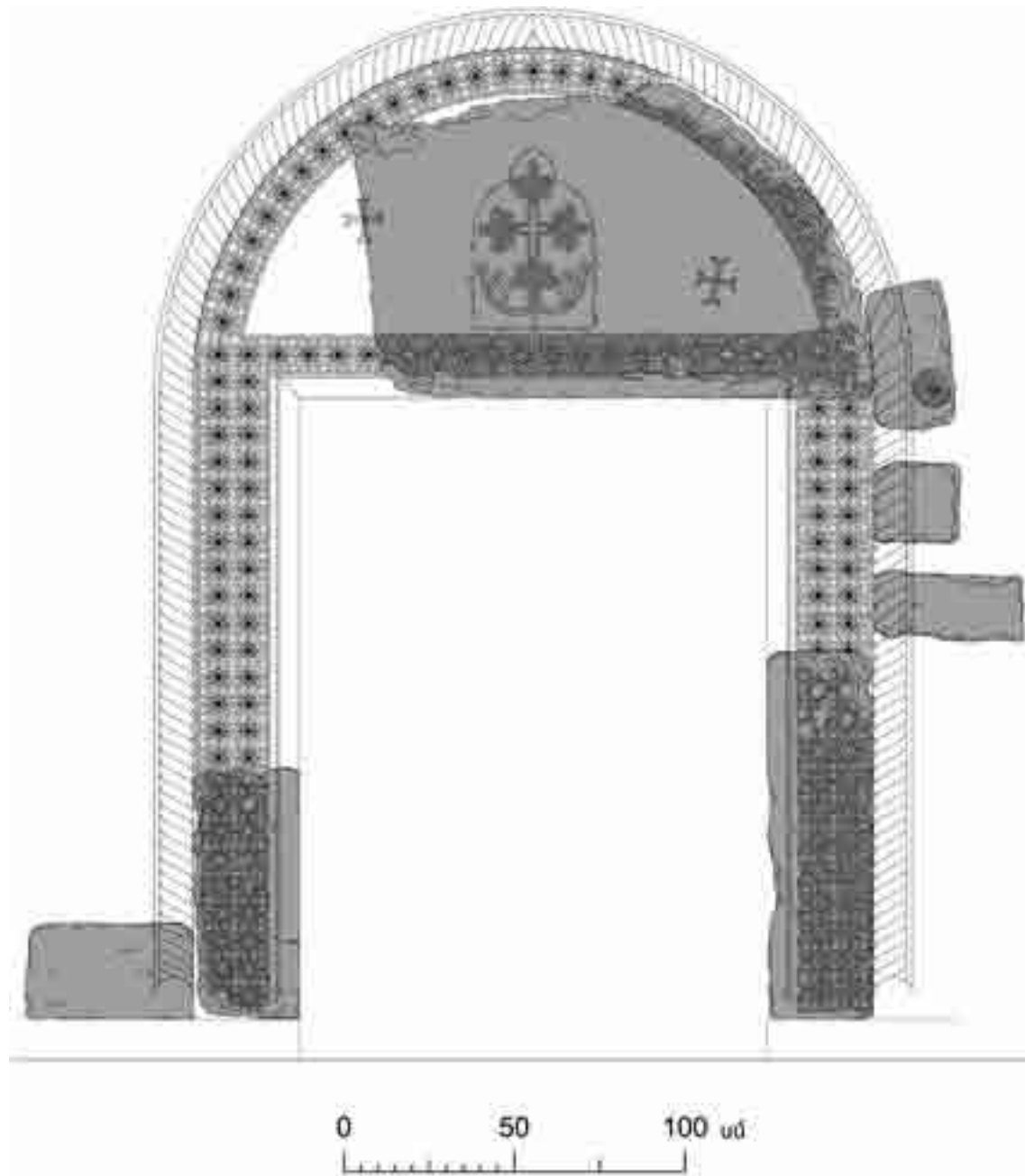
Sourb Bardughimeos Arakyal (St. Bartholomew the Apostle) Monastery is situated in Vank (now: Albayrak) Village, 20 km north-east of Bashkale City, the district capital.

It is traditionally considered to have been founded where the holy apostle suffered martyrdom. First mentioned in the 14th century, it underwent thorough reconstruction in 1651 and 1755.

In past decades, a military base was stationed in the territory of the semi-ruined monastery (it closed in 2013).

Ասպստանի Սր. Հարություն եկեղեցու ճարտարապետական բեկորները (ուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.) և դրանց հիման վրա ստեղծված եկեղեցու մուտքի վերակազմությունը՝ Ա. Հակոբյանի

Резные фрагменты церкви Сурб Арутюн села Аспстан (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); реконструкция входа церкви по сохранившимся обломкам (автор А. Акопян)

Architectural fragments from Sourb Harutiun (Holy Resurrection) Church of Aspstan Village (photos by S. Karapetian, 2006); a reconstruction of the church entrance according to its preserved fragments (by A. Hakobian)

Սր. Հարություն եկեղեցին գտնվում էր գավառանիստ Բաշկալեից 14 կմ հյուսիսարևելք՝ Ասպստան (այժմ՝ Աթլլար) գյուղում:

Եղել է համակ սրբատաշ քարով իրականացված բազիլիկ շինություն՝ կառուցված թերևս ԺԶ-ԺԷ դարերում:

Եկեղեցին և գերեզմանոցը հիմնահատակ քանդել են, քարերը գործածել որպես շինանյութ, իսկ եկեղեցատեղին՝ կառուցապատել:

Церковь Сурб Арутюн (Св. Воскресения) находилась в селе Аспстан (ныне — Атлылар) в 14 км к северо-востоку от города Башкале — административного центра округа.

Построенная из чисто отесанного камня базилика Сурб Арутюн, возможно, была постройкой XVI-XVII вв.

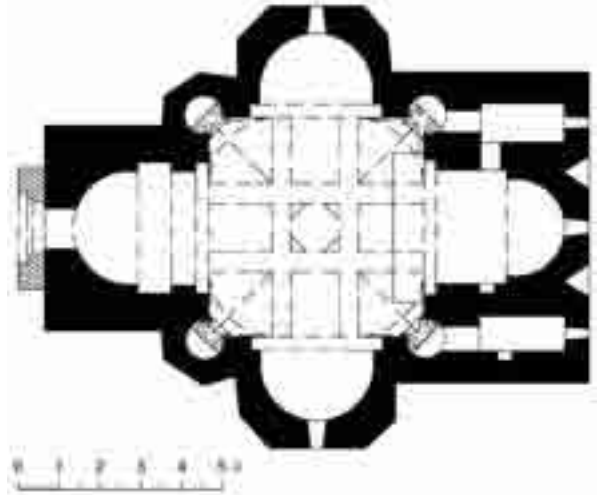
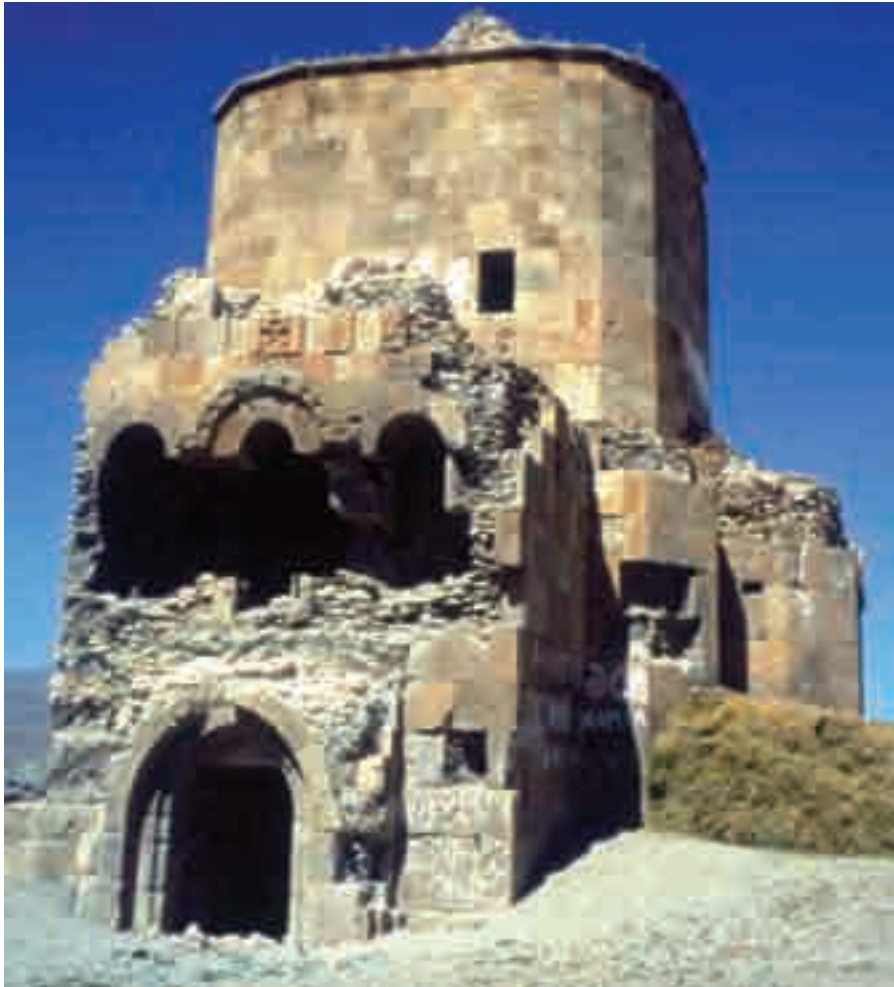
Церковь и ее кладбище были разрушены. Камни церкви и надгробия использованы в качестве стройматериала, а территория церкви — застроена.

Sourb Harutiun (Holy Resurrection) Church used to stand in Aspstan (now: Atlelar) Village, 14 km north-east of Bashkale City, the district capital.

A basilica of finely-dressed stone, it probably dated from the 16th to 17th centuries.

Sourb Harutiun has been totally levelled to the ground, its site and stones having been appropriated.

The church cemetery has shared its fate.

Չորադիրի Սբ. Էջմիածին եկեղեցին հարավ-արևմուտքից և հատված արևմտյան ճակատից (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1972 թ.), եկեղեցին և մշակ հատվածը՝ ավելի քայքայված 2006 թ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Թ. Բրեչիա Ֆրատադոկի

Церковь Сурб Эчмиадзин Дзорадира с юго-запада и фрагмент западного фасада (фот. А. Ахназаряна, 1972 г.); церковь с юго-запада и фрагмент западного фасада в еще более обветшавшем состоянии (фот. С. Карпетяна, 2006 г.), обмер Т. Бреччия Фратадокки

Sourb Echmiatzin (Holy Echmiatzin) Church of Dzoradira Village from the south-west and a partial view of its western facade (photos by A. Hakhnazarian, 1972); the church and the same part of its western facade as even more destroyed (photos by S. Karapetian, 2006); measurement by T. Breccia Fratadocchi, 1972

Սր. Էջմիածին եկեղեցին գտնվում է գավառանիստ Բաշկալեից 31,5 կմ հյուսիս-արևելք՝ Չորադիր (այժմ՝ Յանալ) գյուղում:

Է դարի Ավան-Հռիփսիմեատիպ հորինվածքով շինություն է: Գմբեթը հիմնովին վերակառուցվել է ԺԷ դարում:

Վերջին տասնամյակների լուսանկարները փաստում են, որ ճարտարապետական բացառիկ այս հուշարձանը ենթակա է եղել միտումնավոր ավերածությունների:

Церковь Сурб Эчмиадзин (Св. Эчмиадзина) находится в селе Дзорадир (ныне — Янал) в 31,5 км к северо-востоку от города Башкале — административного центра округа.

Церковь принадлежит к типу Аван-Рипсима (VII в.). Ее купол в XVII в. был реконструирован.

В течение последних десятилетий этот уникальный памятник подвергался умышленным разрушениям.

Sourb Echmiatzin (Holy Echmiatzin) Church is situated in Dzoradir (now: Yanal) Village, 31.5 km north-east of Bashkale City, the district capital.

A monument of the Avan-Hripsime type, it traces back to the 7th century. In the 17th century, its dome was thoroughly reconstructed.

In past decades, this rare architectural monument has continually suffered premeditated destruction.

Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու՝ գյուղամիջում պահպանված կմախքացած ճնշին մնացորդները և որպես շինանյութ յուրացված երեսապատի սրբատաշ քարերը (ուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Остатки церкви Сурб Степанос села Эрнкан; облицовочные камни церкви, использованные в качестве стройматериала (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

The meagre remnants of St. Stepanos (Stephen) Church; its finely-dressed revetment stones appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2006)

Սբ. Ստեփանոս եկեղեցին գտնվում էր գավառանիստ Բաշկալեից 16,5 կմ հյուսիս-արևելք՝ Էրնկան (այժմ՝ Բյուկլյումդերն) գյուղում:

1658 թ. հիշատակվող համանուն և ավելի հին եկեղեցու տեղում 1660 թ. հիմնովին վերակառուցված բազիլիկ (թերևս եռանավ) կառույց էր:

Գրեթե ամբողջությամբ ավերվել է, իսկ քարերը հափշտակվել են իրրև շինանյութ:

Церковь Сурб Степанос (Св. Стефана) находилась в селе Эрнкан (ныне — Бюклюдере) в 16,5 км к северо-востоку от города Башкале.

В 1660 г. на месте старой одноименной церкви 1658 г. была построена новая базилика (возможно, трехнефная). Церковь почти полностью разрушена, а ее чисто отесанные облицовочные камни использованы в качестве стройматериала.

The remnants of St. Stepanos (Stephen) Church are preserved in Ernkan (now: Byuklyumdere) Village, 16.5 km north-east of Bashkale City, the district capital.

A basilica (perhaps, tri-nave) of 1660, it came to replace an earlier church of the same name (mentioned in 1658) through complete reconstruction.

The monument has been almost totally annihilated, its finely-dressed revetment stones having been appropriated as building material.

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՍԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ԱՐԵՇՇ ԳԱՎԱՌՈՒՄ

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
В ОКРУГЕ АРЧЕШ,
ПРОВИНЦИЯ ВАН

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
ARJESH DISTRICT,
VAN PROVINCE

Վանքի ավերակները գտնվում են Արճեշից (այժմ՝ Էրջիշ) 6,5 կմ հյուսիս-արևելք՝ Արծվաբեր (այժմ՝ Սալմանաղա) գյուղում: Հայտնի է նաև Սուխարա կամ Սուխարա և Խառաբաստա վանք անուններով:

Ըստ հորինվածքային պատկանելության՝ Է դարի կառույց է (Ավան-Հռիփսիմեատիպ): Ըստ վիմագրերի՝ վերանորոգվել է 1285 և 1409 թթ.:

1974 և 2007 թթ. լուսանկարների համադրությունը փաստում է, որ կառույցը ենթակա է եղել դանդաղ, սակայն շարունակական ավերման: Գյուղաբնակների վկայության համաձայն՝ հարավային ավանդատունը քանդել են զինվորականները (զեմ. Օվուզ Թուրան)՝ ոստիկանատան համար փուռ կառուցելու նպատակով:

Руины монастыря Арцвабер находятся в 6,5 км к северо-востоку от одноименного села (ныне — Салманага), в 6,5 км к северо-востоку от города Арчеш (ныне — Эрджиш). Известен также под названиями Сухара и Харабаста.

Принадлежавший к типу Аван-Рипсима (VII в.) памятник, согласно сохранившимся надписям, был восстановлен в 1285 г. и 1409 г.

Между 1974 г. и 2007 г. Арцвабер постепенно разрушался. Согласно сельчанам, его южный придел был разрушен военными (под началом генерала Овуза Турана) для строительства на месте пекарни для местного полицейского участка.

The ruins of Artzvaber (Sukhara, Suhara and Kharabast) Monastery are preserved in the village of the same name (now: Salmanagha), 6.5 km north-east of Arjesh (now: Erjish) City.

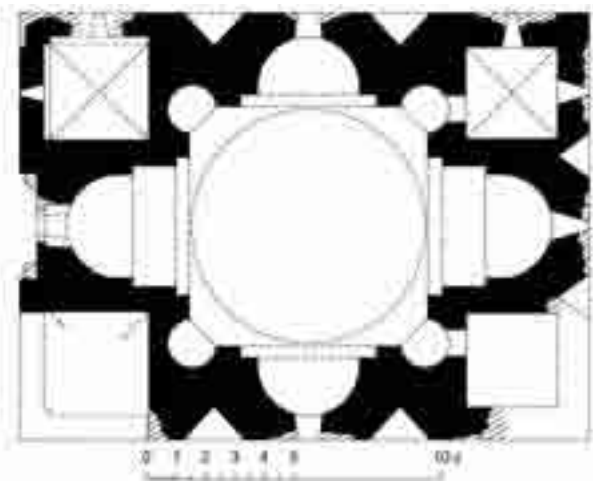
A 7th-century monument of the Avan-Hripsime type, it underwent repairs in 1285 and 1409, as reported by some preserved lapidary inscriptions.

The monastery suffered continual destruction between 1974 and 2007. According to the villagers, its southern vestry was destroyed by military forces (led by General Ovuz Turan) for the construction of a bakery for the local police station.

Արծվաբերի վանքը հարավից և հատված վիմագրից 1974 (լուս.՝ Ժ-Մ. Թիերրի) և 2007 թթ. (լուս. և գրչ.՝ Ս. Կարապետյանի, չափ.՝ Ս. Գալոբյանի)

Монастырь Арцвабер с юга и фрагмент надписи в 1974 г. (фот. Ж.-М. Тьерри) и 2007 г. (фот. и зарисовка надписи С. Карапетяна); обмер А. Акопяна, 2007 г.

Artzvaber Monastery from the south and a partial view of one of its inscriptions as of 1974 (photos by J.-M. Thierry) and 2007 (photos and tracing by S. Karapetian); measurement by A. Hakobian, 2007

Արծվաբերի վանքն արևելքից և նույն ճակատից բացված լուսամուտն արտաքուստ 1974 (լուս.՝ ժ-Մ. Թիերրիի) և 2007 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Монастырь Арцвабер с востока и его восточное окно снаружи (фот. Ж.-М. Тьерри, 1974 г., и С. Карапетяна, 2007 г.)

Artzvaбер Monastery from the east and an outer view of its eastern window as of 1974 (photos by J.-M. Thierry) and 2007 (photos by S. Karapetian)

Արծվաբերի վանքի եկեղեցու հարավարևելյան ավանդատան մուտքին ագուցված սեպագիր արձանագրությանը կոթողը 1974 թ. (լուս.՝ ժ-Մ. Թիերրիի) և միտումնազոր վնասված վիճակում 2007 թ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Стела с клинописной надписью, встроенная в стену у входа юго-восточного придела монастыря Арцвабер (фот. Ж.-М. Тьерри, 1974 г., и С. Карапетяна, 2007 г.)

A stele with a cuneiform inscription set in the entrance of the south-eastern vestry of the monastic church (photo by J.-M. Thierry, 1974); the same stele as deliberately damaged (photo by S. Karapetian, 2007)

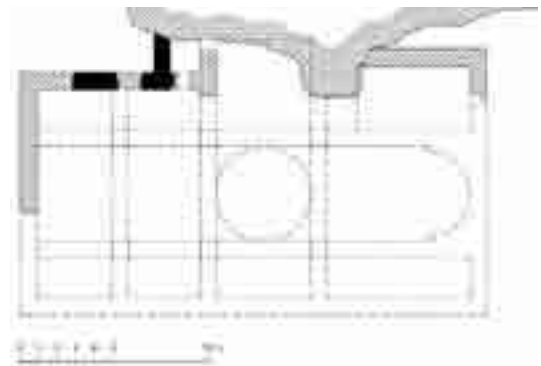

Մեծոփավանքի ավերակները (լուս.՝ ժ.Մ. Թիերրիի, 1972 թ.) և հատակագծի մոտավոր վերակազմությունը՝ Ա. Հակոբյանի, 2007 թ.

Руины монастыря Мецопаванк (фот. Ж.-М. Тьерри, 1972 г.); примерная реконструкция плана монастыря (автор А. Акопян, 2007 г.)

The ruins of Metzopavank Monastery (photos by J.-M. Thierry, 1972); a rough reconstruction of its plan by A. Hakobian (2007)

Մեծոփավանքի ավերակները գտնվում են Արճեշ (այժմ՝ Էրջիշ) քաղաքից 18,9 կմ հյուսիս-արևմուտք՝ Հարություն կամ Քարաքիլիսե (այժմ՝ Ունջուլար) գյուղից 1 կմ հյուսիս-արևմուտք:

Հիմնվել է առնվազն Ժ դարում: 1120, 1201 և 1409 թթ. ամբողջովին վերակառուցվել է: 1920-ական թվականներից հետո վանքի կառույցները քանդվել և վերածվել են շինանյութի՝ գործածվելով մերձակա գյուղերի կառուցապատման ժամանակ:

Վանքի վերջնական ոչնչացումը տեղի է ունեցել 1960-1970-ական թթ. չաղաշցի քուրդ Նադիրի ձեռքով: Նա 2007 թ. միանգամայն անկաշկանդ ու անկեղծ պատմում էր հայերից մնացած գանձերը գտնելու հույսով կատարած ավերածությունների մասին:

Руины монастыря Мецопаванк находятся в 18,9 км к северо-западу от города Арчеш (ныне — Эрджиш), в 1 км к северо-западу от села Арутюн или Каракилисе (ныне — Унджулар). Монастырь был основан как минимум в X в. В 1120 г., 1201 г. и 1409 г. он был целиком перестроен. После 1920 г. монастырские сооружения были разрушены, а их камни использованы при строительстве различных построек близлежащих сел.

Монастырь был полностью разрушен в 1960-1970-х годах курдом Надиром из села Чагдаш (округ Арчеш). Во время нашего визита в 2007 г. он не принужденно рассказывал, как разрушил монастырь в надежде найти спрятанные армянами клады.

Metzopavank Monastery used to stand a kilometre north-west of Harutiun (also called Karakilise, now: Unjular) Village, 18.9 km north-west of Arjesh (now: Erjish) City.

Founded not later than the 10th century, it underwent thorough reconstruction in 1120, 1201 and 1409.

After the 1920s, the monastic monuments were destroyed, and their stones were appropriated for the construction of various buildings in the adjacent villages.

Metzopavank was finally annihilated between the 1960s and 1970s by a certain Nadir, a Kurdish inhabitant of Chaghdash: during our 2007 visit, he told us, absolutely without any embarrassment, what he had done with the hope of finding the treasures allegedly left behind by deported Armenians.

Մեծոփականի ավերումներն ավարտին հասցրած չաղաշցի քուրդ Նադիրը, վանքատեղին և վանքի գերեզմանոցը գանձախուզության հետքերով (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Курд Надир из села Чахдаш, полностью разрушивший монастырь Мецопаванк; место, где находился монастырь; разрушенное кладбище монастыря (фот. С. Карапетяна, 2007 г.)

Nadir, the Kurd from Chaghdash who is to blame for the total destruction of Metzopavank Monastery; the site of the monastery with traces left by "gold-diggers"; the site of the annihilated monastic cemetery (photos by S. Karapetian, 2007)

Մատղավանքի տեղը և գանձախուզության նպատակով իրականացված տակնուվրայությունները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.)

Место, где находился монастырь Матхаванк, и следы разрушений, оставленные от кладоискателей (фот. С. Карапетяна, 2004 г.)

The site of Matghavank Monastery with traces of destruction left by “gold-diggers” (photos by S. Karapetian, 2004)

Մատղավանքը գտնվում էր Չելեբիբաղ գյուղից 4,9 կմ հարավ-արևմուտք՝ լճափնյա ժայռաբլրի վրա:

Վանքի հիմնադրման ստույգ ժամանակն անհայտ է: Առաջին վկայություններից մեկը 1474 թ.-ից է: Տակավին 1840-ական թթ. կանգուն էր: Թալանվել է 1894-1896 թթ., իսկ Մեծ եղեռնից հետո՝ շարունակաբար ավերվել: Արդեն 2004 թ. գրեթե ոչնչացված էր:

Монастырь Матхаванк находился на прибрежном скалистом холме в 4,9 км к юго-западу от села Челебибаг.

Точное время основания монастыря неизвестно. Одно из первых упоминаний датируется 1474 г. В 1840-х годах монастырь еще стоял. В 1894-1896 гг. он был ограблен, а после 1915 г. постепенно разрушался. По состоянию на 2004 г. памятник был почти полностью разрушен.

Matghavank Monastery used to rise on a rocky hill on the lakeside, 4.9 km south-west of Chelebibagh Village.

The exact time of its foundation remains obscure, one of the earliest records mentioning it dating from 1474.

In the 1840s, the monastery was still preserved standing. Between 1894 and 1896, it suffered plunder. After the Genocide of 1915, it was gradually ruined, in the aftermath of which, in 2004 hardly any vestige of it could be found in the site.

Եզիկ գյուղի եկեղեցու մնացորդները հյուսիսից և արևմուտքից, գանձախուզության նպատակով իրականացված տակնուվրայությունները 2007 թ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2007 թ.

Остатки церкви села Езык с севера и запада со следами разрушений, оставленных кладоискателями (фот. С. Карапетяна, 2007 г.); обмер А. Акопяна, 2007 г.

The remnants of the church of Yezik from the north and west with traces of destruction left by “gold-diggers” (photos by S. Karapetian, 2007); measurement by A. Hakobian, 2007

Եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Արճեշ (այժմ՝ Էրջիշ) քաղաքից 14,8 կմ հյուսիս-արևելք՝ Եզիկ (այժմ՝ Յուխարը Չյոքեք) գյուղի հարավային եզրին:

Կառուցման ժամանակը հստակ որոշել դժվար է, համենայն դեպս, հորինվածքը և շարվածքի պահպանված հատվածը մոտ են ինչպես Զ-Է, այնպես էլ Ժ-ԺԱ դարերին:

Եկեղեցին գործել է մինչև ԺԹ դարի կեսերը: Ըստ տեղացիների վկայության՝ մինչև 1970-ական թվականները կանգուն էր, որից հետո կառույցը հիմնականում քանդել են՝ քարերը շինարարության մեջ գործածելու նպատակով:

Остатки церкви Езика находятся на южной окраине одноименного села (ныне — Юхары-Чёкек) в 14,8 км к северо-востоку от города Арчеш (ныне — Эрджиш).

Точное время ее основания неизвестно. Судя по композиции (однонефная базилика) и сохранившейся части кладки, ее можно датировать как VI-VII вв., так и X-XI вв.

Церковь действовала до середины XIX в. Согласно утверждениям местных жителей, церковь до 1970-х годов еще стояла. Впоследствии она была разрушена, а ее камни использованы в качестве строительного материала.

The remnants of the church of Yezik are preserved at the southern extremity of the village of the same name (now: Youkhare Chyokek), 14.8 km north-east of Arjesh (now: Erjish) City.

The exact time of its construction remains obscure: its composition and surviving stonework can be attributed to both the period between the 6th and 7th centuries, and to the 10th to 11th centuries.

The church functioned until the mid-19th century. According to the local people, it was preserved standing until the 1970s: later it was gradually stripped of its stones, which were appropriated as building material.

Հատվածներ Եզիկ գյուղի՝ իսպառ ոչնչացված գերեզմանոցից հասփշտակված և շինանյութի վերածված խաչքարերից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Хачкары с разрушенного кладбища села Езык, использованные в качестве стройматериала (фот. С. Карапетяна, 2007 г.)

Cross-stones from the totally annihilated cemetery of Yezik Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2007)

Գերեզմանոցը գտնվում էր Եզիկ (այժմ՝ Յուխարը Չյոքեք) գյուղի հարավային եզրին:

Սկզբնավորվել է առնվազն Թ դարում և իր նշանակությանը ծառայել մինչև ԺԹ դարի կեսերը: Ավերվել է՝ սկսած Ի դարի կեսերից, իսկ հուշարձաններն էլ՝ յուրացվել որպես շինանյութ: 2007 թ. դրությամբ գերեզմանոցի տարածքն ամբողջությամբ ավերված էր: Միայն մի քանի խաչքարերի նմուշներ են պահպանվել բնակելի և տնտեսական զանազան շինությունների որմերում, որոնցից երկուսը թվագրվում են 1312 և 1482 թթ.-ով:

Кладбище села Езык находилось на южной окраине одноименного села (ныне — Юхары-Чёкек).

На кладбище проводились захоронения, начиная с IX в. и до середины XIX в.

С середины XX в. кладбище постепенно разрушалось, и его надгробия были использованы в качестве стройматериала. По состоянию на 2007 г. оно было полностью разрушено. Несколько надгробий были видны в стенах жилых и хозяйственных построек. На двух из них сохранялся год создания (1312 г. и 1482 г.).

The cemetery of Yezik (now: Youkhare Chyokek) used to extend at the southern edge of the village.

Established not later than the 9th century, it served its purpose until the mid-19th century, being exposed to gradual destruction from the mid-20th century onwards.

As of 2007, the graveyard lay totally stripped of all its memorials, which had been appropriated as building material. Some of them, including two cross-stones dated 1312 and 1482, could be found in the walls of various buildings.

Հատվածներ Շեհիրպազար գյուղի՝ իսպառ ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված և շինանյութի վերածված գերեզմանական հուշարձաններից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Надгробия с разрушенного кладбища села Шехирпазар, использованные в качестве стройматериала (фот. С. Карапетяна, 2007 г.)

Cross-stones and tombstones from the totally annihilated cemetery of Shehirpazar Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2007)

Գերեզմանոցը գտնվում էր Արճեշ (այժմ՝ Էրջիշ) քաղաքից 23,2 կմ հյուսիս՝ Շեհիրպազար գյուղի հյուսիսարևմտյան եզրին:

Թերևս պարունակել է ավելի քան 100 գերեզմանական հուշարձան՝ մեծազույն մասով խաչքարեր:

Ամբողջովին ոչնչացվել է, իսկ բոլոր հուշարձանները կան յուրացվել են որպես շինանյութ, կան պարզապես ցարուցրիվ հայտնվել գյուղամիջում, որտեղ առկա խաչքարերի թվում 2007 թ. արձանագրվեցին երկուսը՝ 1251 և 1344 թթ.:

Кладбище села Шехирпазар находилось на его северо-западной окраине, в 23,2 км с севера от города Арчеш (ныне — Эрджिश).

По всей вероятности, на кладбище было более ста надгробий, большую часть составляли хачкары.

Кладбище было полностью разрушено, а надгробия использованы либо в качестве стройматериала, либо разбросаны по всему селу. В 2007 г. было зафиксировано два хачкара 1251 г. и 1344 г.

The cemetery of Shehirpazar used to extend at the north-western extremity of the village, 23.2 km north of Arjesh (now: Erjish) City.

Most presumably, it comprised more than 100 funerary memorials, mainly cross-stones.

The graveyard has been totally annihilated: some of its monuments have been appropriated as building material, while others have been scattered throughout the village. In 2007 two cross-stones, dated 1251 and 1344, could be seen among the latter.

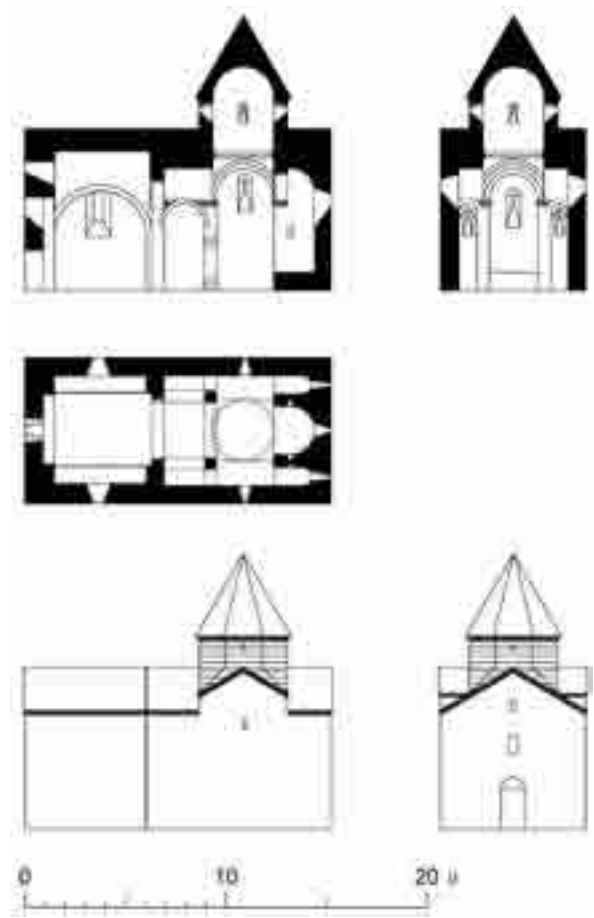

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՍԲՈՂՋՈՒԹՅԱՍԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ԱՐԾԿԵ ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ АРЦКЕ,
ПРОВИНЦИЯ ВАН**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**ARTZKE DISTRICT,
VAN PROVINCE**

Աքանչելագործ վանքի ավերակները հարավ-արևմուտքից և եկեղեցին հարավից 1972 (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի) և 2007 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2007 թ.

Руины монастыря Сканчелагорц с юго-запада и ее церковь с юга (фот. Ж.-М. Тьерри, 1972 г., и С. Карапетяна, 2007 г.); обмер А. Акопяна, 2007 г.

The ruins of Skanchelagortz (Miracle-Working) Monastery from the south-west (photos by J.-M. Thierry, 1972, and S. Karapetian, 2007); the monastic church ruins from the south (photos by J.-M. Thierry, 1972, and S. Karapetian, 2007); measurement by A. Hakobian, 2007

Աքանչելագործ վանքի ավերակները գտնվում են Արծկեի (այժմ՝ Ադիլջևազ) հյուսիսարևելյան արվարձանից նույն ուղղությամբ 1,6 կմ հեռու: Մեզ հայտնի ամենավաղ հիշատակությունը վանքի վերաբերյալ ԺԳ դարից է: ԺՁ-ԺԸ դարերում մի քանի անգամ վերակառուցվել կամ նորոգվել է: Բաղկացած է կիսավեր կենտրոնաձմբեթ եկեղեցուց, գավթից, օժանդակ կառույցներից և գերեզմանոցից՝ ավերված շրջապարսպի ներքո:

Руины монастыря Сканчелагорц (Чудотворца) находятся в 1,6 км к северо-востоку от северо-восточного пригорода Арцке (ныне — Адилджеваз). Самое раннее упоминание о монастыре относится к XIII в. В течение XVI-XVIII вв. он был несколько раз перестроен или восстановлен. Окруженный оградой монастырь состоял из центрально-купольной церкви с притвором (сохранились в полуразрушенном состоянии), подсобных сооружений и кладбища (полностью разрушены).

The ruins of Skanchelagortz (Miracle-Working) Monastery are located 1.6 km north-east of the north-eastern suburb of Artzke (now: Adiljevaz) City. The monastery (first mentioned in the 13th century) comprised a central-domed church, a narthex, some annexes and a cemetery, all of them within an enclosure. It repeatedly underwent reconstruction and repairs in the 16th to 18th centuries. The monastic enclosure has been destroyed. At present only the church still survives semi-ruined.

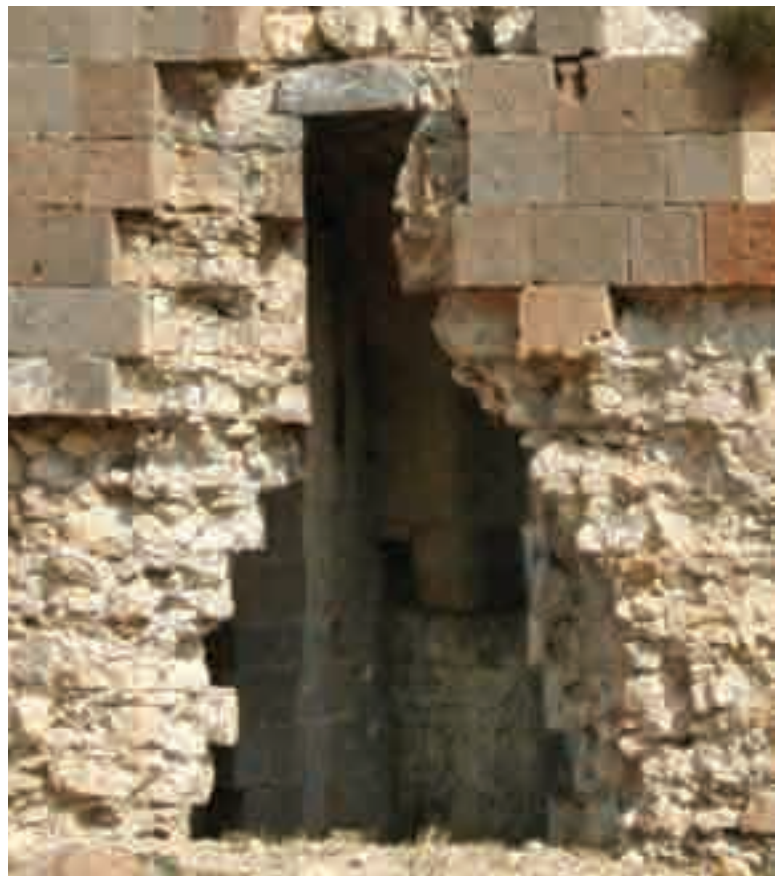

Մրանջելագործ վանքը հյուսիս-արևելքից (լուս.՝ ժ-Մ. Թիերրիի, 1972 թ.) և հյուսիսից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Монастырь Сканчелагорц с северо-востока (фот. Ж.-М. Тьерри, 1972 г.) и севера (фот. С. Карапетяна, 2007 г.)

Skanchelagortz (Miracle-Working) Monastery from the north-east (photo by J.-M. Thierry, 1972) and north (photo by S. Karapetian, 2007)

Արանչելագործ վանքի եկեղեցու գմբեթն ու զավթի մուտքը 1972 (լուս.՝ Ճ.-Մ. Թիերրիի) և 2007 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Купол и вход притвора церкви монастыря Сканчелагорц (фот. Ж.-М. Тьерри, 1972 г., и С. Карапетяна, 2007 г.)

The dome of the church of Skanchelagortz (Miracle-Working) Monastery and its narthex entrance (photos by J.-M. Thierry, 1972, and S. Karapetian, 2007)

Սքանչելագործ վանքի եկեղեցու ներքին տեսքը
 դեպի արևելք 1972 (լուս.՝ Ճ.-Մ. Թիերրիի) և 2007
 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Вид интерьера церкви монастыря Сканчел-
 лагорц на восток (фот. Ж.-М. Тьерри, 1972
 г., и С. Карапетяна, 2007 г.)

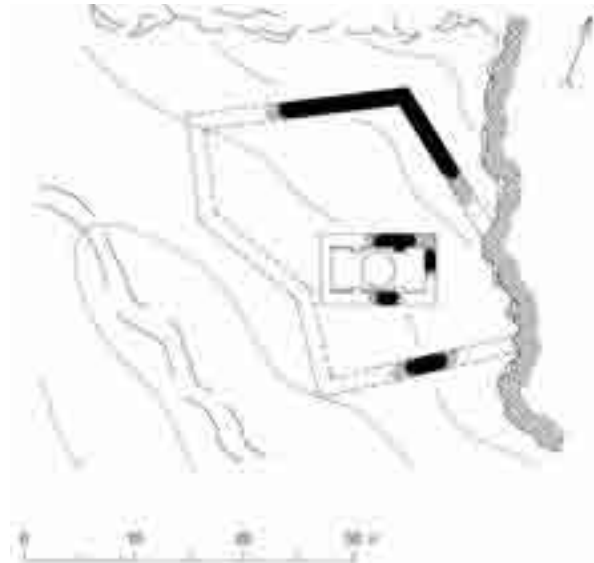
Eastward views of the interior of the church of
 Skanchelagortz (Miracle-Working) Monastery
 (photos by J.-M. Thierry, 1972, and S. Kara-
 petian, 2007)

Նորշեն (այժմ՝ Հեյբելի) գյուղի ոչնչացված գերեզմանոցից որպես շինանյութ յուրացված խաչքարերը դպրոցի որմերում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.)

Хачкары с разрушенного кладбища села Норшен (ныне — Хейбели) в стенах здания сельской школы (фот. С. Карапетяна, 2013 г.)

Cross-stones from the totally annihilated cemetery of Norshen (now: Heybeli) Village: used as building material in the walls of a local school (photos by S. Karapetian, 2013)

Միտումնավոր ավերված վանքի մնացորդներ Փեշնագոմեր (այժմ՝ Քյոմյուրլյու) գյուղի մոտ (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1974 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2013 թ.), հատված Փեշնագոմերի գերեզմանոցից՝ 1494 թ. խաչքարով (լուս.՝ Գ. Բրուքհաուզի, 1975 թ.), գերեզմանոցի նույն հատվածը տակնուվրա վիճակում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2013 թ.)

Остатки умышленно разрушенного монастыря рядом с селом Пешнагомер (ныне — Кёмыурлю) (фот. Ж.-М. Тьерри, 1974 г.); обмер А. Акопяна, 2013 г. Вид хачкаров на кладбище села Пешнагомер: на переднем плане — хачкар 1494 г. (фот. Г. Брукгауза, 1975 г.); тот же вид после разрушения кладбища (фот. С. Карапетяна, 2013 г.)

The remnants of a deliberately ruined monastery near Peshnagomer (now: Kyomyurlyu) Village (photos by J.-M. Thierry, 1974); measurement by A. Hakobian, 2013

A partial view of the village cemetery with a cross-stone (1494) in the foreground (photo by G. Bruchhaus, 1975); the same part as already ruined (photo by S. Karapetian, 2013)

Առեն (այժմ՝ Գյոլդյուզյու) գյուղի՝ ամբողջությամբ ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված և որպես շինանյութ գործածված ԺԴ-ԺԷ դարերի խաչքարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.)

Хачкары (XIV-XVII вв.) с полностью разрушенного кладбища села Арен (ныне — Гельдюзю), использованные в качестве строительного материала (фот. С. Карапетяна, 2010 г.)

Cross-stones of the 14th to 17th centuries from the totally annihilated cemetery of Aren (now: Gyoldyuzu) Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2010)

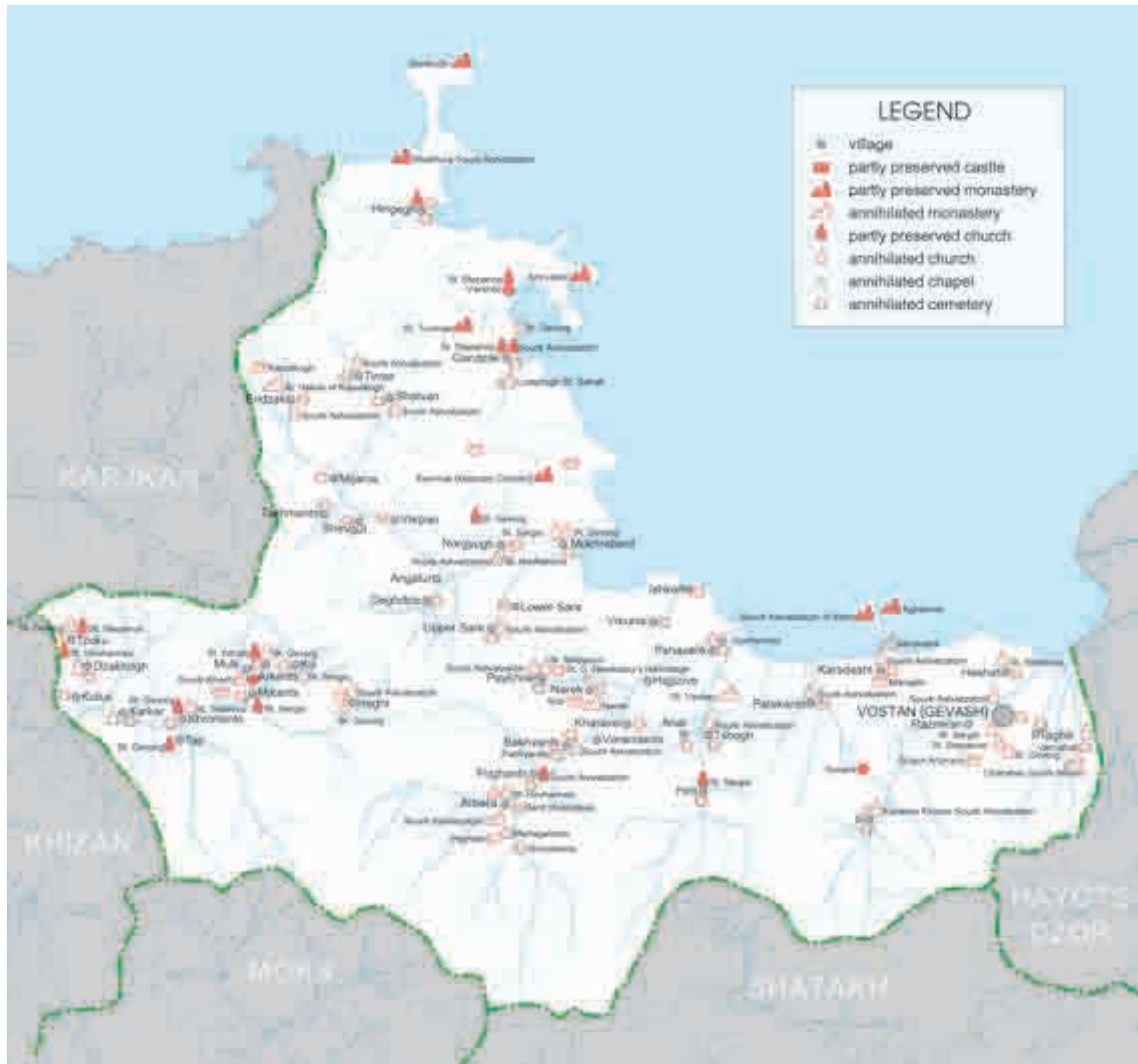

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՍԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
ՈՍՏԱՆ (ԳԵՎԱՇ) ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ ВОСТАН (ГЕВАШ),
ПРОВИНЦИЯ ВАН**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**VOSTAN (GEVASH) DISTRICT,
VAN PROVINCE**

Սպիտակ վանքը հարավ-արևելքից (լուս.՝ Բ. Մաղաքյանի, 1910 թ.) և վանքատեղին (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Монастырь Спитак («Белый») с юго-востока (фот. А. Магакяна, 1910 г.); место, где находился монастырь (фот. С. Карапетяна, 2005 г.)

Spitak (White) Monastery from the south-east (photo by H. Maghakian, 1910); the site of the annihilated monastery (photo by S. Karapetian, 2005)

Սպիտակ վանքը գտնվում էր գավառանիստ Ոստան (այժմ՝ Գևաշ) քաղաքից 2 կմ արևելք՝ Վանա լճափից 1,5 կմ հեռու:

Ավանդությունների համաձայն՝ վանքի հիմնադրումը վերագրվում է մերթ Արծրունյաց Գագիկ Ա թագավորին (908-մտա 943 թթ.), մերթ էլ Ջաքարե և Իվանե իշխաններին (ԺԲ դ. վերջ-ԺԳ դ. սկիզբ), սակայն վանական եկեղեցին, ըստ հորինվածքային և ճարտարապետական առանձնահատկությունների, կարելի է թվագրել ԺԳ-ԺԵ դարերով:

Բաղկացած է եղել կենտրոնազմբեթ հորինվածքով եկեղեցուց և շրջապարսպից, որին կից ներքուստ եղել են միաբանական և տնտեսական նշանակության հարթ ծածկով կառույցներ:

Վանքի բոլոր շինությունները հիմնահատակ ավերվել են 1940-1950-ական թթ.: Քարերը փոխադրվել են Գևաշ քաղաք և գործածվել որպես շինանյութ:

2005 թ. վանքատեղիում կրաշաղախ փոշու ծածկույթի ներքո նշմարվում էին եկեղեցու սրբատաշ հիմնաշարի առանձին քարեր:

Монастырь Спитак («Белый») находился на расстоянии 1,5 км от озера Ван, в 2 км к востоку от города Востан (ныне — Геваш).

Основание монастыря приписывается царю Гагику I Арцруни (908-около 943 гг.) или князьям Закарянам (Захаридам) (конец XII-начало XIII в.), однако композиционные и архитектурные особенности его церкви характерны XIV-XV вв.

Обнесенный оградой монастырь состоял из центрально-купольной церкви, келий и хозяйственных построек с плоскими кровлями.

Монастырские сооружения были разрушены до основания в 1940-1950-х годах, их камни перевезены в город и использованы в качестве стройматериала.

По состоянию на 2005 г. под слоем извести были заметны отдельные чисто отесанные облицовочные камни нижней кладки церкви.

Spitak (White) Monastery used to stand within 1.5 km of the shore of Lake Van, 2 km east of Vostan (now: Gevash) City, the district capital.

Its foundation is traditionally ascribed to both King Gagik Artzruny (908 to ca. 943) and the princes Zakare and Ivane (late 12th to early 13th centuries), but the composition and architectural peculiarities of the monastic church trace it back to the period between the 14th and 15th centuries.

The monastery comprised a central-domed church, monks' dwellings and some annexes with flat roofs, all of them within an enclosure.

All the monastic monuments were totally annihilated between the 1940s and 1950s, their stones being transported to Gevash and appropriated as building material.

As of 2005, some of the finely-dressed stones of the lower masonry of the church could still be seen amidst the remnants of mortar backfill.

Չարահան վանքն արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի?, 1910 թ.)

Монастырь Чараан с запада (фот. А. Магакяна (?), 1910 г.)

Charahan Monastery from the west (photo by H. Maghakian [?], 1910)

Չարահան կամ Չարահանի վանքը գտնվում էր Ոստան (այժմ՝ Գևաշ) քաղաքի հարավարևելյան եզրին:

Հավանաբար հիմնված է եղել ԺԵ-ԺԶ դարերում:

Իսպառ ոչնչացվել է, քարերը՝ յուրացվել, տարածքը՝ կառուցապատվել:

Монастырь Чараан (Чархан) находился на юго-восточной окраине города Востан (ныне — Геваш).

Возможно, был основан в XV-XVI вв.

Территория разрушенного до основания монастыря была впоследствии застроена.

Charahan (Charhan) Monastery used to stand at the south-eastern extremity of Vostan (now: Gevash) City, the district capital.

A monument probably tracing back to the 15th to 16th centuries, it has been totally annihilated, its stones and even site having been appropriated.

Սր. Թովմաս վանքը հարավ-արևմուտքից 1910 (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի) և 2010 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2010 թ.

Գավթի արևմտյան ճակատից բացված մուտքը 1970-ական (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի) և 2010 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Монастырь Сурб Товмас с юго-запада (фот. А. Магакяна, 1910 г., и С. Карапетяна, 2010 г.); обмер А. Акопяна, 2010 г.

Западный вход притвора монастыря (фот. А. Ахназаряна, 1970-е годы, и С. Карапетяна, 2010 г.)

St. Tovmas (Thomas) Monastery from the south-west (photos by H. Maghakian, 1910; S. Karapetian, 2010); measurement by A. Hakobian, 2010

The western entrance of the monastic narthex (photos by A. Hakhnazarian, 1970s, and S. Karapetian, 2010)

Սր. Թովմաս վանքը գտնվում է Գանձակ (այժմ՝ Ալթընսաչ) գյուղից 3 կմ հյուսիս-արևմուտք:

Ըստ ավանդության՝ կառուցվել է այն տեղում, ուր ամփոփված են եղել Թովմա առաքյալի մասունքները, սակայն հնավայրում պահպանված նյութական մշակույթի հուշարձանները և զրավոր հիշատակությունները սկիզբ են առնում միայն ԺԴ դարից: Վանքը գործել է մինչև 1915 թ.:

Բազմիցս ենթարկվել է ցարդ շարունակվող զանձախուզության ավերումներին:

Монастырь Сурб Товмас (Св. Фомы) находится в 3 км к северо-западу от села Гандзак (ныне — Алтынсач).

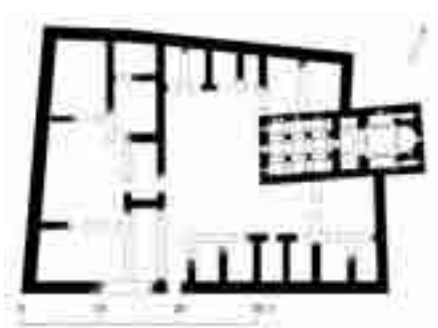
Согласно преданию, монастырь был основан над мощами апостола Фомы. Сохранившиеся на его территории памятники материальной культуры и первые письменные упоминания о нем датируются XIV в.

Монастырь действовал до 1915 г. В последующие годы кладоискатели постепенно разрушали его (процесс продолжается до сих пор).

St. Tovmas (Thomas) Monastery is situated 3 km north-west of Gandzak (now: Altensach) Village.

It is traditionally considered to have been founded where the remains of Thomas the Apostle were buried. However, the oldest monuments of material culture preserved around it and the earliest available written records mentioning it date from the 14th century.

The monastery functioned until 1915. It has been repeatedly damaged by so-called gold-diggers.

Գանձակի Սբ. Թովմաս վանքի զերեզմանոցում գտնվող ԺԴ դարի խաչքարերից մեկը 2005 և 2010 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Դժվար է որոշել՝ խաչքարը փշրել են մուսուլման քարի մեջ թաքցված հայոց գանձերը գտնելու հույսով, թե՛ պարզապես խաչատյացության պատճառով:

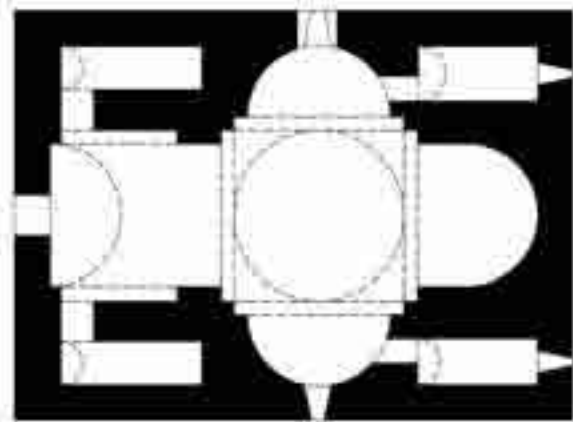
Один из хачкаров XIV в. на кладбище монастыря Сурб Товмас (фот. С. Карапетяна, 2005 г. и 2010 г.)

Трудно решить, был ли хачкар разрушен во время поиска якобы скрытых в нем сокровищ или из-за изображенных на нем крестов — символов христианства

One of the 14th-century cross-stones of the cemetery of St. Tovmas (Thomas) Monastery, Gandzak Village: partial views (photos by S. Karapetian, 2005 and 2010)

Did “gold-diggers” hope to find hidden treasures even inside the stone or did they break it simply out of hatred of the cross?

Իլու կամ Քարասնից մանկանց վանքը (ժ դար) 1910 թ. (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի), չափ.՝ Պ. Կունեոյի

Монастырь Илу или Карасниц Манканц (Сорока Отроков) (X в.) в 1910 г. (фот. А. Магакяна); обмер П. Кунео

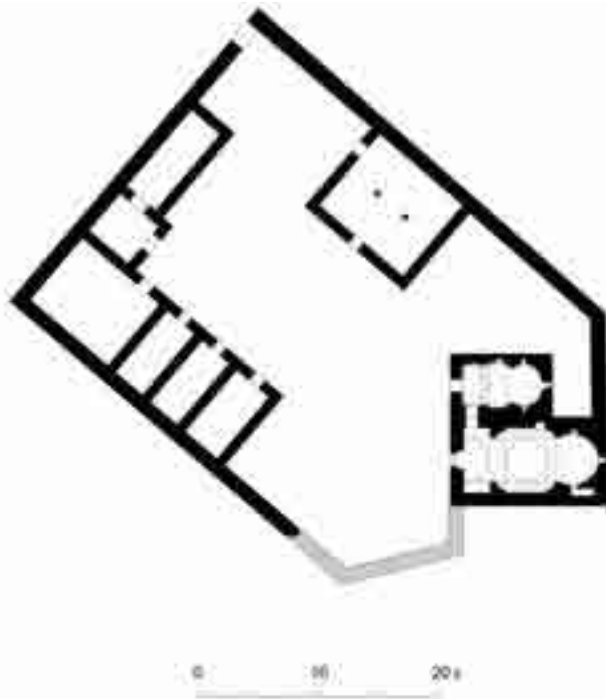
Iluvank (Karasnits Mankants) Monastery, 10th century (photos by H. Maghakian, 1910); measurement by P. Cuneo

Իլու կամ Քառասնից մանկանց վանքի ավերակները 1970-ական թթ. (լուս.՝ Պ. Կունեոյի) և 2005 թ. հուլիսին բուլդոզերով հիմնահատակ ավերումից հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Руины монастыря Илу или Карасниц Манканц (Сорока Отроков) (фот. П. Кунео, 1970-е годы); место, где находился монастырь, разрушенный до основания бульдозером в июле 2005 г. (фот. С. Карапетяна)

The ruins of Iluvank (Karasnits Mankants) Monastery (10th century) as of the 1970s (photo by P. Cuneo); the site of the monastery levelled to the ground with a bulldozer in July 2005 (photo by S. Karapetian)

Վարմրակ վանքը հյուսիս-արևմուտքից 1910 (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի) և 2007 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1975 թ.

Монастырь Кармрак с северо-запада (фот. А. Магакяна, 1910 г., и С. Карапетяна, 2007 г.); обмер А. Ахназаряна, 1975 г.

Karmrak Monastery from the north-west (photos by H. Maghakian, 1910; S. Karapetian, 2007); measurement by A. Hakhnazarian, 1975

Վարմրակ վանքը (հայտնի է նաև Միանձն կամ Անեն անապատ անուններով) գտնվում է Մոխրաբերդ (այժմ՝ Գյուրյունդյու) գյուղից 3 կմ հյուսիս՝ Վանա լճափից 2 կմ հեռավորության վրա:

Ըստ ավանդության՝ հիմնել է Վասպուրականի թագավոր Գագիկ Ա Արժրունին (908-մոտ 943 թթ.): ԺԳ-ԺԵ դարերում կառուցապատվել է, միևնույն ժամանակ ունեցել բազմամարդ միաբանություն:

Վանքը եղել է գրչօջախ և գործել մինչև ԺԹ դարավերջ:

1940-ական թթ.-ից ի վեր շարունակաբար վնասվում է շղապարող զանճախուղության պատճառով:

Монастырь Кармрак (Миандзн или скит Анен) находится на расстоянии 2 км от озера Ван, в 3 км к северу от села Мохраберд (ныне — Гюрюндю).

Согласно преданию, монастырь был основан царем Гагиком I Арцруни (908-около 943 гг.). В XIV-XV вв. его территория была застроена. В это же время монастырь имел большую братию и скрипторий, который действовал до конца XIX в.

Начиная с 1940-х годов, монастырь постоянно разрушается из-за действий кладоискателей.

Karmrak Monastery (also called cloister of Miandzn or Anen) stands within 2 km of the shore of Lake Van, 3 km north of Mokhraberd (now: Gyuryundyu) Village.

Its foundation is traditionally ascribed to king of Vaspurakan Gagik Artzruny I (908 to ca. 943).

The period between the 14th and 15th centuries was marked with serious construction activities in the monastery, which had a large community of monks and was also known as a scriptorium.

Karmrak functioned until the late 19th century. Since the 1940s, it has been continually ruined by so-called gold-diggers whose “visits” seem to have no end at all.

Կարմրակ վանքի զմբերը 1975 (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի) և 2007 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Купол монастыря Кармак (фот. А. Ахназаряна, 1975 г., и С. Карапетяна, 2007 г.)

The dome of Karmrak Monastery (photos by A. Hakhnazarian, 1975; S. Karapetian, 2007)

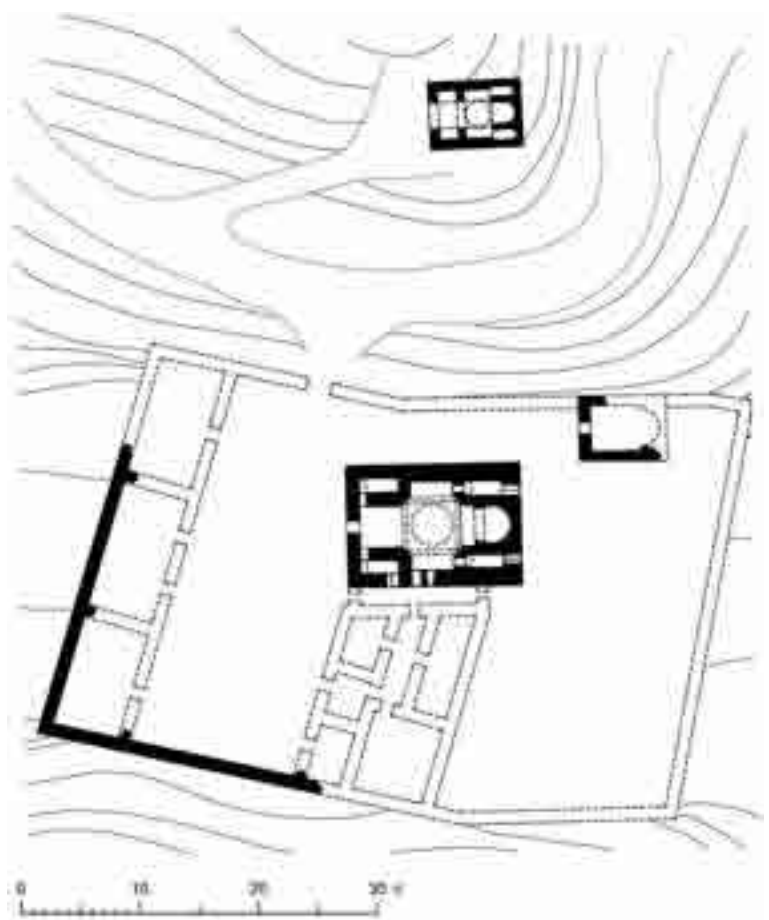

Վապուտկողի Սբ. Հակոբ վանքի գլխավոր եկեղեցին հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Բ. Մաղաքյանի, 1910 թ.), չափ.՝ Պ. Կունեոյի

Վանքատեղին 2011 թ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Церковь Сурб Акоп монастыря Капуткох с юго-запада (фот. А. Магакяна, 1910 г.); обмер П. Кунео

Место, где находился монастырь (фот. С. Карапетяна, 2011 г)

St. Hakob (Jacob), the main church of Kaputogh Monastery, from the south-west (photo by H. Maghakian, 1910); measurement by P. Cuneo

The site of the totally annihilated monastery (photos by S. Karapetian, 2011)

Վապուտկողի Սբ. Հակոբ վանքը գտնվում էր Ընձակ (այժմ՝ Յոլդյունդյու) գյուղից 0,2 կմ արևմուտք:

Հիմնադրվել է ԺԱ դարում: Բաղկացած էր գմբեթավոր երկու և թաղածածկ մեկ եկեղեցիներից, գերեզմանոցից, օժանդակ կառույցներից և շրջապարսպից:

Գլխավոր (մեծ) գմբեթավոր եկեղեցին՝ Սբ. Հակոբը, ներքուստ պատված է եղել որմնանկարներով: Պարսպից դուրս՝ դեպի հյուսիս, գտնվում էր Երեք մանկունք եկեղեցին:

1412 թ. վանքը հիմնովին վերակառուցվել է:

1900-ական թթ. այն արդեն ամայի էր, սակայն միանգամայն կանգուն:

1970 թ. ճանապարհաշինության պատրվակով, իսկ իրականում ոչնչացման ակնհայտ միտումով զինվորների կողմից պայթեցումներով ոչնչացվել են վանական հուշարձանախմբի բոլոր կառույցները:

Монастырь Капуткоха находился в 0,2 км к западу от села Индзак (ныне — Ёлдюндю).

Основанный в X в. монастырь состоял из трех церквей, подсобных сооружений и кладбища, обнесенных оградой.

Две церкви были купольными, а третья — сводчатой. Главная, большая церковь Сурб Акоп (Св. Иакова) была покрыта росписями. За оградой, к северу от нее, стояла церковь Ерек Манкунк (Трех Отроков).

В 1412 г. монастырь был целиком перестроен.

В 1900-х годах монастырь не действовал, однако его сооружения еще стояли. В 1970 г. все монастырские сооружения были взорваны военными под предлогом строительства дороги, однако их истинной целью было уничтожение памятника.

St. Hakob (Jacob) Monastery of Kaputogh used to rise 0.2 km west of Endzak (now: Yoldyundyu) Village.

Founded in the 11th century, it comprised three churches (two of them domed and one vaulted), a cemetery and some annexes, all of them within an enclosure, except Yerek Mankunk (Three Infants), which stood to the north.

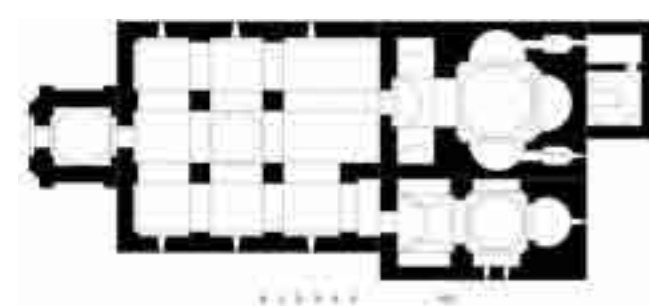
The main church, St. Hakob, which was the largest in dimensions, was adorned with frescoes.

In 1412 the monastery underwent complete reconstruction.

As of the 1900s, it stood thoroughly intact although it did not function any more.

In 1970 all the monastic buildings were exploded by military forces under the plea of constructing a road, but in fact, with the evident intention of annihilating them.

Նարեկավանքը հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի, 1910 թ.) և հարավ-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, ժմ դարի վերջ), չափ.՝ Ե. Լալայանի

Монастырь Нарекаванк с юго-запада (фот. А. Магакяна, 1910 г.) и юго-востока (автор фот. неизвестен, конец XIX в.); обмер Е. Лалаяна

Narek Monastery from the south-west (photo by H. Maghakian, 1910) and south-east (unknown photographer, late 19th century); measurement by Yer. Lalayan

Նարեկավանքը (Ժ դար) գտնվում էր Ոստանից (այժմ՝ Գևաշից) 15 կմ արևմուտք՝ Նարեկ (այժմ՝ Եմիշլեկ) գյուղում:

Բաղկացած էր միմյանց կից երկու՝ Սբ. Սանդուխտ և Սբ. Աստվածածին եկեղեցիներից, գավթից, եռահարկ զանգակատնից և Սբ. Գրիգոր Նարեկացու դամբարանից: Համալիրը շրջափակված էր պարսպապատով, որին ներքուստ կից էին միաբաններին և ուխտավորներին բնակարան ծառայող օժանդակ շինությունները:

Վանքը եղել է բազմարդյուն գրչության կենտրոն և գործել մինչև 1915 թ.: Հետագա տարիներին այն հիմնովին ոչնչացվել է: 1970-ական թվականներին ճիշտ վանքի տեղում կառուցվել է գյուղական մզկիթ:

Монастырь Нарекаванк находился в селе Нарек (ныне — Емишлек) в 15 км к западу от города Востан (ныне — Геваш).

Основанный в X в. монастырь состоял из церквей Сурб Сандухт (Св. Сандухт) и Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы), притвора, трехъярусной колокольни, усыпальницы Сурб Григор Нарекаци (Св. Григора Нарекаци), келий для монахов и пилигримов, окруженных оградой.

Действовавший до 1915 г. монастырь в последующие годы был разрушен до основания. В 1970-х годах на его месте была построена сельская мечеть.

Narek Monastery used to stand in the village of the same name (now: Yemishlek), 15 km west of Vostan (now: Gevash) City, the district capital.

Founded in the 10th century, it comprised the churches of St. Sandukht and Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin), a narthex, a three-tier belfry, the sepulchre of St. Grigor Narekatsy and some annexes for the habitation of monks and pilgrims, the entire complex enclosed within ramparts.

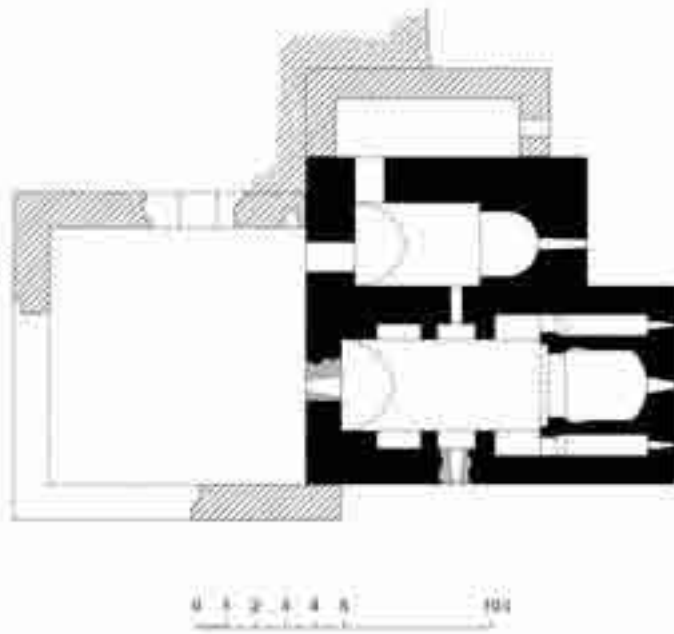
The monastery, which boasted the fame of a prolific scriptorium, functioned until 1915. The years that followed saw its total annihilation, a mosque being erected exactly in its site in the 1970s.

Նարեկավանքի տեղում կառուցված մզկիթը և ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված 1124 թ. խաչքար (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Мечеть, построенная на месте монастыря Нарекаванк; хачкар (1124 г.) с разрушенного кладбища монастыря (фот. С. Карапетяна, 2008 г.)

A mosque built in the site of Narek Monastery; a cross-stone (1124) from the annihilated cemetery of the monastery (photos by S. Karapetian, 2008)

Դիվաբույնի վանքը հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Մաղաքյանի, 1910 թ.), չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.

Монастырь Дивабуйн с юго-запада (фот. А. Магакяна, 1910 г.); обмер С. Карапетяна, 2005 г.

Divabuyun Monastery from the south-west (photo by H. Maghakian, 1910); measurement by S. Karapetian, 2005

Դիվաբույնի վանքը գտնվում է Վանա լճի հարավային ափին՝ համանուն թերակղզու հյուսիսարևելյան լանջին՝ Հինգեղ (այժմ՝ Ինքոյ) գյուղից 5,5 կմ հյուսիս-արևելք:

Հիմնադրման ստույգ ժամանակը հայտնի չէ, սակայն այն հանգամանքը, որ մերձակա գերեզմանոցում եղել են ԺԳ դարին վերաբերող շիրմաքարեր, հիմք է տալիս ենթադրելու, որ արդեն նշյալ ժամանակաշրջանում տեղում կարող էր գոյություն ունեցած լինել նաև պաշտամունքային կառույց:

Բաղկացած է միմյանց կից միանավ երկու եկեղեցիներից, փոքր՝ հյուսիսային եկեղեցուն հյուսիսից կից ուղղանկյուն ավանդատնից և եկեղեցիներին արևմուտքից կից գավթից: Վանքից հյուսիս-արևմուտք շինությունների ավերակներ կան, իսկ հարավարևելյան կողմում խաչքարերով գերեզմանոցն է:

Սբ. Հարություն եկեղեցու արևմտյան ճակատին պահպանված արձանագրության համաձայն՝ գլխավոր եկեղեցին նորոգվել է 1447 թ.՝ Աղթամարի կաթողիկոս Չաքարիա Գ-ի հայրապետության օրոք (1434-1464 թթ.):

Վանքը գործել է մինչև 1894-1896 թթ. Համիդյան ջարդերը և կողոպտվել ու ավերվել է: Դրանից հետո՝ մինչև 1915 թ., այն ուխտատեղի էր սոսկ սակավաթիվ այցելուների համար:

Հետագա տասնամյակների ընթացքում շարունակաբար քայքայվել է ոչ միայն անխնամ վիճակում գտնվելու, այլև մերձաբնակ քղերի՝ պարբերաբար իրականացրած գանձախուզության հետևանքով: Երևույթ, որ շարունակվում է առ այսօր: Ի մասնավորի՝ 2010 թ.՝ մեր այցելության պահին, ի հայտ եկան վանքի բակում ճամբարակալած մի խումբ քուրդ գանձախույզներ, որոնք շաբաթներ շարունակ զբաղված էին եկեղեցու հիմքերը քանդելով:

Монастырь Дивабуйн находится на северо-восточном склоне одноименного полуострова на южном берегу озера Ван, в 5,5 км к северо-востоку от села Хингех (ныне — Инкёй).

Точное время основания монастыря неизвестно, однако на кладбище рядом с ним сохранились надгробия XIII в. Это дает основание предположить, что на месте уже было построено культовое сооружение.

Монастырь состоит из построенных рядом двух однонефных церквей (северной и Сурб Арутюн), прямоугольного в плане придела, примыкающего к северной церкви с севера, притвора, примыкающего к церквям с запада. К северо-западу от монастыря сохранились руины других сооружений, а к юго-востоку от него находится кладбище с хачкарами.

Согласно надписи на западном фасаде главной церкви Сурб Арутюн (Св. Воскресения), она была восстановлена в 1447 г. при католикосе Ахтамара Закарии III (1434-1464 гг.).

Во время погромов 1894-1896 гг., монастырь был ограблен и разрушен. До 1915 г. он служил местом паломничества для малочисленных пилигримов.

В последующие десятилетия монастырь был заброшен. До сих пор местные курды регулярно посещают памятник и постепенно разрушают его. Например, во время нашего визита в 2010 г. во дворе монастыря стояли палатки кладоискателей-курдов, которые уже несколько недель разрушали основания стен церкви.

Divabuyun Monastery is situated on the north-eastern slope of the peninsula of the same name, 5.5 km north-east of Hingegh (now: Inkyoy) Village, on the southern shore of Lake Van.

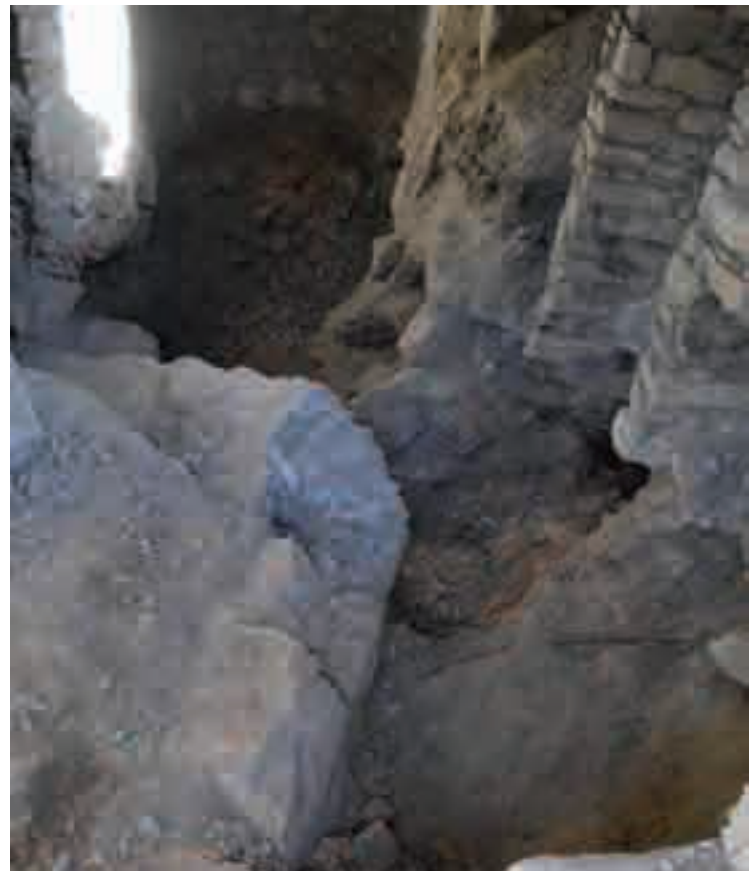
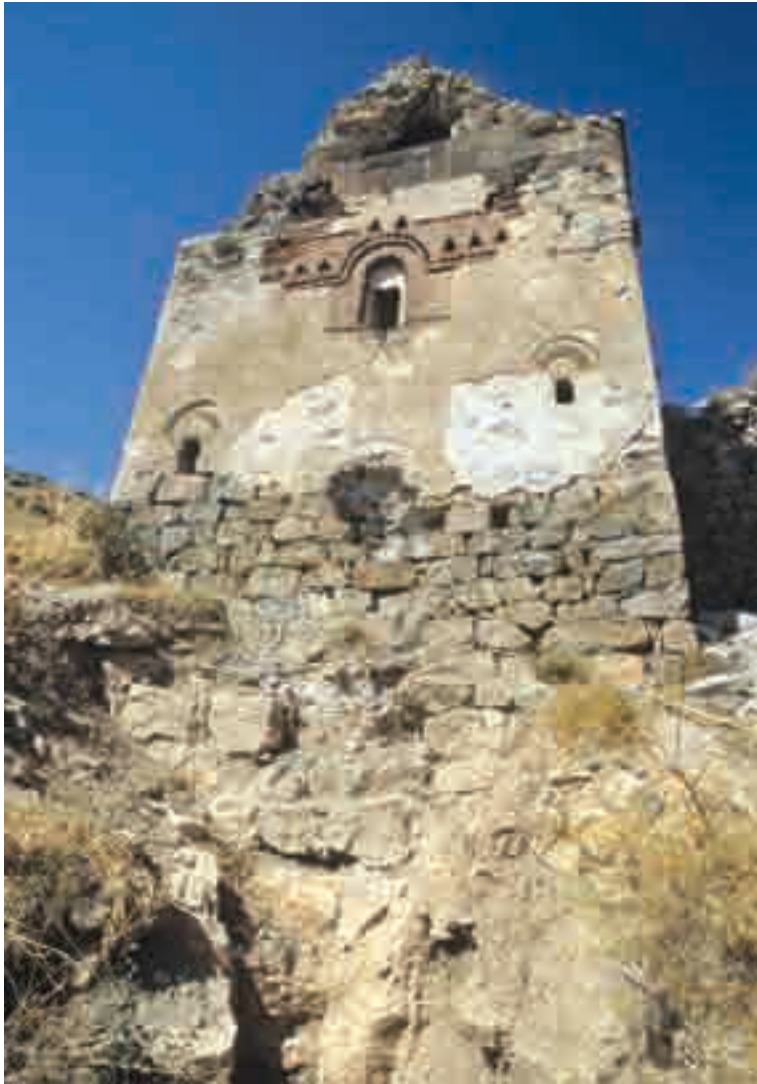
The exact time of its foundation remains unknown: an adjacent graveyard used to retain some 13th-century tombstones, which suggests that it might have been constructed either during this period or prior to it.

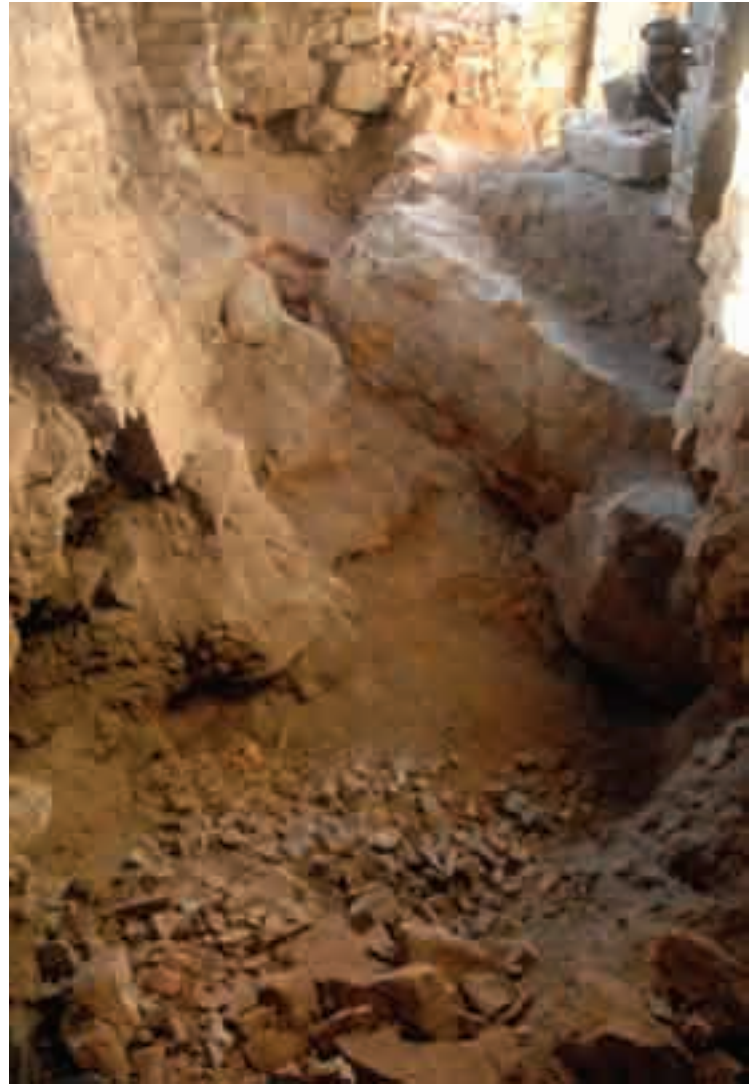
The monastery consists of two uni-nave churches, a rectangular sacristy adjoining the smaller of them (standing to the north) from the north, and a narthex abutting on the churches from the west. North-west of the monastery, some ruins are preserved, and to the south-east, a cemetery of cross-stones extends.

According to an inscription preserved on the western facade of the main monastic church, Sourb Harutiun (Holy Resurrection), in 1447, in the days of Aghtamar Catholicos Zakaria III (1434 to 1464), it underwent repairs.

Divabuyun functioned until the Armenian massacres of 1894 to 1896, during which it suffered plunder and destruction. Until 1915 it served as a pilgrimage site for a small number of believers.

In the decades that followed, the monastery, which was doomed to total neglect, was continually “visited” by so-called gold-diggers from the adjacent Kurdish villages. It should be noted that they have not completed their “work” yet: during our visit in 2010, we saw a group of Kurds who had been camping in the yard of the monastery for weeks, actively undermining its foundations.

Դիվաբույնի վանքի Սբ. Հարություն եկեղեցին արևելքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 և 2010 թթ.), հատվածներ 2010 թ. իրականացված տակնուվրա-յություններից և վանքն ավերակող զանձախույզների խումբը (լուս.՝ Գ. Առաքելյանի և Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.)

Церковь Сурб Арутюн монастыря Дивабуйн с востока (фот. С. Карапetyана, 2005 г. и 2010 г.); разрушенный интерьер церкви; группа кладоискателей-курдов (фот. Г. Аракелян и С. Карапetyана, 2010 г.)

Sourb Harutiun (Holy Resurrection) Church of Divabuyn Monastery from the east (photos by S. Karapetian, 2005 and 2010); different parts of the church interior ruined by a group of "gold-diggers" (seen in the photo) "working" in the monastery right at the time of our visit (photos by G. Arakelian and S. Karapetian, 2010)

Խաչքար (1444 թ.) Աղթամար կղզու գերեզմանոցում (լուս.՝ Վ. Բահմանի, 1911 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Խաչի համբարձման տեսարանն Աղթամարի Սբ. Խաչ վանքի եկեղեցու արևմտյան ճակատին (լուս.՝ Վ. Բահմանի, 1911 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

Хачкар (1444 г.) с кладбища монастыря Сурб Хач (Св. Креста) на острове Ахтамар (фот. В. Бахмана, 1911 г., и С. Карапетяна, 2008 г.)

Сцена «Вознесение креста» на западном фасаде церкви монастыря Сурб Хач (Св. Креста) на острове Ахтамар (фот. В. Бахмана, 1911 г., и С. Карапетяна, 2008 г.)

A cross-stone (1444) from the cemetery of Sourb Khach (Holy Cross) Monastery, Aghtamar Island (photos by W. Bahmann, 1911, and S. Karapetian, 2008)

A scene of the Ascension on the western facade of the church of Sourb Khach (Holy Cross) Monastery, Aghtamar Island (photos by W. Bahmann, 1911, and S. Karapetian, 2008)

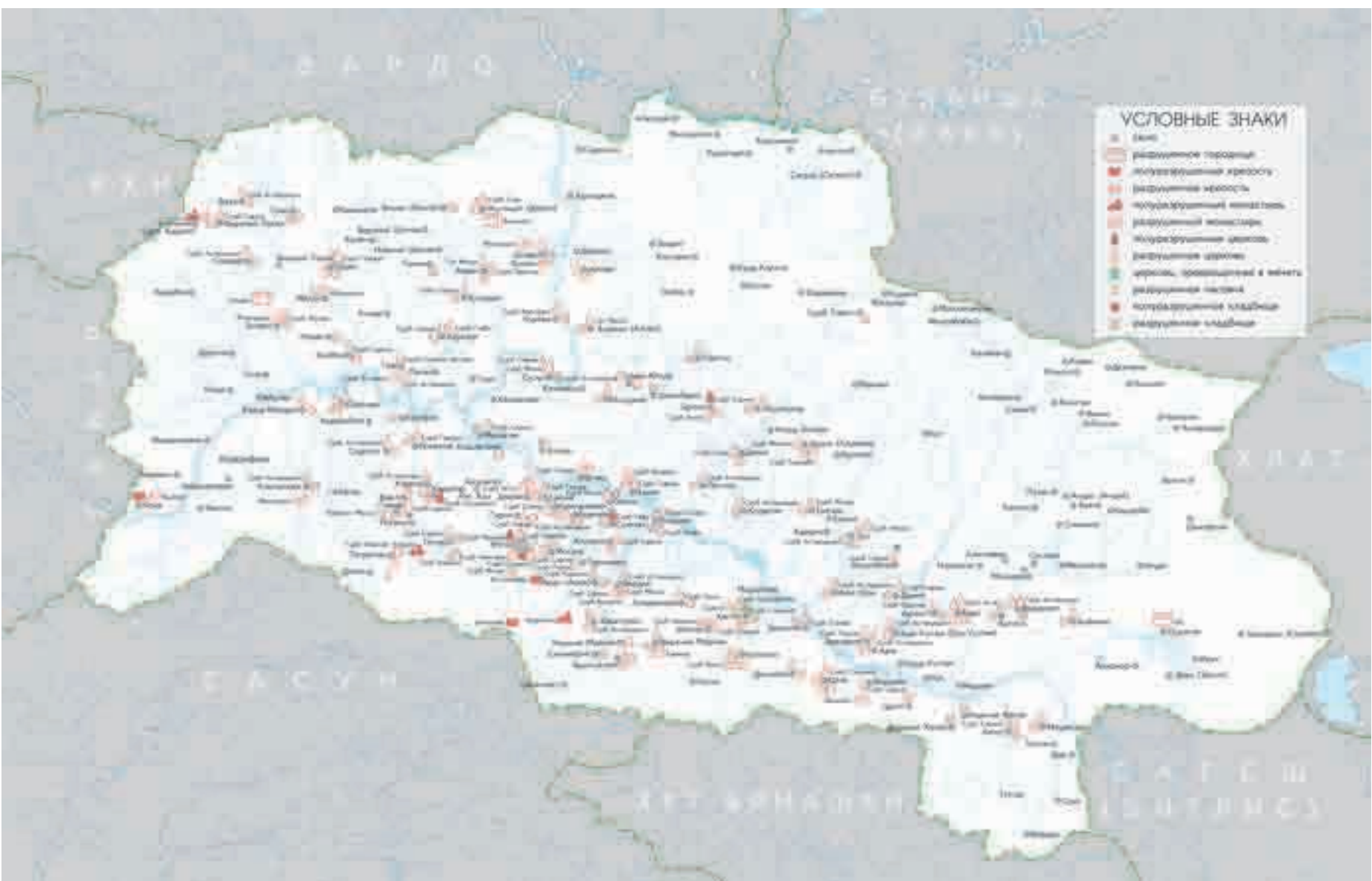

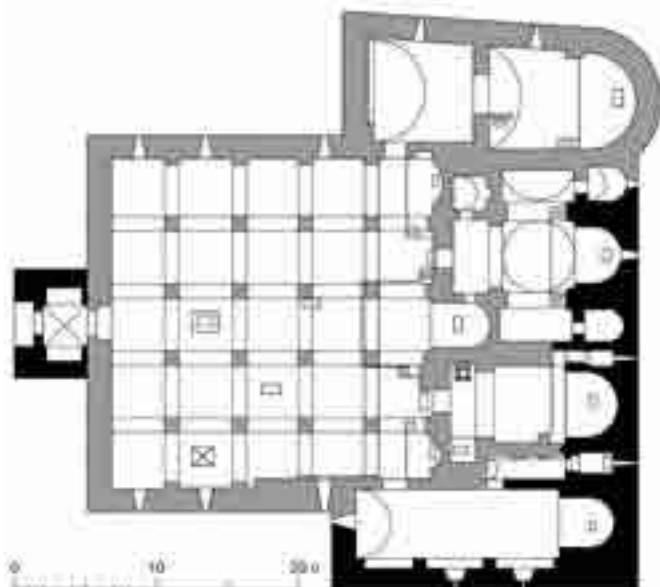
ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՍ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԲԱՂԵՇԻ (ԲԻԹԼԻՍ) ՆԱՀԱՆԳԻ
ՄՈՒՇ (ՏԱՐՈՆ) ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ МУШ (ТАРОН),
ПРОВИНЦИЯ БАГЕШ (БИТЛИС)**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**MUSH (TARON) DISTRICT,
BAGHESH (BITLIS) PROVINCE**

Մշո Սբ. Կարապետ (Իննակնյան, Գլակավանք) վանքը հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Վ. Համբիկյանի, 1910-ական թթ. սկիզբ և անհայտ հեղ., 1900-ական թթ.) և հարավ-արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), չափ.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի Հոշոտված վանքի մնացորդները հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Монастырь Мшо Сурб Карпет (Иннакнян, Глакаванк) с юго-запада (фот. В. Амбикяна, начало 1910-х годов, автор второй фот. неизвестен, 1900-е годы); монастырь с юго-востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); обмер Ж.-М. Тьерри

Остатки разрушенного монастыря с юго-запада (фот. С. Карпетяна, 2006 г.)

Sourb Karapet (Holy Forerunner, Innaknian, Glakavank) Monastery of Mush from the south-west (photos by V. Hambikian, early 1910s, and unknown photographer, 1900s); the monastery from the south-east (unknown photographer, 1900s); measurement by J.-M. Thierry

The remnants of the annihilated monastery from the south-west (photos by S. Karapetian, 2006)

Սբ. Կարապետ վանքը գտնվում էր Մուշ քաղաքից 36 կմ հյուսիս-արևմուտք՝ Քարքե լեռան ստորոտում:

Հիմնվել է Գ դարի սկզբին ոչնչացված հին հայկական տաճարի տեղում: Գարեր շարունակ Արևմտյան Հայաստանի ամենից հայտնի սրբավայրն էր:

Բազմիցս ավերվել և վերաշինվել է: Հիմնովին վերակառուցման առավել նշանակալի աշխատանքներ են իրականացվել ԺՉ դարում և 1788 թ. (նախորդիվ տուժել էր 1784 թ. երկրաշարժից):

Անցած տասնամյակների ընթացքում գրեթե ամբողջովին քանդվել է հենց վանքի տարածքում բնակություն հաստատած և Չենգիլի գյուղը հիմնած քրդերի կողմից:

Монастырь Мшо Сурб Карапет (Св. Иоанна Предтечи) находился у подножия горы Карке в 36 км к северо-западу от города Муш. Монастырь был известен также под названиями Иннакнян и Глакаванк.

Монастырь, основанный в начале IV в. на месте капища, в течение веков сохранял первоначальное значение среди духовных центров Западной Армении.

Монастырь был многократно разрушен и восстановлен. В XVI в. и в 1788 г. (после землетрясения 1784 г.) был целиком перестроен.

За последние десятилетия памятник был разрушен почти до основания курдами, которые на его территории основали село Ченгилли.

Sourb Karapet (Holy Forerunner, Innaknian, Glakavank) Monastery used to rise at the foot of Mount Karke, 36 km north-west of Mush City.

Founded in the early 4th century in the site of a pagan temple, it was the most renowned spiritual centre in Western Armenia throughout many centuries.

The monastery repeatedly suffered destruction and underwent renovation: major acts of complete reconstruction were carried out particularly in the 16th century and after a 1784 earthquake, in 1788.

In past decades, Sourb Karapet has been almost totally annihilated by the Kurdish inhabitants of Chengili, a village established right in the site of the monastery.

Մշո Սբ. Կարապետ (Իննակնյան, Գլակավանք) վանքը հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Բ. Բյորնի, 1905 թ. և անհայտ հեղ., 1900-ական թթ.), զանգակատունը արևմուտքից (լուս.՝ Վ. Համբիկյանի, 1910-ական թթ.) և հյուսիս-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1910-ական թթ.)

Հոշոտված վանքի եկեղեցիներից մեկի ավանդատների մնացորդները, շինանյութի վերածված արձանագիր տապանաքարեր և երեսապատի սրբատաշ քարեր վանքի տեղում գոյացած գյուղի կառույցների որմերում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Монастырь Мшо Сурб Карапет (Иннакнян, Глакаванк) с юго-запада (фот. Б. Бьорна, 1905 г., автор второй фот. неизвестен, 1900-е годы); колокольня монастыря с запада (фот. В. Амбикяна, 1910-е годы) и северо-запада (автор фот. неизвестен, 1910-е годы)

Остатки приделов одной из церквей монастыря; покрытые надписями обломки надгробий и чисто отесанных облицовочных камней в стенах сооружений села, возникшего на месте разрушенного монастыря (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

Sourb Karapet (Holy Forerunner, Innaknian, Glakavank) Monastery of Mush from the south-west (photos by B. Börn, 1905, and unknown photographer, 1900s); the monastic belfry from the west (photo by V. Hambikian, 1910s) and north-west (unknown photographer, 1910s)

The remnants of the sacristies of one of the monastic churches; inscribed tombstones and finely-dressed revetment stones in the walls of the buildings of the village established in the site of the annihilated monastery (photos by S. Karapetian, 2006)

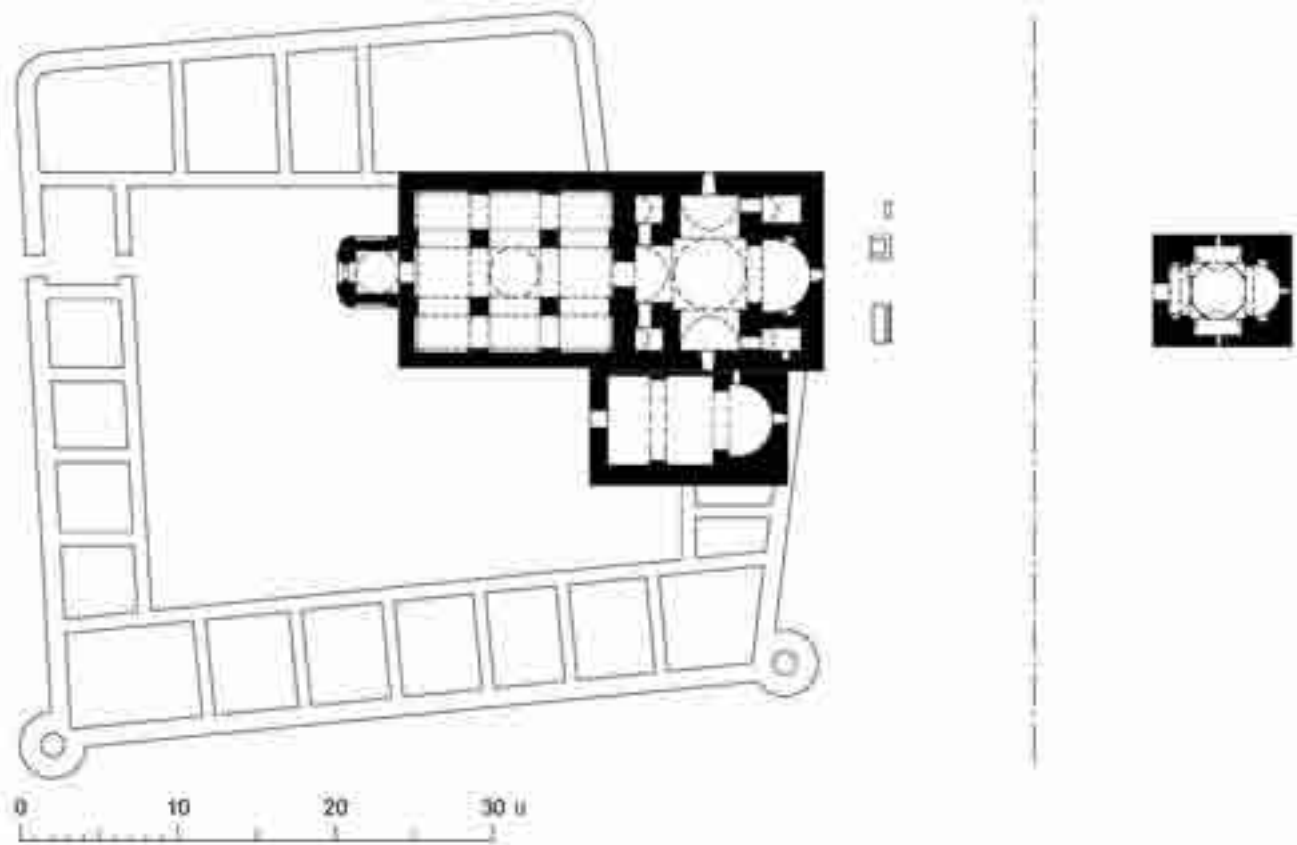

Ավերված Սշո Սբ. Կարապետ (Իննակնյան, Գլակավանք) վանքի ճարտարապետական բեկորները և խապառ ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված և որպես շինանյութ յուրացված գերեզմանական հուշարձանները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Резные фрагменты монастыря Мшо Сурб Карпет (Иннакнян, Глакаванк) и хачкаров с его разрушенного кладбища, использованные в качестве строительного материала (фот. С. Карпетяна, 2006 г.)

Architectural fragments from Sourb Karapet (Holy Forerunner, Innaknian, Glakavank) Monastery of Mush; cross-stones from its annihilated cemetery appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2006)

Մշո Աբ. Առաքելոց վանքն արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), չափ.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի Վանքի ավերակներն արևելքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Монастырь Мшо Сурб Аракелоц с востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); обмер Ж.-М. Тьерри

Руины монастыря с востока (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

Soub Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush from the east (unknown photographer, 1900s); measurement by J.-M. Thierry

The ruins of the monastery from the east (photo by S. Karapetian, 2006)

Աբ. Առաքելոց վանքի ավերակները գտնվում են Մուշ քաղաքից 5 կմ հարավ-արևելք՝ մերձակա Արաք (այժմ՝ Քեփենեք) գյուղից 2,8 կմ հարավ-արևմուտք՝ Տիրինկատար լեռան լանջին:

Հայտնի է նաև Տիրինկատարի, Թարգմանչաց և Աբ. Ղազար անուններով:

Ըստ ավանդության՝ հիմնադրել է Գ. Լուսավորիչը Հռոմից բերված և այստեղ ամփոփված առաքյալների մասունքների վրա:

Վանքը բաղկացած է եղել միմյանց կից զույգ եկեղեցիներից, գավթից, զանգակատնից և շրջապարսպի ներքո օժանդակ կառույցներից, իսկ արևելյան կողմում՝ մեկուսի դիրքով գմբեթավոր Աբ. Աստվածածին եկեղեցուց:

Նորոգվել է 1125 և 1614 թթ.: 1663 թ. վերակառուցվել է գլխավոր եկեղեցու գմբեթը:

Ներկայումս վանքից պահպանվել են երկու եկեղեցիների մնացորդները:

Руины монастыря Мшо Сурб Аракелоц (Св. Апостолов) находятся на склоне горы Тиринкатар в 5 км к юго-востоку от города Муш, в 2,8 км к юго-западу от села Арак (ныне — Кепенек).

Известен также под названиями Тиринкатар, Таргманчац (Св. Переводчиков) и Сурб Казар (Св. Лазаря).

По преданию он был основан Григорием Просветителем над мощами апостолов, перевезенными из Рима.

Обнесенный оградой монастырь состоял из находящихся рядом друг с другом двух церквей, притвора, колокольни и других сооружений. За оградой, к востоку от других сооружений, находилась купольная церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы).

Монастырь был отреставрирован в 1125 г. и в 1614 г., а в 1663 г. был перестроен купол главной церкви.

Ныне от монастыря сохранились только полуразрушенные две церкви.

The ruins of Soub Arakelots (Holy Apostles') Monastery are preserved on one of the slopes of Mount Tirinkatar, 2.8 km southwest of the adjacent village of Arak (now: Kepenek), 5 km south-east of Mush City.

As legend has it, the monastery was founded by St. Gregory the Enlightener over the relics of some apostles brought from Rome. It was also known by the names Tirinkatar, Targmanchats (Translators') and St. Ghazar (Lazarus).

Soub Arakelots consisted of three churches (two of them close to one another), a narthex, a belfry and some annexes. All of them were within an enclosure, except the domed church of Soub Astvatzatzin (Holy Virgin), which stood to the east, isolated from the other monastic monuments.

In 1125 and 1614 Soub Arakelots underwent overhaul. In 1663 the dome of its main church was rebuilt.

At present only the remnants of two monastic churches are preserved.

Մշո Սբ. Առաքելոց վանքն արևելքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.) և արևմուտքից (լուս.՝ Վ. Համբիկյանի, 1910-ական թթ.)

Монастырь Мшо Сурб Аракелоц с востока (автор фот. неизвестен, 1900-е годы) и запада (фот. В. Амбикяна, 1910-е годы)

Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush from the east (unknown photographer, 1900s) and west (photo by V. Hambikian, 1910s)

Մշո Սր. Առաքելոց վանքի ավերակներն արևելքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.) և արևմուտքից (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1970-ական թթ.)

Руины монастыря Мшо Сурб Аракеоц с востока (фот. С. Карапетяна, 2006 г.) и запада (фот. А. Ахназаряна, 1970-е годы)

The ruins of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery from the east and west (photos by S. Karapetian, 2006, and A. Hakhnazarian, 1970s)

Մշո Աբ. Առաքելոց վանքը հարավ-արևմուտքից (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.) և նրա ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Монастырь Мшо Сурб Аракеоц с юго-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы) и его руины (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush from the south-west (unknown photographer, 1900s); its ruins (photo by S. Karapetian, 2006)

Մշո Սբ. Առաքելոց վանքի գլխավոր հուշարձանա-
խմբից արևելք գտնվող զերեզմանոց-պանթեոնը,
որ ամփոփված էին հայ երախտավորներ Մովսես
Խորենացին, Դազար Փարպեցին, Դավիթ Անհաղ-
բը, Ստեփանոս Տարոնեցին (Ասողիկ) և այլք (լուս.
հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), զերեզմանոց-
պանթեոնի մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյա-
նի, 2006 թ.)

Кладбище-пантеон к востоку от основных
сооружений монастыря Мшо Сурб Араке-
лоц, где похоронены известные летописцы
Мовсес Хоренаци, Лазарь Парпеци, Степа-
нос Таронечи (Асохик), философ Давид
Анахт (Непобедимый) и др. (автор фот. не-
известен, 1900-е годы); разрушенное клад-
бище-пантеон (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

A partial view of the pantheon of Sourb Arakelots
(Holy Apostles') Monastery of Mush, extending east
of its main buildings and retaining the remains of pro-
minent Armenian historiographers Movses Kho-
renatsy, Ghazar Parpetsy, Davit Anhaght (David the
Invincible), Stepanos Taronetsy the Asoghik and oth-
ers (unknown photographer, 1900s); the site of the
devastated pantheon (photo by S. Karapetian, 2006)

Փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթի և Ստեփանոս Տարոնեցու (Ասողիկ) հիշատակին կանգնեցված խաչքարերը (1144 թ.) Մշո Սբ. Առաքելոց վանքի գերեզմանոց-պանթեոնում (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-1910-ական թթ., Ս. Տեր-Ավետիսյանի դիվան)

Մշո Սբ. Առաքելոց վանքի վերջին՝ 1915 թ. գլխավոր վանահայրը՝ լուսանկարված նույն խաչքարերի առջև (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), Դազար Փարպեցու հիշատակին կանգնեցված որմնափակ խաչքարը (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ., Ս. Տեր-Ավետիսյանի դիվան)

Պանթեոնում պահպանված միակ՝ Դավիթ Անհաղթի խաչքարը (լուս.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի, 1970 թ.)

Хачкары 1144 г., возведенные в память о летописце Степаносе Таронети (Асохике) и философе Давиде Анахте (Непобедимом), на кладбище-пантеоне монастыря Мшо Сурб Аракеоц (автор фот. неизвестен, 1900-1910-е годы, архив С. Тер-Аветисяна); последний игумен монастыря (обезглавлен в 1915 г.), сфотографированный перед теми же хачкарами (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); смонтированный в архитектурную форму хачкар в память о летописце Лазаре Парпеци (автор фот. неизвестен, 1900-е годы, архив С. Тер-Аветисяна); единственный сохранившийся хачкар в память о Давиде Анахте (фот. Ж.-М. Тьерри, 1970 г.)

Cross-stones of 1144 erected in memory of philosopher Davit Anhaght (David the Invincible) and Stepanos Taronetsy the Asoghik in the pantheon of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush (unknown photographer, 1900s to 1910s, S. Ter-Avetissian's collection); the last prior of the monastery, who was beheaded in 1915, photographed in front of the same cross-stones (unknown photographer, 1900s); a set-in-wall cross-stone dedicated to historiographer Ghazar Parpetsy (unknown photographer, 1900s, S. Ter-Avetissian's collection); the only surviving memorial of the pantheon, the cross-stone dedicated to David the Invincible (photo by J.-M. Thierry, 1970)

Դավիթ Անհաղթի հիշատակին կանգնեցված խաչքարի՝ գանձախուզության նպատակով հողից հանված պատվանդանը և բեկորները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Խաչքարի վերակազմություն՝ ըստ պահպանված բեկորների

Постамент возведенного в память о Давиде Анахте (Непобедимом) хачкара, смещенный кладоискателями с первоначального места; обломки того же хачкара (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); реконструкция хачкара по сохранившимся обломкам

The pedestal of the cross-stone dedicated to Davit Anhaght (David the Invincible) unearthed by so-called gold-diggers; its fragments (photos by S. Karapetian, 2006); a reconstruction of the cross-stone with its surviving fragments

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԲԱՂԵՇԻ (ԲԻԹԼԻՍ) ՆԱՀԱՆԳԻ
ԲԱՂԵՇ (ԲԻԹԼԻՍ) ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ БАГЕШ (БИТЛИС),
ПРОВИНЦИЯ БАГЕШ (БИТЛИС)**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**BAGHESH (BITLIS) DISTRICT,
BAGHESH (BITLIS) PROVINCE**

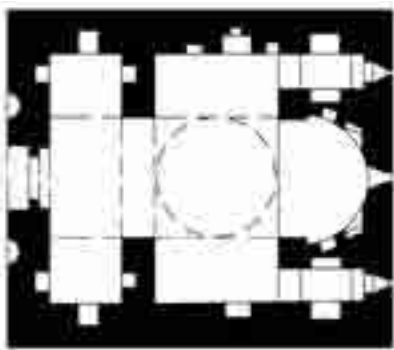

Սբ. Հիզտիբուզտի վանքի եկեղեցին հարավ-արևելքից (լուս.՝ ժ.-Մ. Թիերրի, 1972 թ.) և ներքին տեսքը դեպի արևելք (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1970-ական թթ.)

Церковь монастыря Сурб Изтибузт с юго-востока (фот. Ж.-М. Тьерри, 1972 г.); вид интерьера церкви на восток (фот. А. Ахназаряна, 1970-е годы)

The church of St. Hiztibuzt Monastery from the south-east (photo by J.-M. Thierry, 1972); its interior towards the east (photo by A. Hakhnazarian, 1970s)

Սբ. Հիզտիբուզտի վանքի եկեղեցին հարավ-արևելքից՝ գանձախուզության հետևանքով քանդված արևելյան ճակատով, և ներքին տեսքը դեպի արևելք (լուս.՝ Ժ.-Կ. և Շ. Փոթելիենների, 2011 թ.), չափ.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1972 թ.

Церковь монастыря Сурб Изтибузт с юго-востока (восточная стена разрушена кладочисателями); вид интерьера церкви на восток (фот. Ж.-К. и Ш. Отеллье, 2011 г.); обмер А. Ахназаряна, 1972 г.

The church of St. Hiztibuzt Monastery from the south-east with its eastern facade destroyed by "gold-diggers"; its ruined interior towards the east (photos by J.-C. and Ch. Hotellier, 2011); measurement by A. Hakhnazarian, 1972

Սբ. Հիզտիբուզտի վանքի ավերակները գտնվում են Թուխ (այժմ՝ Թուքյոյու) գյուղի հարավարևելյան եզրին:

Վանքն իր անունը ստացել է մի մահմեդականից, որը քրիստոնեություն ընդունելու պատճառով սպանվել է ազգակիցների կողմից և սրբացվել:

Հիմնադրվել է 1429 թ., 1708 թ.՝ վերակառուցվել: Վերջին տարիներին մեծապես տուժել է գանձախույզների կողմից:

Руины монастыря Сурб Изтибузт (Св. Изтибузта) находятся на юго-восточной окраине села Тух (ныне — Тухкёю).

Название монастыря происходит от имени мусульманина, который принял мученическую смерть из-за принятия христианскую и почитался как святой.

Основанный в 1429 г. монастырь был перестроен в 1708 г. В последние годы памятник постоянно разрушается из-за действий кладочисателей.

The ruins of St. Hiztibuzt Monastery are situated at the south-eastern edge of Tugh (now: Tughkyoyu) Village.

It was founded in 1429 in memory of a Muslim who had suffered martyrdom in the aftermath of his conversion to Christianity.

The monastery underwent reconstruction in 1708.

In recent years, it has been seriously damaged by so-called gold-diggers.

Սբ. Իզտիբուզտի վանքի եկեղեցին հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Ա. Հախնազարյանի, 1972 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Церковь монастыря Сурб Изтибузт с юго-запада (фот. А. Ахназаряна, 1972 г., и С. Карапетяна, 2006 г.)

The church of St. Hiztibuzt Monastery from the south-west (photos by A. Hakhnazarian, 1972, and S. Karapetian, 2006)

Ծվար (այժմ՝ Յալնըզչամլար) գյուղի ոչնչացված միջնադարյան գերեզմանոցից հափշտակված և շինանյութի վերածված խաչքարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Использованные в качестве стройматериала обломки хачкаров с разрушенного средневекового кладбища села Цвар (ныне — Ялнызчамлар) (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

Fragments of cross-stones from the annihilated medieval cemetery of Tzvar (now: Yalnezcham-lar) Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2006)

Խուլթիկ (այժմ՝ Արըդաղ) գյուղի ոչնչացված գերեզմանոցից հափշտակված և շինանյութի վերածված խաչքարեր՝ քերված խաչաքանդակներով (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

Использованные в качестве стройматериала хачкары (с соскобленными крестами) с разрушенного кладбища села Хултик (ныне — Арыдаг) (фот. С. Карапетяна, 2007 г.)

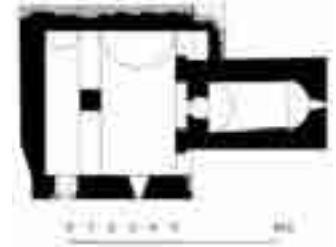
Cross-stones with scraped cross reliefs from the annihilated cemetery of Khultik (now: Aredagh) Village: appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2007)

Նարեկ վանքի գավիթը հարավ-արևելքից (լուս.՝ Ժ.Մ. Թիերրիի, 1974 թ.), վանքի եկեղեցու մուտքը (լուս.՝ Ժ.Կ. և Շ. Հոթելիե-ների, 2000 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.), չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.

Притвор монастыря Нарек с юго-востока (фот. Ж.-М. Тьерри, 1974 г.); вход церкви монастыря (фот. Ж.-К. и Ш. Отеллье, 2000 г., и С. Карапетяна, 2006 г.); обмер С. Карапетяна, 2006 г.

The narthex of Narek Monastery from the south-east (photo by J.-M. Thierry, 1974); the entrance of the monastic church (photos by J.-C. and Ch. Hotellier, 2000, and S. Karapetian, 2006); measurement by S. Karapetian, 2006

Նարեկ վանքը գտնվում է Փոր (այժմ՝ Դեղիրմենալքը) գյուղից 1,2 կմ արևելք:

Ըստ ավանդության՝ հիմնադրել է Գրիգոր Լուսավորիչը Դ դարի սկզբին, սակայն նրա մասին գրավոր հիշատակություններն ի հայտ են գալիս միայն ԺՁ դարից (եղել է գրչօջախ):

Վանքը բաղկացած է շրջապարսպի ներքո գտնվող եկեղեցուց և կից գավիթից:

Շարունակաբար ենթակվում է ավերածությունների գանձախուրդության և որպես պատրաստի շինանյութ շահագործվելու հետևանքով:

Монастырь Нарек находится в 1,2 км к востоку от села Пор (ныне — Дегирменалты).

Первые письменные упоминания о монастыре относятся к XVI в. (при нем действовал скрипторий), хотя по преданию он был основан Григо-

Նարեկ վանքի գավթի հարավային ճակատը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.) և նույն ճակատի արևմտյան կողմից բացված մուտքը (լուս.՝ Ժ-Մ. Թիերրիի, 1974 թ.)

Գավթի ավերված մուտքի բարավորը Դեղիրմենալթը գյուղում՝ նորաշեն աղբյուրի գլխին (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2006 թ.)

Южный фасад притвора монастыря Нарек (фот. С. Карапетяна, 2006 г.); вход притвора (фот. Ж.-М. Тьерри, 1974 г.); тимпан разрушенного входа притвора в верхней части родника в селе Дегирменалты (фот. С. Карапетяна, 2006 г.)

The southern facade of the narthex of Narek Monastery (photo by S. Karapetian, 2006); the narthex entrance opening from the western part of its southern facade (photo by J.-M. Thierry, 1974); the tympanum of the ruined narthex entrance set above a spring in the present-day village of Deghirmenalte (photo by S. Karapetian, 2006)

рием Просветителем в начале IV в. Обнесенный оградой монастырь состоит из церкви с притвором. Кладоскатели постепенно разрушают монастырь, а его камни используются в качестве строительного материала.

Narek Monastery is situated 1.2 km east of Por (now: Deghirmenalte) Village. As legend has it, it was founded by St. Gregory the Enlightener in the early 4th century although the oldest available records mention it only in the 16th century as a scriptorium.

The monastery comprises a church and a narthex within an enclosure. It has been seriously damaged in the aftermath of so-called gold-diggers' incessant "visits"; in addition, its stones are continually appropriated as building material.

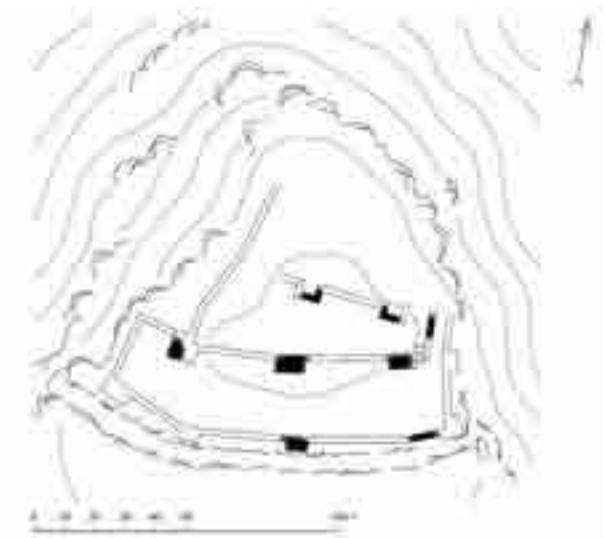
ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՆՈ (ԷՐՋՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ
ԽՆՈՒՄ ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ ХНУС,
ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ)**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**KHNUS DISTRICT,
KARIN (ERZRUM) PROVINCE**

Ջեռնակի բերդի հարավային հատվածը (լուս.՝ Գ. Բրուքհաուզի, 1975 թ.) և բերդի մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2010 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2010 թ.

Фрагмент южных крепостных стен Зернака (фот. Г. Брукгауза, 1975 г.); остатки крепости (фот. С. Карапетяна, 2010 г.); обмер А. Акопяна, 2010 г.

The southern part of Zernak Castle (photo by G. Bruchhaus, 1975) and its remnants (photo by S. Karapetian, 2010); measurement by A. Hakobian, 2010

Բերդի ավերակները գտնվում են Ջեռնակ (այժմ՝ Քուշլուջա) գյուղից 2,2 կմ արևելք: Պաշտպանական ավերի հին կառույցի տեղում հիմնովին վերակառուցվել է բերևա Ժ-ԺԱ դարերում:

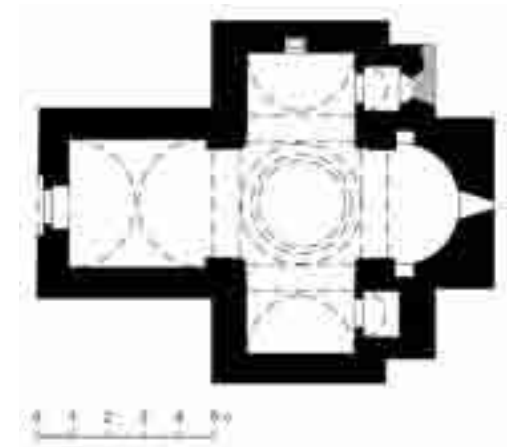
1975 թ.-ից ի վեր առօրյա զանախառնության հետևանքով քանդվել են բերդի նշանակալի հատվածները:

Остатки крепости Зернак находятся в 2,2 км к востоку от одноименного села (ныне — Кушлуджа). Крепость была построена в X–XI вв. на месте более древнего оборонительного сооружения.

Большая часть крепости была разрушена кладоискателями (процесс начался в 1975 г.).

The remnants of Zernak Castle are preserved 2.2 km east of the village of the same name (now: Kushluja). A monument of the 10th to 11th centuries, it presumably came to replace an earlier fortification through complete reconstruction.

Since 1975 the castle has been often “visited” by “gold-diggers, as a result of which, it has suffered major destruction.

Սր. Կարապետ եկեղեցին հյուսիս-արևելքից (լուս. և չափ.՝ Վ. Բահմանի, 1911 թ.) և եկեղեցատեղին (լուս.՝ Գ. Բրեդտի, 1994 թ.)

Церковь Сурб Карпет с северо-востока (фот. и обмер В. Бахмана, 1911 г.); место, где находилась церковь (фот. А. Бредта, 1994 г.)

Sourb Karapet (Holy Forerunner) Church from the north-east (photo and measurement by W. Bahmann, 1911); the site of the totally annihilated church (photo by H. Bradt, 1994)

Սր. Կարապետ եկեղեցին գտնվում էր Մժնկերտ (այժմ՝ Ջամիդերե) գյուղում:

Չ-է դարերի խաչաձև գմբեթավոր հորինվածքով կառույց էր: Նպատակին է ծառայել մինչև 1915 թ.:

Հիմնահատակ ավերվել է 1950-ական թթ.: Քարերը փոխադրվել և յուրացվել են որպես շինանյութ:

Построенная в VI-VII вв. крестово-купольная церковь Сурб Карпет (Св. Иоанна Предтечи) находилась в селе Мжнкерт (ныне — Джамидере).

Действовавшая до 1915 г. церковь в 1950-х годах была разрушена до основания. Расхищенные камни церкви были использованы в качестве строительного материала.

Sourb Karapet (Holy Forerunner) Church used to be situated in Mezhenkert (now: Jamidere) Village.

A domed cruciform structure, it dated from the 6th to 7th centuries.

The church, which functioned until 1915, was destroyed in the 1950s, its stones being carried away from the site and appropriated as building material.

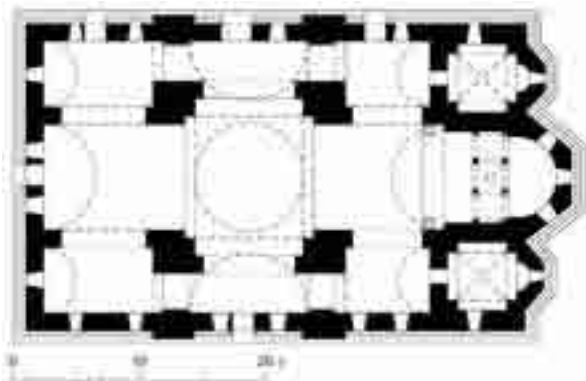

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՆՈ (ԷՐՋՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ
ԴԻԱԴԻՆ (ԾԱՂԿՈՏՆ) ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ ДИАДИН (ЦАХКОТН),
ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ)**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**DIADIN (TZAGHKOTN) DISTRICT,
KARIN (ERZRUM) PROVINCE**

Բագավանի Սբ. Հովհաննու վանքի եկեղեցին հարավից, արևմուտքից (ուս.՝ Գ. Օրբելու, 1911 թ.) և հարավ-արևմուտքից (ուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), չափ.՝ Թ. Թորամանյանի

Церковь монастыря Сурб Ован Багавана с юга, запада (фот. И. Орбели, 1911 г.) и юго-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); обмер Т. Тораманяна

The church of St. Hovhan (John) Monastery of Bagavan from the south, west (photos by H. Orbeli, 1911) and south-west (unknown photographer, 1900s); measurement by T. Toramanian

Սբ. Հովհաննու վանքը գտնվում էր պատմական Բագավան, հետագայում՝ Ուշքիլիսե (այժմ՝ Թաշթեքեր) գյուղում՝ Արածանի գետի ձախ ափին:

Բագավանում է ամփոփվել Արտաշես Ա-ի որդին՝ Մաժան քրմապետը, որի եղբայրը՝ Տիգրան (Տիրան) Ա-ն, հետագայում գերեզմանի վրա բազին է կառուցել:

Դ դարի սկզբին Գրիգոր Լուսավորիչն ավերել է այն և եկեղեցի հիմնել:

631-639 թթ. նույն տեղում մեծադիր նոր եկեղեցի է կառուցել քաղկեդոնական ուսմունքի հետևորդ Եզր կաթողիկոսը:

Վանքը գրչօջախ էր: Ձեռագրերից մեկը ստեղծվել է 1292 թ.:

ԺԷ դարի կեսերից այստեղ էր գտնվում Բագրևանդի (Վաղարշակերտի) եպիսկոպոսությունը:

ԺԸ-ԺԹ դդ. վանքում հաստատված հայ կաթողիկե միաբանությունը այն վերածել էր պաշտպանական հենակետի:

Հիմնահատակ քանդել են 1940-ական թթ. վերջերին:

Սբ. Հովհաննու վանքի տեղը, որպես շինանյութ յուրացված բեկորները Թաշթեքեր գյուղում և Աղըրը քաղաքի մզկիթի հիմնաշարում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2000 թ.)

Место, где находился монастырь Сурб Ован Багавана; обломок камня с надписью в стене жилого дома села Таштекер; чисто отесанные облицовочные камни разрушенного монастыря в нижней кладке мечети города Агыры (фот. С. Карапетяна, 2000 г.)

The site of the totally annihilated monastery of St. Hovhan (John); an inscribed stone fragment appropriated as building material for a house in Tashteker Village; finely-dressed revetment stones from the annihilated monastery used in the lower masonry of the mosque of Aghere City (photos by S. Karapetian, 2000)

Монастырь Сурб Ован (Св. Иоанна Крестителя) находился на левом берегу реки Арацани, в историческом Багаване, позднее переименованном в Учкилисе (ныне — село Таштекер).

В Багаване был похоронен жрец Мажан — сын царя Арташеса I. Его брат Тигран (Тиран) I позднее построил капище на его могиле. В начале IV в. Григорий Просветитель разрушил его и построил церковь.

В 631-639 гг. католикос-халкидонит Езр построил на том же месте новую большую церковь.

При монастыре действовал скрипторий. Одна из переписанных там рукописей датируется 1292 г.

С середины XVII в. в Багаване находился епископосат Багреванда (Вагаршакерта).

В XVIII-XIX вв. в монастыре обосновалась братия католиков-армян, превратившая его в оборонительное сооружение.

В конце 1940-х годов монастырь был разрушен до основания.

St. Hovhan (John) Monastery used to stand in Bagavan (later renamed Uchkilise, now: Tashteker) Village, on the left bank of the river Aratzani.

It was founded in the early 4th century by St. Gregory the Enlightener in the site of a temple built over the grave of pagan chief priest Mazhan, Artashessid king Artashes I's son, by his brother Tigran (Tiran) I.

Between 631 and 639, Armenian Catholicos Yezr, who was an adherent of the Chalcedonian faith, replaced the existing church with a larger one.

St. Hovhan Monastery was known as a scriptorium, one of the manuscripts written there dating from 1292.

In the mid-17th century, it grew into the seat of the bishopric of Bagrevand (Vagharshakert).

Between the 18th and 19th centuries, the monastery had an Armenian Catholic congregation (during this period, it also served for defensive purposes).

St. Hovhan was totally levelled to the ground in the late 1940s.

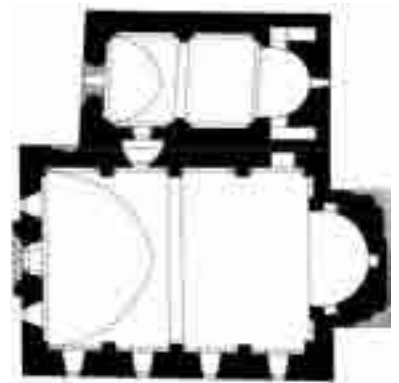
ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐՆՈ (ԷՐՋՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ
ՔՂԻ (ԳԵՂԻ, ԽՈՐԴՅԱՆ) ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ КХИ (ГЕХИ, ХОРДЗЯН),
ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ)**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**KEGHI (KHORDZIAN, GEGHI) DISTRICT,
KARIN (ERZRUM) PROVINCE**

Սբ. Խաղ եկեղեցին հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Գ. Բրուքհաուզի, 1974 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2012 թ.), ներքին տեսքը դեպի արևմուտք (լուս.՝ Փ. Ալփենի, 1974 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2012 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2012 թ.

Церковь Сурб Хад с юго-запада (фот. Г. Брукгауза, 1974 г., и С. Карапетяна, 2012 г.); вид интерьера церкви на запад (фот. П. Алпена, 1974 г., и С. Карапетяна, 2012 г.); обмер А. Акопяна, 2012 г.

St. Khad Church from the south-west (photos by G. Bruchhaus, 1974, and S. Karapetian, 2012); its interior towards the west (photos by P. Alpen, 1974, and S. Karapetian, 2012); measurement by A. Hakopian, 2012

Սր. Խադ եկեղեցու ավերակները գտնվում են Հագստուն գյուղատեղիում:

ԺԹ դարի վերջին այն ավերի հին եկեղեցուն կից կառուցել է ճարտարապետ Չատուռ Ամիրխանյանը, որը Քղի գավառի Չանախչի գյուղից էր:

Եկեղեցին գործել է մինչև 1915 թ., որից հետո ցարդ ենթարկվում է շարունակական քայքայման:

Руины церкви Сурб Хад (Св. Хад) находятся на территории бывшего села Агстун.

Церковь была построена в конце XIX в. на месте старой церкви архитектором Затуром Амирханяном из села Чанахчи (округ Кхи). Действовавшая до 1915 г. церковь находится в процессе разрушения.

The ruins of St. Khad Church are preserved in the village site of Hagstun.

Built in the late 19th century by architect Zatur Amirkhanian from Chanaekhchi (a village in Keghi District), it adjoined an earlier church and functioned until 1915. In the decades that followed, it continually suffered destruction.

Սբ. Գևորգ եկեղեցու ավերակները հարավից (լուս.՝ Փ. Ալփենի, 1974 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2012 թ.)

Ներքին տեսքը դեպի հյուսիս-արևելք (լուս.՝ Փ. Ալփենի, 1974 թ. և Ս. Կարապետյանի, 2012 թ.) չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2012 թ.

Руины церкви Сурб Геворк с юга (фот. П. Алпена, 1974 г., и С. Карапетяна, 2012 г.)

Вид интерьера церкви на северо-восток (фот. П. Алпена, 1974 г., и С. Карапетяна, 2012 г.); обзор А. Акопяна, 2012 г.

The ruins of St. Gevorg (George) Church from the south (photos by P. Alpen, 1974, and S. Karapetian, 2012)

The church interior towards the north-east (photos by P. Alpen, 1974, and S. Karapetian, 2012); measurement by A. Hakobian, 2012

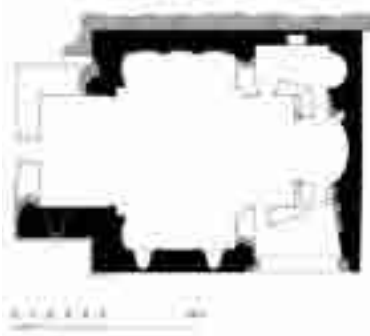
Սբ. Գևորգ եկեղեցին գտնվում է Արեգ (այժմ՝ Էսկիկավակ) գյուղում: ԺԹ դարում հիմնովին վերակառուցվել է ավելի հին եկեղեցու տեղում:

Գործել է մինչև 1915 թ., որից հետո շարունակական քայքայման ընթացքում է:

Руины церкви Сурб Геворк (Св. Георгия) находятся в селе Арег (ныне — Эскикавак).

Церковь была построена в XIX в. на месте старой церкви и действовала до 1915 г. Находится в процессе разрушения.

The ruins of St. Gevorg (George) Church are preserved in Areg (now: Eskikavak) Village. A monument of the 19th century, it came to replace an earlier church through complete reconstruction and functioned until 1915. In the decades that followed, it was exposed to continual destruction.

2012 թ. Սր. Գևորգ եկեղեցու արևելյան մասն արդեն իսպառ ավերված էր (քարերն էլ յուրացվել էին որպես շինանյութ), իսկ արևմտյան հատվածը կից տան բնակիչները վերածել էին բանջարանոցի:

По состоянию на 2012 г. восточная часть церкви Сурб Геворг была разрушена, а ее облицовочные камни использованы в качестве стройматериала. В западной части интерьера церкви находился огород жителей близлежащего дома.

As of 2012, the eastern part of St. Gevorg Church was already in ruins, its stones having been appropriated as building material. As for its western part, the inhabitants of the adjacent house had turned it into a vegetable garden.

Սբ. Աստվածածին եկեղեցին հյուսիս-արևելքից, ներքին տեսքը դեպի արևմուտք և հյուսիս-արևմուտք (լուս.՝ Գ. Բրուքհաուզի, 1974 թ.)

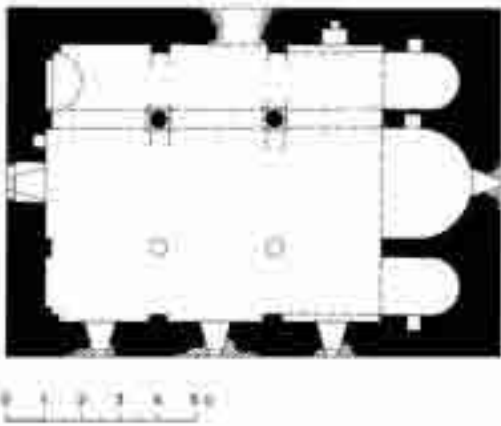
Եկեղեցու ավերակները հյուսիս-արևելքից և ներքին տեսքը դեպի արևմուտք (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2012 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2012 թ.

Церковь Сурб Аствацацин с северо-востока; вид интерьера церкви на запад и на северо-запад (фот. Г. Брукгауза, 1974 г.)

Руины церкви с северо-востока; вид интерьера церкви на запад (фот. С. Карапетяна, 2012 г.); обмер А. Акопяна, 2012 г.

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church from the north-east; its interior towards the west and north-west (photos by G. Bruchhaus, 1974)

The ruins of Sourb Astvatzatzin from the north-east and its interior towards the west (photos by S. Karapetian, 2012); measurement by A. Hakobian, 2012

Մր. Աստվածածին եկեղեցու ավերակները գտնվում են Ճպուռզեղ (այժմ՝ Գյուներյաղը) գյուղում:

Կառուցվել է ԺԹ դարավերջին Հագրատունի Մր. Խաղ եկեղեցու ճարտարապետ Չատուռ Ամիրխանյանի կողմից, որը Բղի գավառի Չանախչի գյուղից էր:

Շարունակական քայքայման արդյունքում եկեղեցին ավերվել է հատկապես վերջին տասնամյակների ընթացքում:

Руины церкви Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находятся в селе Чпургех (ныне — Гюнейакыл).

Церковь была построена в конце XIX в. Затуром Амирханяном из села Чанахчи (округ Кхи), который являлся также архитектором церкви Сурб Хад на территории бывшего села Агстун.

Обветшавшая церковь была разрушена в течение последних десятилетий.

The ruins of Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church are preserved in Jpurgegh (now: Gyuneyaghel) Village.

It was built in the late 19th century by Zatur Amirkhanian from Chanakhchi, who was also the architect of St. Khad Church of Hagstun.

In past decades, the church has been exposed to continual destruction.

Սր. Սարգիս եկեղեցին արևմուտքից և ներքին տեսքը դեպի հյուսիս-արևելք (լուս.՝ Փ. Ալփենի, 1974 թ.)
 եկեղեցու մնացորդները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2012 թ.), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2012 թ.

Церковь Сурб Саркис с запада и вид ее интерьера на северо-восток (фот. П. Алпена, 1974 г.)

Остатки церкви (фот. С. Карапетяна, 2012 г.); обмер А. Акопяна, 2012 г.

St. Sargis Church from the west; the church interior towards the north-east (photos by P. Alpen, 1974)

The church remnants (photos by S. Karapetian, 2012); measurement by A. Hakobian, 2012

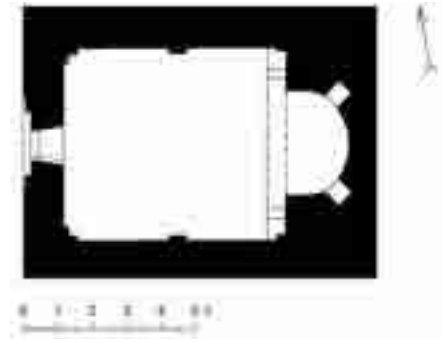
Սր. Սարգիս եկեղեցին գտնվում էր Թեմրան (այժմ՝ Բաղլարփրնար) գյուղում: Կառուցվել է ԺԹ դարի վերջին: 1915 թ.-ից ի վեր անխնամ վիճակի հետևանքով արդեն 1974 թ. կիսավեր էր, իսկ 2012 թ. տեղում պահպանվում էին միայն եկեղեցու վերջին մնացորդները:

Церковь Сурб Саркис (Св. Саркиса) находится в селе Темран (ныне — Багларпынар).

Построенная в конце XIX в. церковь после 1915 г. была заброшена. В 1974 г. она находилась в полуразрушенном состоянии, а по состоянию на 2012 г. сохранялись лишь остатки.

The remnants of St. Sargis Church (late 19th century) are preserved in Temran (now: Baghlarpnar) Village.

Consigned to total neglect after 1915, it was already semi-ruined in 1974, while in 2012 only its last vestiges could be seen in the site.

Սբ. Ամենափրկիչ եկեղեցու արևմտյան մուտքը 1974 (լուս.՝ Գ. Բրուքհաուզի) և 2012 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2012 թ.

Западный вход церкви Сурб Аменапркич (фот. Г. Брукгауза, 1974 г., и С. Карапетяна, 2012 г.); обмер А. Акопяна, 2012 г.

The western entrance of Sourb Amenaprkich (Holy Saviour) Church (photos by G. Bruchhaus, 1974, and S. Karapetian, 2012); measurement by A. Hakobian, 2012

Սբ. Ամենափրկիչ եկեղեցին գտնվում է Մերկլիկ (այժմ՝ Աչքբայունեյ) գյուղից 0,3 կմ հարավ-արևելք՝ բլրի գագաթին:

Ավելի հին կառույցի տեղում հիմնովին վերակառուցվել է 1867 թ.: Վերջին տարիներին ենթարկվել է կանայական վերակառուցման:

Церковь Сурб Аменапркич (Св. Всеспасителя) находится на холме в 0,3 км к юго-востоку от села Серкевлик (ныне — Ачкыгюней).

В 1867 г. на месте старой церкви была построена новая церковь, которая за последние годы подверглась произвольной переделке.

Sourb Amenaprkich (Holy Saviour) Church is situated at the top of a hill, 0.3 km south-east of Serkevlik (now: Achekgyuney) Village.

A monument of 1867, it came to replace an earlier church through complete reconstruction. In recent years, it has undergone rebuilding which has been carried out rather unprofessionally.

Մելիքան (այժմ՝ Դյոշենգի) գյուղի հիմնավեր եկեղեցուց և գերեզմանոցից հափշտակված և որպես շինանյութ յուրացված երեսապատի սրբատաշ քարեր և խաչքարերի բեկորներ գյուղի տարբեր շինությունների որմերում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2012 թ.)

Обломки хачкаров с разрушенного кладбища и облицовочные камни разрушенной до основания церкви села Меликан (ныне — Дёшенги), использованные при строительстве жилых домов (фот. С. Карапетяна, 2012 г.)

Finely-dressed revetment stones from the totally destroyed church of Melikan (now: Dyoshengi) and cross-stone fragments from the annihilated cemetery of the village: appropriated as building material for various local structures (photos by S. Karapetian, 2012)

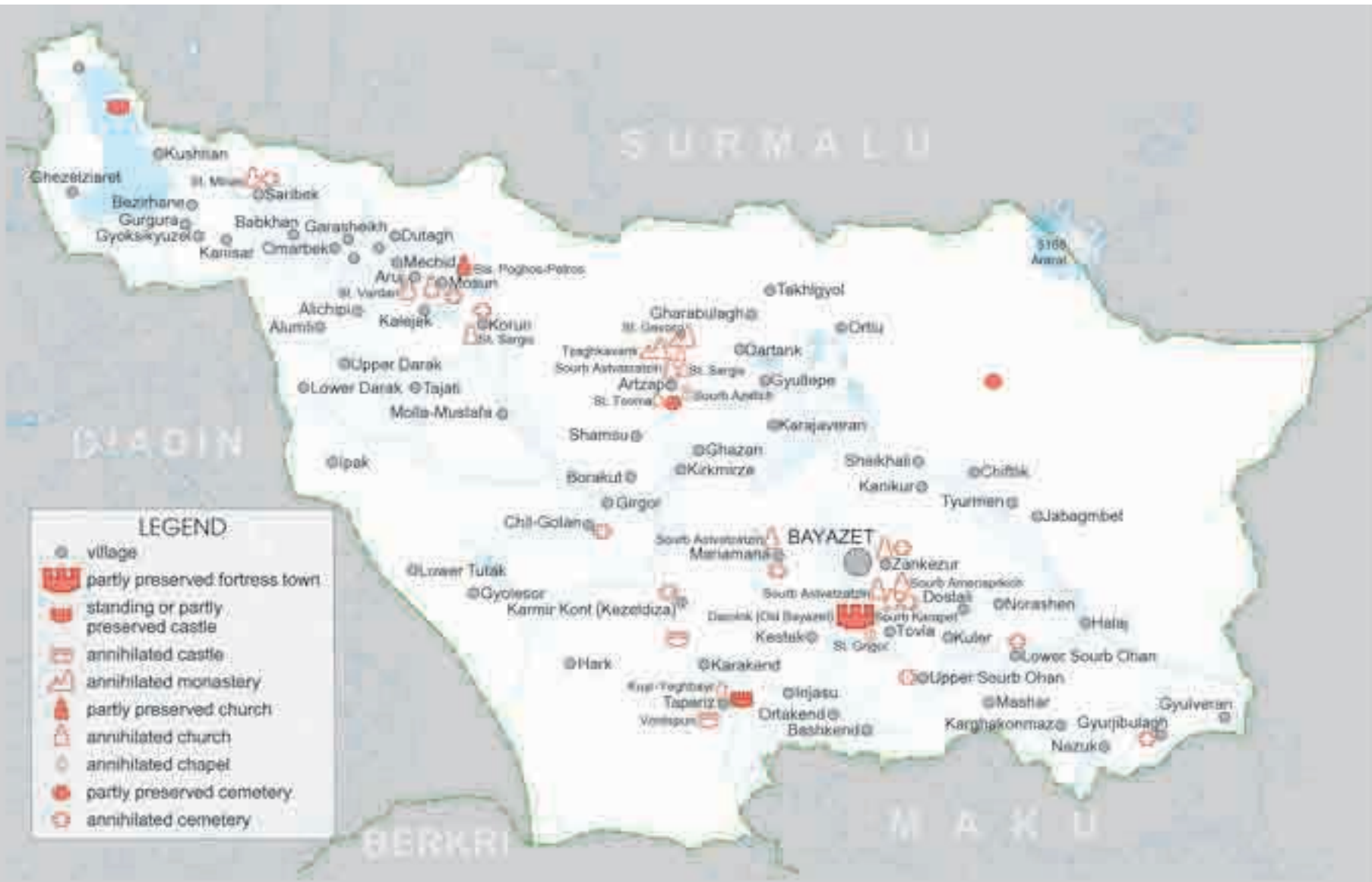

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐԵՆ (ԷՐԶՐՈՒԽ) ՆԱՀԱՆԳԻ
ԲԱՅԱԶԵՏ (ԿՈԳՈՎԻՏ) ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ БАЯЗЕТ (КОГОВИТ),
ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ)**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**BAYAZET (KOGOVIT) DISTRICT,
KARIN (ERZRUM) PROVINCE**

Արծափ գյուղի (այժմ՝ Սաղիկսույու) Ի դարի կեսերին իսպառ ավերված Սր. Աստվածածին եկեղեցին նախքան ոչնչացումը դժբախտաբար ո՛չ չափագրվել է և ո՛չ էլ նույնիսկ պատշաճ կերպով լուսանկարվել:

1903 թ. վկայվել է, որ այն կառուցվել է Է դարում «տասնամյակինեան հիման վրայ և կաթողիկե գմբեթաւոր»:

1915 թ. նշվել է. «...պատկանում է ամենահին շրջանին՝ երկի IV-VI դարի, 14 կողմանի, երկու մույթերի վրա, նարտեքսով (բյուզանդական տիպի հատակագծով), մեզ մոտ չտեսնված հատակագիծ, սակայն, անշուշտ, հնագույն շրջանի, ինչպես ցույց են տալիս քանդակները (ոչ շատ), պրոֆիլները, պայտածն կամարները և այլն: ...ունի մի արձանագրություն գոտիածն եկեղեցու շուրջ, երկաթագիր, պատի միջին բարձրության վրա, ոչ ուշ, քան VII դար, սակայն հագիվ թե հիմնադրության մասին...»:

Որպես շինանյութ յուրացված վիմագրերից մեկը պատմում է 1285 թ. եկեղեցու գմբեթի նորոգության մասին:

Церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находилась в селе Арцап (ныне — Сагликсуу).

Согласно свидетельству 1903 г., «снаружи десятигранная купольная церковь» была построена в VII в.

В 1915 г. отмечалось: «Двустолпная церковь была построена на самом раннем этапе, наверное, в IV-VI вв., имеет 14 граней и нартекс (напоминает византийские образцы). План церкви не характерен для нашей архитектуры, однако, несомненно, она принадлежит к раннему периоду, как видно из нескольких скульптурных изображений, профилей, подковообразных арок и т. д. Посередине стены есть надпись, высеченная буквами еркатагир не позднее VII в., однако вряд ли она повествует об основании церкви...».

Один из камней церкви, на котором высечена надпись об обновлении ее купола в 1285 г., вмонтирован в стену сельского жилого дома.

К сожалению, нет ни обмера, ни нормальной фотографии церкви, которая была разрушена в середине XX в. Камни церкви использованы в качестве стройматериала.

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church used to be situated in Artzap (now: Saghliksuyu) Village.

A record of 1903 describes it as a domed monument of the 7th century that was outwardly decagonal.

Another record, dating from 1915, states:

It [the church] can probably be attributed to the period between the 4th and 6th centuries. A building of 14 facets, it rests on two pylons and has a narthex—a Byzantine plan that is alien to our [Armenian] architecture. Judging from its reliefs, which are not large in number, profiles, horseshoe-shaped arches, etc., it dates back to the ancient period. ...an inscription, carved at a middle height in yerkatagir [a style of writing characterized by rounded capital letters] characters, runs around it like a band: it dates from a period not later than the 7th century, but we do not think it commemorates its foundation.

One of the church stones, engraved with an inscription commemorating the 1285 repairs of its dome, has been appropriated as building material.

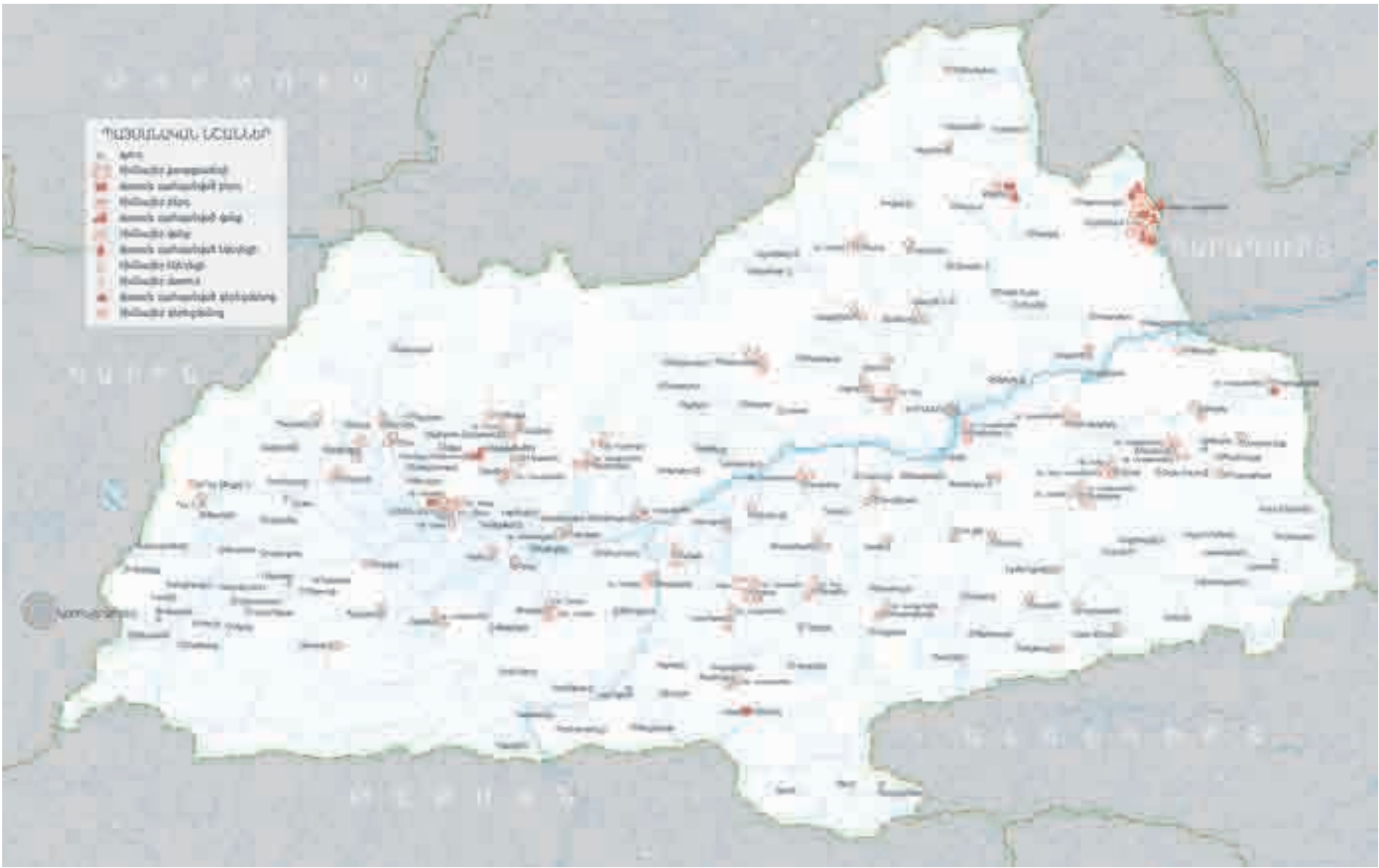
Regretful as it is, the church was neither measured nor even properly photographed before its total annihilation in the mid-20th century.

Արծափ գյուղի Սր. Աստվածածին եկեղեցին (լուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.), հիմնավեր եկեղեցու տեղը և շինանյութի վերածված բեկորները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2005 թ.)

Церковь Сурб Аствацацин села Арцап (автор фото. неизвестен, 1900-е годы); место, где находилась церковь, и ее обломки, использованные в качестве стройматериала (фото. С. Карапетяна, 2005 г.)

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Artzap (unknown photographer, 1900s)
The site of the totally annihilated church; its fragments appropriated as building material (photos by S. Karapetian, 2005)

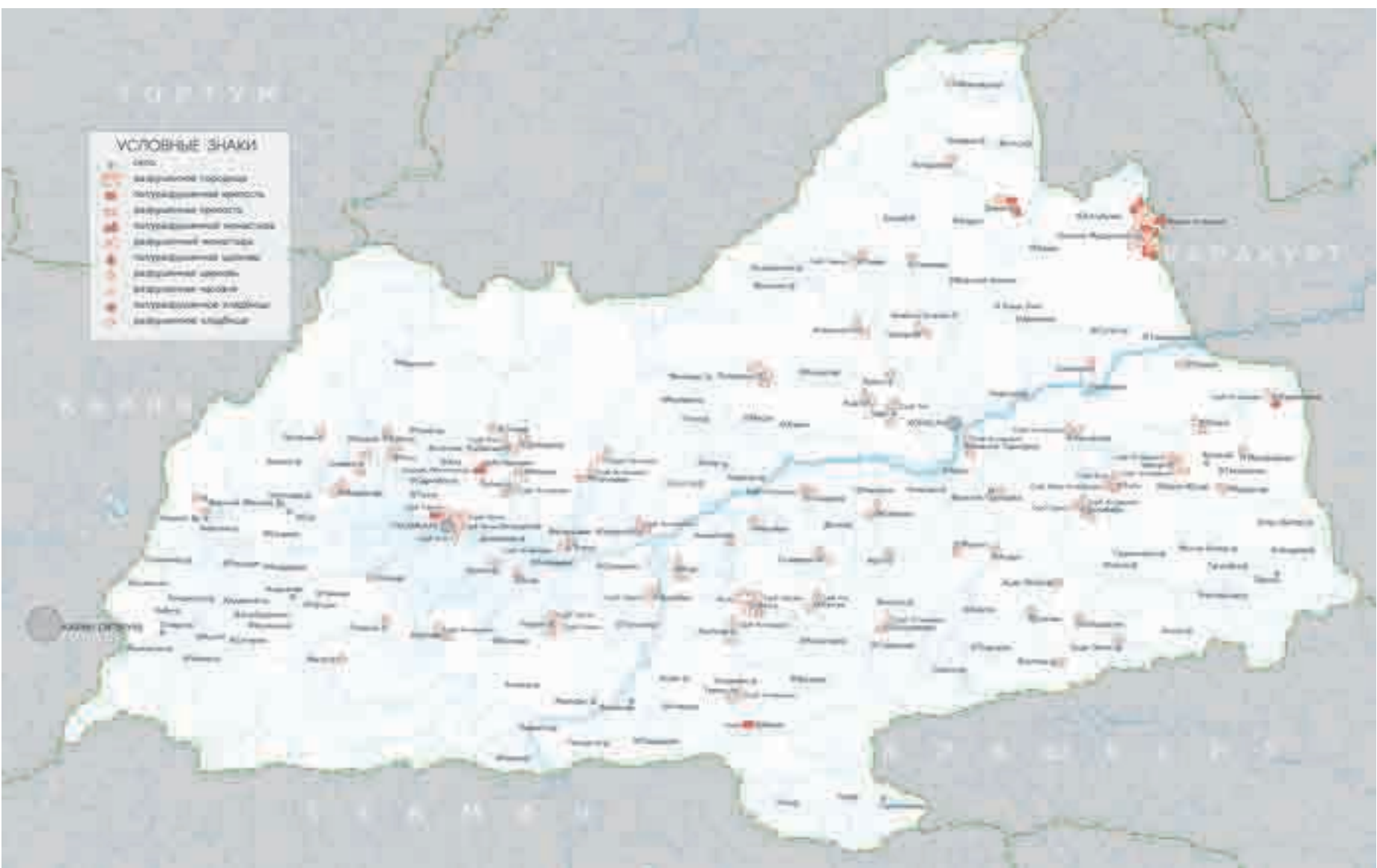

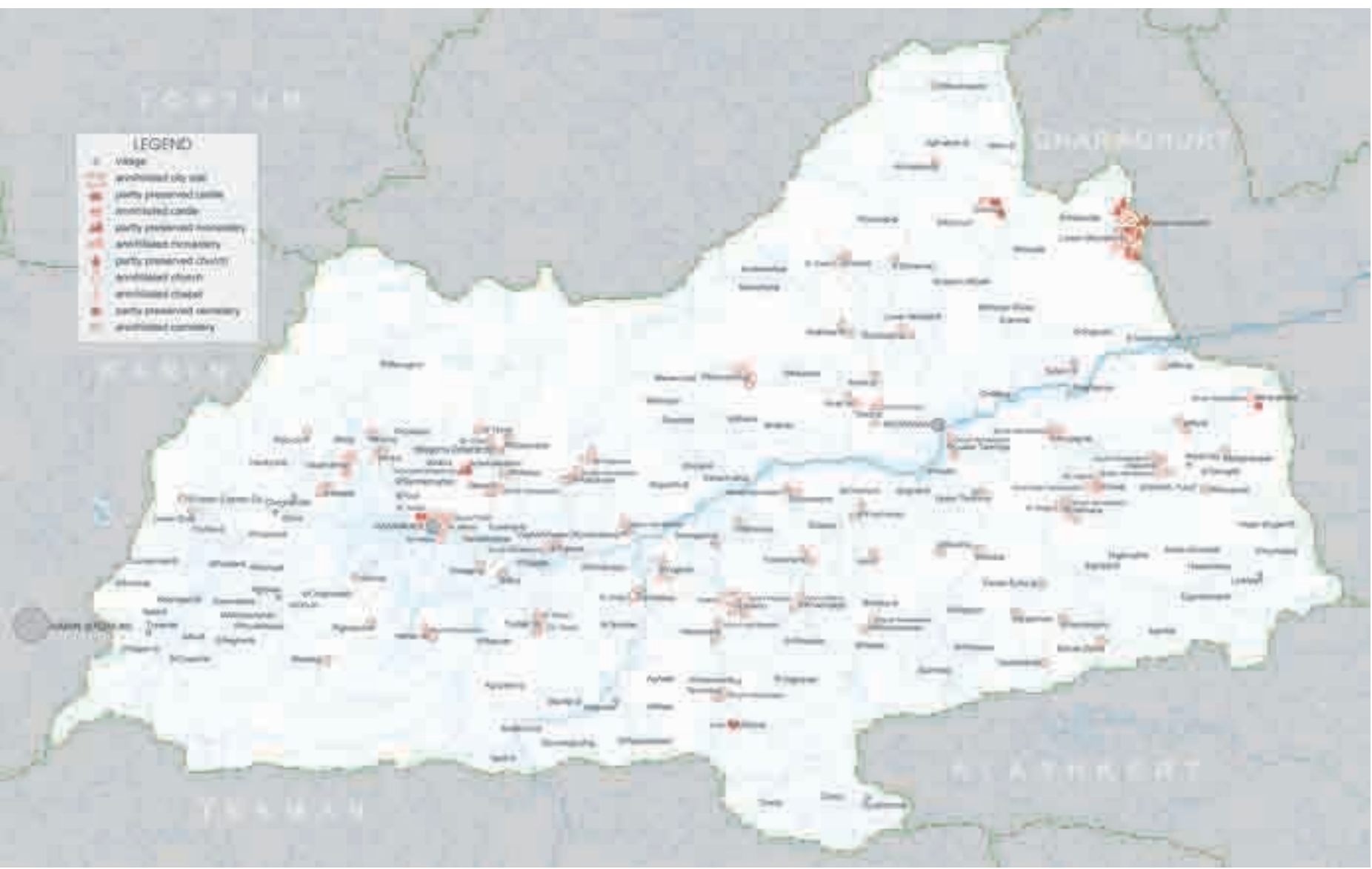

ՄԱՍՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ՈՉՆՉԱՑԿԱԾ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
**ԿԱՐԵՈ (ԷՐՋՐՈՒՄ) ՆԱՀԱՆԳԻ
ԲԱՍԵՆ ԳԱՎԱՌՈՒՄ**

ПОЛУРАЗРУШЕННЫЕ ИЛИ ПОЛНОСТЬЮ УНИЧТОЖЕННЫЕ
АРМЯНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
**В ОКРУГЕ БАСЕН,
ПРОВИНЦИЯ КАРИН (ЭРЗРУМ)**

SEMI-RUINED OR TOTALLY ANNIHILATED
HISTORICAL ARMENIAN MONUMENTS IN
**BASEN DISTRICT,
KARIN (ERZRUM) PROVINCE**

Սբ. Աստվածածին վանքը հարավ-արևմուտքից (ուս. հեղ.՝ անհայտ, 1900-ական թթ.) և նրա մնացորդները (ուս.՝ ժ-Մ. Թիերրիի, 1988 թ.)

Монастырь Сурб Аствацацин с юго-запада (автор фот. неизвестен, 1900-е годы); остатки монастыря (фот. Ж.-М. Тьерри, 1988 г.)

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery from the south-west (unknown photographer, 1900s); the remnants of the monastery (photos by J.-M. Thierry, 1988)

Սբ. Աստվածածին վանքի մնացորդները գտնվում են Ակսիգոմս (նաև՝ Սուրբ Օհան, այժմ՝ Դեմիրդյովեն) գյուղից 1,3 կմ հարավ-արևմուտք՝ գավառանիստ Հասանկալե (այժմ՝ Փասինլեր) քաղաքից 6 կմ հյուսիս-արևելք:

Հիշվում է նաև Մագիստրոսի, Տիրամոր, Յոթն Վիրաց, Ծիրանյաց անուններով:

Կառուցվել է ԺԱ դարում: Եղել է գրչօջախ: Հայտնի են 1455 և 1654 թթ. ստեղծված ձեռագրերը:

Վանքը բաղկացած էր սրածայր վեղարով ավարտվող կենտրոնագմբեթ եկեղեցուց, արևմուտքից կից հարթ տանիքով գավթից, քառանկյուն շրջապարսպին ներքուստ կցված բնակելի և տնտեսական նշանակության օժանդակ բազմաթիվ շինություններից և գերեզմանոցից:

Ի դարի կեսերին գրեթե ամբողջովին ավերվել է: Ներկայումս երբեմնի վանքից պահպանվել են միայն գավթի որմերի մնացորդները: Քանդված շինությունների քարերը (հատկապես սրբատաշները) հափշտակվել են որպես շինանյութ և հեռացվել հնավայրից:

Остатки монастыря Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) находятся в 1,3 км к юго-западу от села Аксигомс или Сурб Оган (ныне — Демирдёвен), в 6 км к северо-востоку от города Гасанкале (ныне — Пасинлер).

Монастырь, известный также под названиями Магистроса, Тирамайр, Йотн Вирац, Цираняц, был построен в XI в. При нем действовал скрипторий, где были созданы рукописи 1455 г. и 1654 г.

Обнесенный прямоугольной оградой монастырь состоял из центрально-купольной церкви, купол которой венчался остроконечным шатром, примыкающего к ней с запада притвора с плоской кровлей, подсобных и хозяйственных сооружений, кладбища.

В середине XX в. монастырь был почти полностью разрушен, а ее чисто отесанные камни расхищены и использованы в качестве строительного материала. Ныне сохранились лишь остатки стен притвора.

The remnants of Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery (also known by the names of Magistros, Tiramor, Yotn Virats and Tziranyats) are situated 1.3 km southwest of Aksigoms (also called Sourb Ohan, now: Demirdyoven) Village, 6 km northeast of Hasankale (now: Pasinler) City, the capital of Basen District.

Built in the 11th century, the monastery consisted of a central-domed church surmounted by a pointed spire, a narthex of a flat roof adjoining it from the west, as well as numerous annexes and a cemetery, all of them within a quadrangular enclosure.

The monastery was also known as a scriptorium, two of the manuscripts written there dating from 1455 and 1654.

Sourb Astvatzatzin was almost totally destroyed in the mid-20th century. At present only some remnants of its narthex walls are preserved. The stones of the ruined monastic buildings, particularly the finely-dressed ones, have been carried away from the site and appropriated as building material.

ԵՂԵՌՆ՝ ԵՂԵՌՆԻՉ ՇԵՏՈ
Zwsnr Ա

ГЕНОЦИД ПОСЛЕ
ГЕНОЦИДА

Том 1

ANOTHER GENOCIDE
AFTER THE GENOCIDE

Volume 1

ՆԱԽԱԳԻԾԸ
ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆԻ

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ	ԱՇՈՏ ՀԱԿՈՔՅԱՆ
ԽՄԲԱԳԻՐ	ԷՄՄԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
ԽՄԲԱԳԻՐ ԵՒ ՍՐԲԱԳՐԻՉ	ՀԱՍՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՌՈՒՄԵՐԵՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ	ԴԻԱՆԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ
ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ ԵՒ ՍՐԲԱԳՐԻՉ	ԳԱՅԱՆԵ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
ՌՈՒՄԵՐԵՆԻ ՍՐԲԱԳՐԻՉ	ԼՅՈՒՍԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՉԱՅԻՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՂ	ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

АВТОР ПРОЕКТА
САМВЕЛ КАРАПЕТЯН

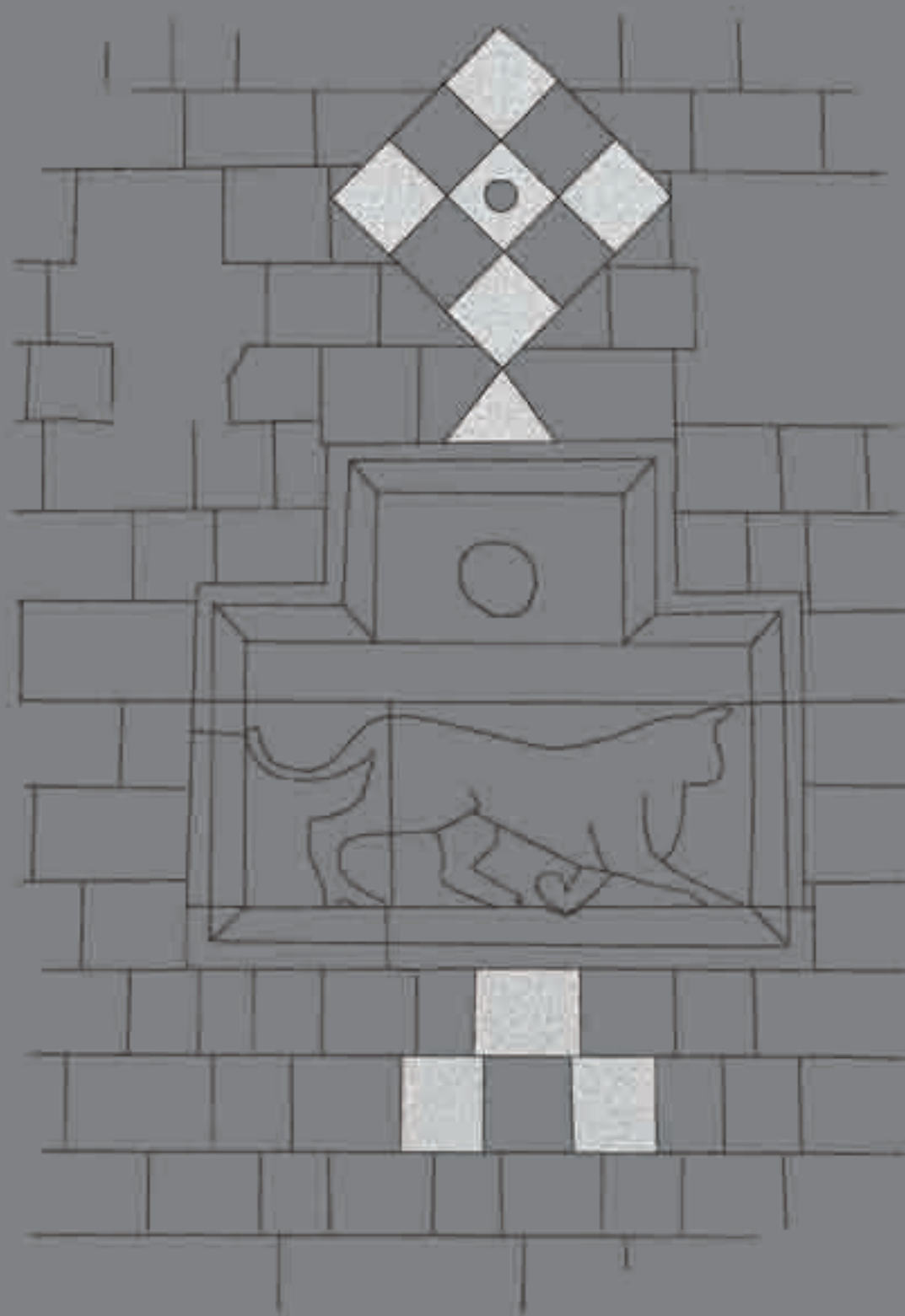
АРХИТЕКТОР	АШОТ АКОПЯН
РЕДАКТОР	ЭММА АБРААМЯН
РЕДАКТОР И КОРРЕКТОР АРМЯНСКОГО ТЕКСТА	АСМИК ОГАНЕСЯН
ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ	ДИАНА ГРИГОРЯН
ПЕРЕВОД НА АНГЛИЙСКИЙ И КОРРЕКТУРА	ГАЯНЕ МОВСИСЯН
КОРРЕКТОР РУССКОГО ТЕКСТА	ЛЮСИ АВЕТИСЯН
КОМПЬЮТЕРНЫЙ ДИЗАЙН	АРМЕН ГЕВОРКЯН

PROJECT BY
SAMVEL KARAPETIAN

ARCHITECT	ASHOT HAKOBIAN
EDITOR	EMMA ABRAHAMIAN
EDITING AND	
PROOF-READING OF THE ARMENIAN TEXT BY	HASMIK HOVHANNISSIAN
TRANSLATION INTO RUSSIAN BY	DIANA GRIGORIAN
TRANSLATION INTO ENGLISH AND	
PROOF-READING BY	GAYANE MOVSISSIAN
PROOF-READING OF THE RUSSIAN TEXT BY	LUCY AVETISSIAN
COMPUTER DESIGN BY	ARMEN GEVORGIAN

ՏՊԱԳՐՎԱԾ Է	«ԲՅՈՒՐԱԿՆ» ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ
НАПЕЧАТАНО	В ТИПОГРАФИИ «БЮРАКН»
PUBLISHED	IN BYURAKN PUBLISHING-HOUSE

1915 - 2015

Универзитет Сарајево
FACULTY OF ARCHITECTURE
UNIVERSITY OF SARAJEVO

1915

www.unsa.ba